

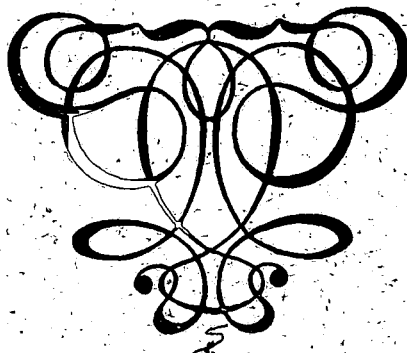
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Albert Ernberg, Rättsliga synpunkter beträffande gemensam brandmur (forts.). — **Curt Rohlfieb**, Familjens löne- och bostadsfråga. Ett inlägg i nativitetsdebatten. — **Översikter och meddelanden**: Estlands nya författning. Av *Brita Skottsberg*. — Konstitutionella och kommunala frågor vid 1935 års riksdag. Av *S. Holm*. — Tidskriftsöversikt. Av *B. G. Cederström*. — **Litteraturgranskningar**: **Henrik A. Olsson**, Ministerstyrelse- och kollegialprinciperna i svensk reformdiskussion 1812–40. Anm. av *S. Andgren*. — **Hermann Heller**, Staatslehre. Anm. av *Lars Frykholm*. — **Friedrich Burgdörfer**, Volk ohne Jugend. Anm. av *E. Arrhen*. — **Economic Essays**. Anm. av *Torun Hedlund*. — Sveriges Riksdag. Anm. av *A. Thulstrup*.

ÅRG. 38

1935

HÄFT. 3

LUND · · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · · LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under nästkommande år liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, R. MALMGREN, S. WICKSELL, E. SOMMARIN, L. WEIBULL, G. CARLSSON och M. P. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (national-ekonomi), professor WICKSELL (statistik), professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent EDV. THERMÆNIUS (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1934.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

Av Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen har utkommit:

- I. SVEN HÉLANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåneområdet. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts-verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:—.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början och deras förberedelse i 1800-talets tidigare politiska tänkande. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OESSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen och vissa därmed sammanhängande ekonomiska och demografiska förhållanden i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KÄRL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.

RÄTTSLIGA SYNPUNKTER BETRÄFFANDE GEMENSAM BRANDMUR

AV PROFESSOR ALBERT ERNBERG, LUND

(Forts. från föreg. häfte.)

En mur, som uppförts i tomtgräns — vare sig denna anordning föreligger på grund av överenskommelse eller på grund av lagens obligatoriska regel¹ — måste tydligen vara föremål för äganderätt. Det förfogande över objektet, som principiellt tillkommer en ägare, står i beroende av brandmurens ändamål att tjäna båda fastigheterna. Frågan om subjekt för äganderätt till muren gör sig särskilt gällande som en fråga om rätten till materialierna, då muren rives. Det är en naturlig tanke att ställa äganderätten till muren i relation till bärandet av kostnaden för murens uppförande. Från denna utgångspunkt och i anslutning till de här ovan framställda riktlinjerna för bärandet av nämnda kostnad kommer då, för den händelse båda grannarne samtidigt uppföra byggnad vid tomtgränsen, att genast i och med byggandet uppstå en samäganderätt till muren.² Så kan ock bliva fallet vid den situation att först allenast den ene tomtägaren bygger; det förutsättes då att de båda omedelbart bidra till kostnaden för murens uppförande. Om åter den förstnämnde grannen ensam bär kostnaden för murens uppförande, bör han också följdriktigt ensam bliva ägare till muren; samäganderätt för båda grannarne inträder först i och med det att även den andre tomtägaren uppför byggnad och på den grund inskrider med gäldande av en del av kostnaden för murens uppförande.³

¹ Då jag i det följande talar om obligatorisk grundsats rörande gemensam brandmur, bortser jag principiellt från den förutnämnda modifikation, som grundsatsen underkastats i det föreliggande förslaget till ny byggnadsordning för Göteborg.

² Ett delägareskap beträffande muren kan icke gärna få annan innebörd än att det uppfattas som ett ägande av en ideell andel i muren. Jfr här Berglund, a. a. s. 232 o. följ.

³ Till undvikande av vidlyftighet förutsätter jag att den till en början passive tomtägarens uppförande av byggnad och hans faktiska erläggande av

En reglering, enligt vilken samäganderätt spelar en viktig roll beträffande brandmur i tomtgräns å båda grannarnes mark, träder i motsats mot den anordning att muren under alla förhållanden, alltså även då byggnad finnes å vardera tomten, äges av allenast den ene grannen, medan den andre äger rätt att nyttja muren. I de byggnadsordningar, vilka ovan i denna uppsats omförmäls såsom sanktionerade en rätt för grannar att hava gemensam brandmur, är denna gemenskap i allmänhet särdeles knapphändigt behandlad. Så är ock händelsen i N.F. Både N.F. och de flesta av de nyssnämnda byggnadsordningarna framhålla emellertid såsom olika eventualiteter dels gemensam brandmur för grannarne och dels att den ene grannen för sin byggnad får tillgodogöra sig den andres brandmur. Med ett dylikt framställningssätt synes bäst överensstämma att kategorien samäganderätt eller egendomsgemenskap icke elimineras från den gemensamma brandmuren i tomtgräns.¹ Det torde också vara obestriddigt att uttrycket »gemensam brandmur» är ägnat att föra tanken på gemensamhet i ägande, ej allenast på ett gemensamt gagn. Vad särskilt angår förhållandena i Göteborg antecknar jag att vissa stadganden om gemensam brandmur i det förutnämnda, nu föreliggande förslaget till byggnadsordning för Göteborg erhållit en formulering, som klart hänvisar på en egendomsgemenskap beträffande muren. Så talas om »delägare» i muren; det heter ock att »kostnad för gemensam brandmurs underhåll bestrides av ägarne» etc. Både i förslaget och i byggnadsordningen av 1895 förekommer ett stadgande att under vissa förutsättningar skall muren »på ägarnes gemensamma bekostnad försättas i behörigt skick».²

vederbörlig andel av kostnaden för murens uppförande till tiden sammanfalla; liksom jag ock antager att, då båda grannarne redan vid uppförandet av muren hava att bidra till kostnaden därför, de i omedelbart sammanhang med murens uppförande fullgöra nämnda förpliktelse.

¹ Som en tänkbar möjlighet nämner jag ock den konstruktion att samäganderätt till brandmur i tomtgräns alltid antages föreligga, alltså även då den ene grannen ensam uppfört byggnad och ensam bekostat uppförandet av brandmuren samt den andre grannen ännu icke uppfört byggnad och guldigt andel av nämnda kostnad.

² Här är icke tillfälle till en rättshistorik rörande konstruktionen av murgemenskap mellan grannar, liksom icke heller till en närmare utläggning av stadganden i Göteborgs byggnadsordning av 1895; vilken, med senare ändringar, är gällande, då N.By.St. utfärdas. Nämnda ämnen behandlas av Berglund,

En mur, som uppförts i gränslinjen mellan två fastigheter, på bådass mark, är en kroppslig sak, som kan sägas i fysiskt avseende integrera i eller sammanhänga med båda fastigheterna, även om allenast den ene grannen uppfört byggnad, för vilken muren gör tjänst. Om båda fastighetsägarna hava uppfört byggnad invid gränslinjen, framstår den gemensamma muren med desto större klarhet såsom integrerande i båda fastigheterna. För den händelse brandmuren äges av allenast den ene tomtägaren, kommer den att i rättsligt avseende ansluta sig till denne tomtägars fastighet, liksom hans befogenhet gentemot grannen att låta muren taga i anspråk mark av dennes tomt ansluter sig till hans äganderätt till fastigheten. Därest åter brandmuren under samäganderätt tillhör båda tomtägarna, kommer för vardera tomtägaren andel i muren att anknyta sig till hans äganderätt till fastigheten, liksom händelsen är med vardera tomtägars befogenhet gentemot grannen att låta muren taga i anspråk mark av dennes tomt.¹

a. a.; jfr ock vad angår historik Bergman, Studier i svensk servitutsrätt I, II, Uppsala 1909, III (i Skrifter tillägnade Johan C. W. Thyrén, Lund 1926). — Jag relaterar emellertid i korthet vissa bestämmelser i nämnda byggnadsordnings § 28. Om båda tomterna samtidigt och till lika höjd bebyggas, skola husens ägare till hälften vardera deltaga i kostnaden för uppförandet av den gemensamma brandmuren. Därest båda tomterna bebyggas samtidigt men till olika höjd, skola båda tomtägarna bidra till omförmälda kostnad, men den, som uppför det högre huset, har att enligt viss i lagrummet angiven norm bära den större kostnaden. Vad angår den händelse att först allenast den ene tomtägaren uppför byggnad stadgas att, då tomterna äro belägna i stadsdel, som ej får bebyggas med trähus, skall även den passive tomtägaren i viss mån bidra till kostnaden för den gemensamma murens uppförande; men för annan stadsdel gäller att denna kostnad gäldas av den aktive tomtägaren ensam. Till de relaterade stadgandena sluta sig vissa regler om skyldighet för tomtägare, som till en början är passiv eller som uppför lägre hus än grannen, att sedermera, då han uppför byggnad eller påbygger sitt hus, till grannen gälda viss andel av nämnda murkostnad. Rörande brandmurs underhåll heter det helt generellt att utgift därför »bekostas av tomtägare, i förhållande till hans skyldighet att i kostnaden för brandmurens uppförande deltaga». — Byggnadsordningarna för Gävle och för Halmstad innehålla åtskilliga stadganden om bärandet av murkostnad vid anordning med gemensam brandmur, vilka stadganden förete vissa påfallande likheter med regler i Göteborgs nämnda byggnadsordning.

¹ Här kan lämpligen erinras om den av 1900-talets lagberedning i förslag till lagtext under J.B. I Kap. 2 § uttalade principen att till fastighet hör bl. a. »å annan fastighet för begagnande av servitut uppförd byggnad eller anbragt ledning eller annan anläggning». Lagberedningens Förslag till jordabalk III, Sthlm 1909. De lege lata anför beredningen, a. a. i mot. s. 103 att 1895 års lag

Därigenom att en anordning med gemensam brandmur länder till gagn för båda de intill varandra gränsande fastigheterna, föranledes — byggnadslagstiftningen må hava fastslagit anordningen såsom obligatorisk eller medgivit den såsom frivillig — en intresse-gemenskap eller samfällighet mellan dessa fastigheters ägare. Gagnet av muren är knutet till ägande av fastighet invid gränslinjen och muren. En eventuell samäganderätt eller egendomsgemenskap bliver ett moment av samfälligheten mellan grannarne. För att den rättsliga strukturen av denna samfällighet och denna egendomsgemenskap må klarare framstå, synes ändamålsenligt att ställa dem i relation till det enkla bolaget enligt lagen den 28 juni 1895 om handelsbolag och enkla bolag och till lagen om samäganderätt den 30 sept. 1904.

Lagen om samäganderätt anger i sin 1 § den krets av objekt, till vilken lagen hänför sig: »Äro två eller flera samfällt ägare av fastighet eller lös sak, eller tillhör aktie, obligation eller skuldebrev två eller flera samfällt» etc. Den samäganderätt, som i lagen avses, kan hava uppkommit på grundval av överenskommelse; den kan ock hava annan basis. Fastighet och lös sak framstå i 1 § som sidoordnade kategorier. Fysiskt sett sammanhänger den gemensamma brandmuren med den fasta marken och integrerar i byggnad — om allenast å ena sidan finnes sådan — eller byggnader å marken. Om egendomsgemenskap beträffande muren förefinnes, är delägareskapet rättsligen förknippat med äganderätt till resp. fastigheter. Men delägareskapet avser allenast muren och icke den mark, varå muren är uppförd; liksom ej heller byggnad, vari den integrerar. Det är icke av nöden att närmare ingå på samäganderättslagens kategorier fastighet och lös sak; det är tillfyllest att konstatera att gemensam brandmur i tomtgräns i och för sig tillhör den sfär, som nämnda kategorier tillsammans representera.

I 19 § av lagen om samäganderätt göras vissa undantag från lagens tillämplighetsområde. Som ett dylikt undantag nämnes bl. a.

angående vad till fast egendom är att hänföra bör anses bygga på nämnda princip. Jfr här nya lagberedningens Förslag till lag angående vad till fast egendom är att hänföra, Sthlm 1892, s. 39. I vårt lagstiftningsarbete har jämväl framhållits att stängsel under viss förutsättning bör tillhöra en viss fastighet, även om det uppförts å grannens sida om gränsen. Så nya lagberedningens ant. Förslag s. 32; 1900-talets beredning, a. a. s. 102. Jfr Berglund, a. a. s. 243.

egendomsgemenskap mellan dem, som äro i bolag samman. Härvid är att märka att det förhållande att ett bolag av den kategori, enligt vilken bolaget bliver ett särskilt rättssubjekt, såsom ett dylikt subjekt är ägare till fastighet eller lös sak etc., redan enligt sin natur eo ipso faller utanför lagen om samäganderätt, utanför dess i 1 § angivna generella förutsättning att två eller flera samfällt äro ägare. Uttalandet i 19 § om egendomsgemenskap mellan dem, som äro i bolag samman, ställer utanför samäganderättslagens herravälde sådana objekt, som bolagsmän i enkelt bolag i denna sin egenskap äga gemensamt. Om denna egendomsgemenskap är, såsom i 19 § förmäles, »särskilt stadgat», vadan alltså ifrån samäganderättslagens synvinkel en reglering därav icke ansetts böra äga rum. Det enkla bolagets grundval är bolagsavtalet. Enligt 2 kap. 45 § av 1895 års lag om handelsbolag och enkla bolag innebär det enkla bolagets grundläggande schema att bolagsmännen sluta sig samman för visst företag eller för fortsatt verksamhet, till vilket schema ytterligare anknutits den negativa bestämningen att bolagets uppgift icke är sådan att den medför skyldighet att föra handelsböcker.

Under samäganderättslagens tillkomsthistoria framhölls att vissa svårigheter kunde föreligga för ett särskiljande mellan det enkla bolaget och det samäganderättsförhållande, varom fråga var. Inom H.D. gjordes av en ledamot gällande att det knappast torde vara möjligt att uppdraga en bestämd gräns mellan dessa kategorier. Han erinrade att ett bolagsförhållande visserligen förutsatte ett avtal mellan delägarne angående ett visst företag eller fortsatt verksamhet; men detta avtal kunde vara så ofullständigt, att det endast i ringa mån kunde tjäna som norm för delägarnes verksamhet. Å andra sidan kunde under beståndet av en samäganderätt, som uppkommit utan bolagsavtal, hava ingåtts överenskommelse rörande egendomens användning eller träffats anordning, som förutsatte en sådan överenskommelse.¹ Gentemot dessa synpunkter betonades av chefen för justitiedepartementet att i det rena samäganderättsförhållandet saknades det enkla bolagets characteristicon, det ömsesidiga åtagandet att verka för bolagets ändamål. Han ville emellertid icke bestrida att, om samägare sinsemellan träffade överens-

¹ Jfr här och för det närmast följande förarbetena till samäganderättslagen, refererade i N.J.A. II 1905.

kommelser rörande det samfälliga godset, det stundom kunde bliva vanskligt att avgöra, huruvida dylika överenskommelser innebure ett bolagsavtal eller icke; men olägenheten härav vore icke större än den, som eljes kunde bero av tvekan, huruvida ett bolagsavtal förelåge eller ej.¹

Om en obligatorisk princip angående gemensam brandmur inlemmas i en byggnadslagstiftning, torde vara synnerligen önskvärt eller oundgängligt att för att befärja en ändamålsenlig tillämpning av den allmänna grundsatsen därtill anknytas vissa speciella stadganden rörande rättsförhållandet mellan grannarne. Givetvis kan emellertid in concreto upprättas ett avtal angående vissa till muren sig hänförande moment.² Därest en anordning med gemensam brandmur i tomtgräns allenast såsom frivillig fått hemorts rätt i byggnadslagstiftningen för ett samhälle, bliver följaktligen en överenskommelse i ämnet mellan grannarne en förutsättning för att en dylik mur överhuvud skall få uppföras. Såsom förut framhållits böra åtskilliga moment rörande muren uppmärksammas vid avtalet. Lagstiftningen kan också tänkas till medgivandet att gemensam

¹ Vad angår det av departementschefen åberopade särmärket för det enkla bolaget gentemot det rena samäganderättsförhållandet förefaller det mig också böra erinras att intresset av sakens vidmakthållande och behovet att därför företaga åtgärder — vilka eventuellt kunna vara ganska komplicerade och beträffande vilka olika alternativ kunna teckna sig — måhända kunna enligt förhållandenas natur med nödvändighet framstå såsom överhuvud ägande en mycket väsentlig betydelse för en egendomsgemenskap beträffande saken. På liknande sätt kunna ock med hänsyn till sakens tillgodogörande övervägande och beslut om åtgärder — alltså en positiv handlingsuppgift, med olika möjligheter inom sin ram — göra sig gällande som en naturlig konsekvens av ägandet eller egendomsgemenskapen. Nu antydda förhållanden synas vara ägnade att inverka på effektiviteten av det ifrågavarande skiljemärket mellan det enkla bolaget och det rena samäganderättsförhållandet enligt 1904 års lag.

² Som en allmän princip kan sägas gälla att grannar äga att avtalsvis träffa bestämmelser i vad rör privaträttsliga förhållanden dem emellan inbördes. Här förutsättes alltså att icke något offentligt intresse ställer sig hindrande i vägen för en dylik reglering. Vad särskilt angår ett avtal, varigenom två grannar frångå en byggnadslagstiftnings regel om samäganderätt resp. enskild äganderätt till brandmur i tomtgräns, må framhållas den synpunkten att avtalet innebär en avvikelse från den på ifrågavarande punkt givna normen rörande vad till fast egendom är att hänföra. Jfr här Undén i Tidsskrift for Retsvidenskab 1921 (Om tillbehör till fastighet enligt svensk rätt), s. 14 o. följ. och åtskilliga där anförda skrifter.

brandmur må kunna förekomma anknyta ytterligare någon rättslig reglering.

En samfällighet beträffande gemensam brandmur kan anses vara förhanden, även om den ene grannen, som ensam uppfört byggnad, ensam bekostat muren och av denna anledning, och då den andre grannen ännu icke byggt och bidragit till kostnaden för murens uppförande, också ensam är ägare till muren. Gemensamheten i intresse tager sig uttryck däri att vardera grannen låter muren taga i anspråk mark av hans tomt.¹ Eventualiteten av den till en början passive grannens framtida bidragsplikt till muren är baserad på ett gagn för denne granne. Om båda grannarne bidraga till murkostnaden — denna situation må föreligga redan vid uppförandet av muren eller sedermera inträda — framstår intressegemenskapen på ett kraftigare sätt.

Vare sig en grundsats att brandmur skall vara gemensam av lagstiftningen ställts i beroende av de båda tomtägarnes vilja, eller den fastslagits som obligatorisk, kan en mer eller mindre innehållsrik överenskommelse dem emellan som upphov eller kausalfaktor till uppförandet av den gemensamma muren icke hava till effekt att intressegemenskapen — innefattande förpliktelser och rättigheter — jämte en eventuell, därtill sig anslutande egendomsgemenskap beträffande muren skulle komma in under det enkla bolagets kategori. Detta kan lämpligen åskådliggöras genom en hänvisning till bolagslagens regler om det enkla bolagets likvidation och upplösning. Att tillämpa dessa regler på det intressentskap och den egendomsgemenskap, som anknyta sig till gemensam brandmur, skulle innebära föga rimliga resultat. Det låter sig icke heller göra att föra själva egendomsgemenskapen i och för sig in under det enkla bolagets normer. Men däremot bör icke anses för uteslutet att två grannar i och för någon speciell uppgift, som hänför sig till gemensam brandmur, ingå ett avtal, som vad angår denna särskilda uppgift konstituerar ett enkelt bolag.

En grannarnes egendomsgemenskap rörande gemensam brand-

¹ Jag utgår här närmast från att ingendera grannen lämnar vederlag för upplåtelsen; men även om den ene grannen — förmodligen den passive — skulle erhålla något vederlag, behöver detta förhållande icke vara oförenligt med tanken på intressegemenskap beträffande muren.

mur kan icke utan vidare föras in under 1904 års lag om samäganderätt. Till belysning härav må erinras om den viktiga grundsatsen i lagen att envar delägare i samfällt gods äge, där ej annorlunda avtalats, hos rätten söka att godset för gemensam räkning utbjudes till försäljning å offentlig auktion¹ (se 6 o. följ. §§). Hinder föreligger dock visserligen icke för att en och samma regel på någon punkt kan enligt förhållandenas natur hava fått hemortsrätt i 1904 års lag och jämväl finna tillämpning i fråga om gemensam brandmur. I detta sammanhang må bringas i åtanke regeln i samäganderättslagens 15 § att kostnad, som enligt denna lag gjorts för förvaltning av samfällt gods, skola samtliga delägare vidkännas var i förhållande till sin lott. Förut har i denna uppsats framhållits som rimligt och naturligt att murkostnaden i sin helhet — innefattande kostnaden för murens uppförande och för dess underhåll — ställes i relation till gagnet av muren och att bärandet av kostnaden för uppförandet av muren bliver normgivande för spörsmålet om äganderätten till muren. Från dessa utgångspunkter kommer vid samäganderätt till muren underhållsplikten för en delägare jämväl att överensstämma med hans ställning ifråga om äganderätt till muren. Lagen om samäganderätt bygger, såsom under förarbetena framhölls, på principen att delägarne äro berättigade att i förhållande till sina andelar draga nytta av objektet för samäganderätten. Den gemensamma brandmurens uppgift är att lända till gagn för fastigheterna å ömse sidor om tomtgränsen, och enligt ovan angivna riktlinjer föreligger korrespondens mellan gagnet av muren och delägareskap i densamma.

Intressentskap beträffande gemensam brandmur, betraktat som totalitet, får överhuvud sin prägel därav att det är baserat på det gagn, som genom muren beredes de ifrågavarande fastigheterna på ömse sidor om gränslinjen, och att förty delaktighet i intressentskapet principiellt är knuten till äganderätt till någon av fastigheterna; det sagda gäller ock särskilt om en befintlig egendoms-gemenskap ifråga om muren. Nämnas kan också att ett intressentskap eller en samfällighet beträffande muren — en samfällighet med strängt begränsat, till muren sig hänförande syfte och med muren som strängt begränsat objekt för gemenskap i fråga om ägande —

¹ Synnerliga skäl kunna dock föranleda till anstånd.

icke rimligen kan uppfattas som ett särskilt förmögenhetscentrum, till vilket såsom rättsobjekt äganderätt till muren skulle anknyta sig.

Jag har här ovan utgått ifrån att vid en anordning med gemensam brandmur såsom fakultativ de båda tomtägarnes frivilliga avtal, även om allenast den ene av dem uppför byggnad, bör innefatta en servitutsförpliktelse för vardera av dem att låta muren taga i anspråk mark av hans tomt. Om nu den, som ensam bygger, också ensam bekostar uppförandet av muren och därför ensam bliver ägare till densamma, kommer muren att i rättsligt avseende ansluta sig till hans fastighet. En genom avtal uppkommen förpliktelse för honom att icke utan vederbörlig anledning riva muren¹ är jämväl att föra in under servitutets kategori. Genom stadgandet i servitutslagens 2 § beredes i och för sig inom servitutets ram rum åt en av överenskommelse härrörande skyldighet för ägaren att underhålla muren.² I enlighet med den allmänna principen att ett servitut icke kan innebära skyldighet för den tjänande fastighetens ägare att företaga positiva åtgärder, bör åter en överenskommen förpliktelse för den ifrågavarande tomtägaren att uppföra brandmur i tomtgräns icke komma in under servitutsbegreppet. Vad angår en med nyss angivna sakläge korresponderande situation, som må föreligga på grundval av en princip rörande gemensam brandmur såsom obligatorisk, så kommer — i analogi med vad ovan anförts på tal om skyldigheten att låta muren taga mark i anspråk — en rättslig reglering in abstracto, enligt vilken murens ägare förpliktas att ej utan vederbörlig anledning riva muren, att innebära en lagstadgad gränslinje för äganderätten; genom byggandet genomföres in concreto det ifrågavarande minus i ägarens befogenhet.

Då en anordning med gemensam brandmur är förhanden — den må härleda sig från en obligatorisk eller en fakultativ grundsats i ämnet — kan principiellt förutsättas att den bör äga en prägel av varaktighet.³ Men å andra sidan kunna naturligen beträffande själva

¹ Jfr här nedan angående murgemenskapens varaktighet och upplösning och annan förändring av densamma.

² Den praktiska betydelsen härav förringas dock i högst väsentlig måtto genom den underhållsskyldighet beträffande brandmur, som i första hand tillgodoser ett offentligt intresse. Jfr N.By.St. 109 §.

³ Detta gäller givetvis i första hand, då byggnad finnes å vardera tomten, men finner tillämplighet även på den händelse att allenast den ene grannen uppfört byggnad.

muren eller förhållandena i övrigt å någondera fastigheten inträffa faktiska förändringar, som hava betydelse för det intressentskap, som anknyter sig till muren. Murens skröplighet kan sålunda i och för sig föranleda fråga om dess rivning, varvid olika meningar kunna yppa sig. En fastighetsägare kan vilja riva en byggnad, till vilken en gemensam brandmur hänför sig. Om han vill efter rivning av byggnaden i dennas ställe uppföra en ny byggnad av samma eller större höjd, eller om han allenast avser att påbygga det befintliga huset, kan uppkomma spörsmål, huruvida en ny gemensam brandmur skall uppföras, eller huruvida den gamla fortfarande kan användas, eventuellt med behöflig förstärkning eller påbyggnad.

Överhuvud påkalla de ovan antydda eventualiteterna beaktande vid en lagstiftning, som fastslår en obligatorisk princip rörande gemensam brandmur.¹ De äro också av betydelse vid frivilliga avtal om dylik murgemenskap. Då en gemensam brandmur uppförts efter frivilligt avtal, låter tänka sig att man efter rivning av muren övergår till systemet med särskild brandmur för vardera fastigheten. En dylik övergång låter sig däremot icke företagas, då murgemenskapen föranletts av en obligatorisk grundsats om gemensam brandmur. N.F. föreskriver i sin 12 § att innan byggnadsnämnden meddelar tillstånd till anordnande av gemensam brandmur — eller till den anordning att en tomtägare med grannens tillstånd emot dennes brandmur uppför hus utan egen brandmur — skall nämnden tillse att, i den mån så prövas erforderligt, överenskommelse mellan grannarne träffas rörande sättet för upphävande av murgemenskapen samt angående regleringen av därvid uppkommande kostnader. Regler om murgemenskapens varaktighet och om upplösning eller annan ändring av densamma kunna också vid en fakultativ grundsats om gemensam brandmur direkt meddelas i lagstiftningsväg.²

¹ Göteborgs byggnadsordning av 1895 § 28 mom. 16 och det förutnämnda förslaget till ny byggnadsordning för staden behandla frågan om rivning av gemensam brandmur och frågan om förstärkning av sådan mur med anledning av byggnadsåtgärd, som företages. Problem på grundval av nämnda lagrum i byggnadsordningen av 1895 behandlas av Berglund, a. a. s. 234 o. följ.

² I N.By.St. 53 § heter det helt allmänt att i byggnadsordningen må — under förutsättning av särskilda skäl — meddelas bestämmelser om rätt att hava gemensam brandmur för byggnader, uppförda å varandra angränsande fastigheter. Här kan emellertid också nämnas att det är ganska möjligt att en viss regel, som anknyter sig till en princip om fakultativ anordning med gemensam

På grundval av vad ovan anförts rörande murgemenskapens varaktighet och upplösning eller annan ändring av densamma, kunna här göras ett par reflexioner i anknytning till det förut relaterade rättsfallet i N.J.A. avd. I 1929. H.D. beslöt här att, enär upplyst blivit att fönsterna anbragts med samtycke av dåvarande ägaren till fastigheten nr 14 och med byggnadsnämndens medgivande, alltså och då i målet icke förekommit någon omständighet, som det oaktat kunde anses föranleda skyldighet för ägaren till nr 6 att nu — på yrkande av nye ägaren till nr 14 — låta igenmura eller igensätta fönsterna, ogillades käromålet. Räckvidden av H.D:s motivering, m. a. o. av kretsen av de antydda omständigheterna, är i viss mån svävande. Såsom omständigheter, vilka härvidlag erbjuda sig för tanken, nämner jag ett medgivande av ägaren till nr 6 att låta igenmura eller igensätta fönsterna och vidare den möjlighet att på grund av inträdda förändrade förhållanden fönsterna icke längre fylla något behov. Till de ifrågavarande omständigheterna är att hänföra den händelse att på grund av erfarenheter under tiden efter anbringandet av fönsterna dessa böra anses lända till förfång för brandmurens uppgift att utgöra skydd mot eldfara. Ett sådant förfång riktar sig både mot vederbörande fastighetsägarens enskilda intresse och mot ett intresse, som bör anses vara i första hand offentligt.

En anordning med gemensam brandmur avser att lända till ekonomisk fördel för de ifrågavarande fastigheterna på ömse sidor om gränsen. Men såsom ovan anförts, kunna vissa inträffade förhållanden medföra att murens rivning eller annan förändring beträffande densamma framstår som nödvändig eller som önskvärd. Som motiv för dylika åtgärder kunna göra sig gällande dels fastighetsägarens enskilda intresse ifråga om utnyttjandet av fastigheten, dels det publika intresset att motverka brandfara; ett fastighetsägarens enskilda intresse av denna innebörd är, såsom ovan nämnts, jämväl för handen.

brandmur, är lämplig eller önskvärd för varje samhälle, för vilket denna princip accepteras, och att från denna synpunkt den antydda regeln kan tänkas bli meddelad genom lagstiftning av generell räckvidd. Jfr ock här F.K:s andra tillfälliga utskotts utlåtande nr 8 och A.K:s femte tillfälliga utskotts utlåtande nr 6 vid 1935 års riksdag; vilka utlåtanden behandla de förutnämnda motionerna nr 27 i F.K. och nr 65 i A.K.

Om två grannar i enlighet med medgivande i lagstiftningen hava träffat frivillig överenskommelse att för en gemensam brandmur skall tagas i anspråk mark å ömse sidor om gränslinjen och denna överenskommelse sanktionerats av byggnadsnämnden genom meddelande av byggnadslov, så kan H.D:s yttrande i det här ovan relaterade rättsfallet åberopas för att ett rättsskydd i analogi med det åt fönsterrätten tillerkända må genom nämnda fakta beredas det omförmälda servitutet gentemot ny ägare av någondera fastigheten. Därest avtalet innefattar ett tillbörligt beaktande därav att berättigade anledningar till hävande eller förändring av murgemenskapen framdeles kunna yppa sig, så tyckes ny ägare av någondera fastigheten principiellt kunna vara tillfreds med att succedera i den förutvarande ägarens rättsställning beträffande det ifrågavarande servitutet. Om man antager att i det ovan relaterade rättsfallet enligt H.D:s uppfattning — alltså härutinnan överensstämmande med hovrättens — ett förfång för nye ägarens till nr 14 enskilda intresse bör medföra skyldighet för ägaren till nr 6 att låta igenmura eller igensätta fönsterna, så kan från nyss angivna utgångspunkt göras gällande att en analog anledning till hävande av servitutsförpliktelsen att låta muren taga mark i anspråk regelmässigt icke — eller åtminstone icke i någon avsevärd måtto — föreligger för ny fastighetsägare.¹ I överensstämmelse härmed bör också under ovan antydda förutsättning principiellt kunna antagas att vid en exekutiv försäljning icke skulle erbjudas en högre köpeskilling för den ifrågavarande fastigheten, om försäljningen avser densamma såsom frigjord från servitutet att låta mark tagas i anspråk av muren, än om fastigheten utbjudes såsom belastad med servitutet.

Därest vid ett frivilligt avtal om gemensam brandmur först den ene grannen ensam uppför byggnad och på den grund också ensam bekostar uppförandet av muren och ensam bliver ägare till densamma, är, såsom ovan nämnts, en av överenskommelse härrörande förpliktelse för honom att icke utan vederbörlig anledning riva muren att hänföra under servitutets kategori. Om denna servitutsförpliktelse sanktioneras av byggnadsnämnden, bör den komma in

¹ Eventualiteten att muren skall rivas, därför att den icke längre kan fylla uppgiften att motverka brandfara, kan naturligtvis föreligga, vare sig A eller B är ägare till en av fastigheterna.

under räckvidden av de reflexioner, vilka i anslutning till rättsfallet i N.J.A. 1929 nyss anförts rörande skyldigheten att låta mark tagas i anspråk av muren.

Vad angår en på grund av ett frivilligt avtal om gemensam brandmur vid samäganderätt föreliggande förpliktelse för delägarne att muren ej må rivs utan vederbörlig anledning, kan i förevarande sammanhang med hänsyn till förpliktelsens säkerhetsställning anföras att det synes vara en möjlig konstruktion att uppfatta skyldigheten såsom innebärande ett servitut för vardera delägaren, vilande å hans andel i muren. Om en reglering rörande gemensam brandmur såsom obligatorisk fastslår en förpliktelse av nämnda innebörd, ligger huvudvikt på den synpunkten att på detta sätt gives en lagstadgad gränslinje för varje delägarers befogenhet.

Då en av fastigheterna invid tomtgräns, där gemensam brandmur uppförts, övergår till ny ägare, kunna uppstå vissa spörsmål rörande nye ägarens resp. förutvarande ägarens ställning med hänsyn till bidrag till murkostnad,¹ vilka spörsmål emellertid icke skola här diskuteras, vare sig från horisonten av positiv rätt eller de lege ferenda. Problem av antydd art uppenbara sig även vid andra slags samfälligheter.²

Den intressekollision mellan grannar, som kan uppstå därigenom att byggnad å en tomt uppförts utöver tomtgräns, var föremål för behandling i en särskild lag av den 26 maj 1899. Lagen hänförde sig till område, för vilket stadsplan blivit fastställd. Den utgick ifrån att även om en fastighetsägare vid uppförande av byggnad å sin tomt iakttog stadgade regler för byggande, det dock sedermera kunde inträffa att han visades hava på grund av bristfällighet hos tomtmätning eller tomtkarta överskridit tomtgränsen med sin byggnad och alltså därmed inkräktat på grannens område.³ Under lagens förhistoria framhölls att risken för ett dylikt missförhållande egentligen förelåg beträffande äldre byggnader. Genom en senare

¹ Jfr N.J.A. I 1925 s. 241; 1930 s. 162 och å dessa ställen anförda rättsfall.

² Såsom erbjudande illustrationer de lege lata hänvisar jag till samfälligheter i vattenlagen 3, 7 och 8 kap., i lagen om enskilda vägar, i lagen om ägofred.

³ Jfr här förarbetena till lagen, refererade i N.J.A. II 1899.

tids rättsliga föreskrifter och större noggrannhet vid tomtmätning hade den ifrågavarande risken högst väsentligt minskats, om också icke alldeles eliminerats. Ett huvudsyfte med lagen var att bispringa den fastighetsägare, som på sätt ovan antytts utan eget förvållande överskridit tomtgränsen med sin byggnad, genom att skydda honom mot hårda och obilliga anspråk från grannen. I 1 § gives den regel att därest byggnadens nedrivande eller ändring skulle medföra märklig kostnad eller olägenhet för ägaren, denne ej är skyldig att avträda den intagna marken, förr än byggnaden nedrives eller avbrinner. I samma lagrum stadgas vidare att för det intrång, granne lider av byggnaden, skall denne njuta ersättning, där han icke hellre vill avstå tomtdelen mot lösen.

Reglerna i 1 § avsågo i och för sig de fall, då byggnaden uppförts efter lagens ikraftträdande; i 2 § gavs emellertid stadgande angående reglernas tillämplighet, då byggnaden uppförts före det lagen trätt i kraft — ett stadgande, som dock i viss mån avviker från 1 §.

Nämnda lag av 1899 avlöstes av föreskrifter i 1 kap. av lag den 12 maj 1917 om fastighetsbildning i stad. Gällande stadsplane-lag den 29 maj 1931 behandlar i sin 19 § den ifrågavarande intresse-kollisionen. Denna § föreskriver i st. 1: »Har å tomt byggnad uppförts i sådant läge, att den skjuter in på grannes tomt eller på gata eller annan allmän plats, och skulle byggnadens nedrivande eller förändring medföra märklig kostnad eller olägenhet för ägaren, vare denne ej skyldig att avträda den intagna marken, förr än byggnaden nedrives eller avbrinner, utan så är att den, som uppfört byggnaden, verkställt inkräkningen med avsikt eller därvid handlat med grov vårdslöshet och, där fastigheten övergått till ny ägare, denne därom ägde kännedom vid förvärvet av fastigheten. . . . För det intrång, granne lider av byggnad, som skjuter in på hans tomt, njute denne ersättning, där han icke hellre vill avstå tomtdelen mot lösen.»

Detta lagrum gör ej någon åtskillnad mellan byggnader, uppförda vid olika tidpunkter. Enligt lagrummet har den, som med sin byggnad överskridit tomtgräns, rätt att — därest byggnadens nedrivande eller förändring skulle medföra märklig kostnad eller olägenhet för ägaren — bibehålla byggnaden i detta läge, till dess

den nedrives eller avbrinner. Förutsättning för denna hans rätt är emellertid att han med hänsyn till inkräkningen varit i god tro, då byggnaden uppfördes; har han med avsikt verkställt inkräkningen eller därvid handlat med grov vårdslöshet, är han skyldig att till grannen återställa vad av dennes mark tagits i anspråk. Om den fastighet, där den ifrågavarande byggnaden uppförts, övergått till ny ägare, är enligt lagrummet nämnda skyldighet yttermera betingad därav att nye ägaren varit i ond tro vid förvärvet.

Det torde framgå att det icke kan överensstämma med lagstiftningens intentioner att räckvidden av 19 § skulle omfatta den händelse att på grund av en given obligatorisk regel uppföres en för två fastigheter gemensam brandmur i gränslinjen dem emellan och med hälften av sin tjocklek å vardera tomten. Det låter sig icke rimligen göra att på denna händelse tillämpa lagrummets regler.¹ Vare sig allenast den ene grannen bygger eller båda samtidigt bygga å sina resp. tomter, innefattar uppförandet av muren ett byggande, som med avsikt icke hålles inom endera tomtens område; men denna avsikt kan icke läggas vederbörande till last, då handlings sättet är framtingat av en given obligatorisk regel. Det bliver en ologisk tankegång att förknippa en obligatorisk regel om gemensam brandmur med en förpliktelse för den, som överskrider tomtgränsen, att till grannen återställa vad av dennes mark tagits i anspråk — vare sig förpliktelsen föreligger omedelbart eller först då byggnaden nedrives eller avbrinner. Även vid nybyggnad, efter det byggnaden i fråga nedrivits eller nedbrunnit, kräver den obligatoriska regeln om gemensam brandmur sin tillämplighet. Icke heller det fall att gemensam brandmur i tomtgräns uppförts med anledning av två grannars frivilliga överenskommelse i anslutning till en fakultativ grundsats kan komma in under det ifrågavarande lagrummet i stadsplanelagen. Vare sig allenast den ene grannen uppfört byggnad eller båda samtidigt byggt, har muren med tillämpning av en lagstadgad rätt placerats å bådass mark med bådass vilja.

Nämnas må också att det föreligger en brist på överensstämmelse mellan å ena sidan tankegången i J.B. 7: 4, enligt vilken det

¹ Item Berglund, a. a. s. 142.

framstår som ett specialfall att någon »haver halva muren jämte annans», och å andra sidan en i lagstiftning given generell grundsats för ett samhälle att vid slutet byggnadssätt skall vara gemensam brandmur i tomtgräns.¹

¹ Jfr här Berglund, a. a. s. 258.

FAMILJENS LÖNE- OCH BOSTADSFRÅGA

ETT INLÄGG I NATIVITETSDEBATTEN

AV JUR. DR. CURT ROHTLIEB, DJURSHOLM

Nativitetens växlingar under tiderna ha frestat till många förklaringar. De senare årens nedgång har satts i förbindelse med två påtagliga ekonomiska faktorer, lönenivån och bostadsnivån. Bland de förslag, som under den senaste tiden trätt i dagen, märker man stundom en benägenhet att i dessa två faktorer se en nästan restlös lösning av problemet. För marxismen är väl det utan vidare självfallet, att förklaringen ligger i de ekonomiska faktorerna. Både ur metodologisk och än mer ur agitatorisk synpunkt är en sådan problemställning tacksam. En annan sak är om förklaringen blir hållbar och kan läggas till grund för ett praktiskt reformarbete.

Två strömningar kunna skönjas bland reformivrarna. Skiljelinjen markeras ej blott av inställningen till marxismen, utan även, i viss mån sammanhängande därmed, av en negativ eller positiv inställning till familjen såsom organ för individens fostran. Skall familjen rationaliseras och läggas under statsdrift eller skall den organiskt få anpassa sig efter utvecklingen? Man kan tala om två skolor av reformivrare: en mekanisk eller rationell och en organisk eller erfarenhetsbetonad. Deras uppfattning av familjen och dess betydelse för samhället skiljer sig så till vida, som den förra i familjen, sådan den historiskt framvuxit, ser ett hinder för vårt folks fortbestånd och utveckling, då en uppgång i nativiteten endast vore möjlig efter statsåtgärder, oförenliga med nuvarande familjeinstitutioner. Den patriarkala organisationen bör enligt dess mening ersättas med en byråkratisk, enär endast statsfunktionärer äro kompetenta att svara för det uppväxande släktets vård och fostran. Den senare skolan åter anser statsåtgärderna böra syfta till att trygga familjens ekonomiska förutsättningar och integritet.

Båda skolorna mötas i sina omsorger om löne- och bostadsfrågorna, men i programmets utformning framträda skiljaktigheterna. Den förra skolan har funnit sitt främsta uttryck i Alva och Gunnar Myrdals idérika och vittomfattande arbete »Kris i befolkningsfrågan» (Sthlm 1934), som efterföljts av tidnings- och debattinlägg i mängd.

Detta arbete, som tar sikte på en radikal omgestaltning av väsentliga samhällsförhållanden, uppställer som en första huvudtes, att en höjning av nativiteten förutsätter en inkomstfördelning till förmån för barnrika familjer. Då samhället skall bestå medlen för barnens uppfostran, och de barnrika familjerna måste skonas, måste kostnaden i en eller annan form läggas på de förmögna, särskilt de barnlösa. Utgifterna för det uppväxande släktet förknippas alltså med en vertikal inkomstutjämnning, d. v. s. en förflyttning av inkomstbelopp mellan familjer, tillhöriga olika inkomstkategorier. Skulle utgifterna för de barnrika familjerna till någon del bestridas av medel från mindre barnrika i samma inkomstkategori, inträdde en horisontell inkomstutjämnning mellan barnrika och barnfattiga skattebetalare. En rent horisontal inkomstutjämnning till förmån för barnrika familjer innebär, att det allmänna kunde befrias från alla ytterligare bördor, utöver de nuvarande, för vinnande av bättre villkor åt det uppväxande släktet, men förslår säkerligen ej enbart. Många av de utgifter, som en tidsenlig socialpolitik nödvändiggör, kunna nämligen helt enkelt ej bestridas annat än av det allmänna. En vertikal inkomstutjämnning förutsätter vidgade befogenheter för staten och tenderar att påtvinga staten ytterst bestämmanderätt om arbetslönen över lag. Den kan därför ej drivas alltför långt utan att ekonomiska återverkningar av genomgripande slag inställa sig. En konsekvent statlig reglering av inkomsterna för mer eller mindre barnrika familjer leder till en allmän tvångshushållning. Vid en *begynnande* tvångshushållning visar sig, som de stora exemplen för dagen bekräfta, att nya, effektiva åtgärder städse behövas för att de tidigare ej skola bli ineffektiva.

Men innan man accepterar en sådan linje, som ju går långt utanför det angivna syftet, det växande släktets vård, måste man undersöka, huru långt man kan komma på den lättare och kortare vägen: horisontal inkomstutjämnning. Det allmänna måste givetvis förbehålla sig hela det verksamhetsfält, som hittills hört dit, och svara

för ökade kostnader på detta. Om familjen skall bestå i sin hittillsvarande form, måste man å andra sidan sätta den i stånd att bättre sörja för barnen.

Utomlands har frågan om *familjetillägg* debatterats långt grundligare än här. Förutsättningen för ett sådant resonemang är, att man klargör syftet med familjebidragen. Ytterst är detta naturligen rätt subjektivt. För makarna Myrdal har det endast delvis varit omsorgen om det kommande släktet. Den avvisande ton, som användes om andra förkämpar med samma mål men mindre kollektivistiska eller eljest radikala medel, visar detta tydligt. Man spårar en livsuppfattning, som i kollektiviteten och den tvångsvisa likformigheten sett ett absolut gott. Familjebidragen kunna utformas till en inkörspport för de nya samhällsidealen. Denna livsuppfattning skall här ej diskuteras. Familjebidragens syfte må tillsvidare anses vara att normalt utgöra fyllnad till familjeförsörjarens arbetslön.

Kostnaden skall ej användas som vapen för ändamål av politisk eller annars för syftet främmande art. Inkomstutjämning samhällsklasserna emellan är vidare ett problem för sig. Huru skattebördan skall fördelas, är en fråga, som ej kan lösas enbart eller huvudsakligen ur familjebidragens synpunkt. Skattefrågan måste därför anses löst, huru än det allmännas bördor för familjebidrag växa.

Hand i hand med omsorgerna för barnen ha överallt gått strävanden att höja levnadsstandarden i dess helhet, särskilt hos arbetarklassen. Både ur den kvantitativa nativitetssynpunkten och den eugenistiska måste fordran bliva rikligare bidrag till de större familjerna. I samma riktning går hänsyn till kvinnoemancipationen.¹ Dennes målsmän ha till och med särskild iver tagit sig an saken. Motiveringen har växlat i olika länder; i Frankrike, Tyskland, Holland och Belgien hava strävandena för rikligare medel till stora familjer vunnit terräng.²

Ny aktualitet har frågan vunnit genom den starkt sjunkande nativiteten hos oss under senare år. När man går närmare in på en

¹ Ur kvinnosakssynpunkt hava strävandena försvarats särskilt av Eleanor Rathbone, *The Disinherited Family*, London 1924, där en grundlig analys av frågans innebörd lämnats.

² En utförligare behandling härav skulle föra för långt. Beträffande olika former se H. H. R. Vibarts arbete *Family Allowances in Practice*, London 1926. På svenska finnes en sakrik och välskriven framställning av Eva Wigforss, »Arbetsinkomst och familjeförsörjning», Stockholm 1929.

analys av frågan om familjetillägg, måste man till börja med fastslå dessas natur av arbetslön. De få ej uppfattas som fattigvård, än mindre som välgörenhet, då de äro knutna till arbetarnas ekonomiska prestationer och böra betraktas såsom en del av den arbetslön, som betingas av marknadsläget. Lönenivån och hela lönepolitiken, såsom fackföreningarna bedriva den, få ej röna intrång av strävandena att tillgodose barnens intressen. Den kraftmätning, som på lönemarknaden ständigt äger rum mellan två parter, enligt moderna begrepp jämställda, får ej påverkas av hänsyn till andra frågor, som själva i längden bleve lidande av sammankopplingen. Likaså behöver ingalunda rättsställningen familjemedlemmarna emellan undergå någon förändring, därför att barnrikare familjer tillgodoses med större bidrag. Varje försök att sammankoppla olikartade frågor inom socialpolitiken visa sig ständigt leda till ökade svårigheter att komma till praktiskt resultat för någon av dem. Erfarenheten talar därvidlag ett tydligt språk. I själva verket behöver en reform, avsedd att gynna barnrika familjer, alls ej göra intrång på socialpolitiken i övrigt.¹ En del av de ogiftas eller barnlösas lön bör gå till en kassa för de barnrika familjernas understöd.

Naturligen böra då arbetarna själva kontrollera de kassor, från vilka familjebidragen utgå. Man har att räkna ut hur stor kvotdel av lönen i varje fall från arbetsköparen skall utbetalas till respektive understöds-kassa och hur stort avdrag arbetarna alltså vid lörens lyftande skola vidkännas. Från denna kassa får varje familjefader lyfta visst belopp per barn, fixerat en gång för alla eller för längre tid. Den arbetslön, som utbetales direkt från arbetsköparen, och den del, som går genom understöds-kassan, kunna mycket väl lyftas samtidigt och i samma lokal samt, om praktiska skäl så fordra, hos samma kassör; naturligen måste de bokföras och kontrolleras var för sig.

Storleken av understödet per barn och utav avdraget å lönen beror på många förhållanden. Främst kommer i betraktande förhållandet mellan sammanlagda antalet arbetare och summan av deras barn (eventuellt även hustrur), men växlingarna kunna ej bliva

¹ Sammelverket »Britain's Industrial Future being the Report of the Liberal Industrial Inquiry» (London 1928) rekommenderar i sitt ekonomiska program familjebidrag med tanke på kommande generationer och alltså icke främst i lönekampen, därvid dock en särskild organisation för kontroll av bidragens användande förordades.

synnerligen stora, då ju de stora talens lag garanterar en viss likformighet. Sammanslutningen av arbetare bör därför göras så vidsträckt som möjligt. Lokala gränser för kassorna, vilket i Frankrike är vanligt, eller yrkesmässiga gränser, som förut i Tyskland praktiserats, böra så långt som möjligt slopas för att ernå största möjliga enhetlighet.

Fulla kostnaden per barn behöver måhända ej ersättas, om beloppet blott ej alltför mycket understiger denna. Om beloppet till en början och försöksvis sättes till två kronor per barn och vecka, behöver systemet ej kännas onödigt betungande.

Då arbetsköparnas kostnad alltså blir densamma för arbetare med och utan familj blir det tydligen likgiltigt för arbetsköparen vid tävlan mellan arbetssökande, huru stora familjer dessa ha, och några klagomål över att barnrika familjer bli avvisade behöva ej befaras. Ej heller bristande solidaritet mellan olika grupper av löntagare, då ju dessa ha ett gemensamt organ i nämnda kassor.

Naturligen kan man genom barnavårdsmän eller annan övervakning komplettera detta system och tillförsäkra barnen bästa möjliga vård, så länge man blott ej sammankopplar dylika frågor med den principiella rätten för varje familjefader att själv lyfta sin arbetslön. Ett intrång härutinnan betyder, att man tvångsvis skulle gestalta ett avtal mellan två parter, arbetaren och arbetsköparen, på ett sätt, som kommer på tvären med bådads samfällda intressen. Man behöver ej vara någon liberalistisk förespråkare för det fria avtalets helgd för att finna en sådan anordning orimlig. Familjens rätt blir en särskild sak. Husfadern bör *sättas i stånd att sörja* för familjen, men ej utan skäl fränhändas sin lön.

I vissa länder har man velat göra skillnad mellan stora och små familjer antingen så, att bidrag blott skulle utgå vid större barnantal, eller så, att barnantalets ökning över exempelvis fem ej skulle berättiga till ytterligare bidrag. Man kan anföra acceptabla grunder för båda dessa system, men det enklaste torde väl vara, att göra bidragen direkt proportionella mot antalet understödsberättigade.

För att systemet skall verka rent horisontalt borde det omfatta yrken med lika lönesatser. I någon mån kan man nog bortse från denna fordran, i förhoppning, att avvikelser i följd av tröghetsmotstånd ej behöva leda till synbara rubbningar på arbetsmarknaden.

Man kan ju även anlita den utvägen, att göra bidragen för barnen procentuella i förhållande till lönerna, men följderna blir då, att de svagast avlönade få lägsta bidrag för sina barn, en konsekvens, som knappast är tilltalande, då ju meningen är att komplettera ett knappt existensminimum.

Att anlita skattemedel eller övervälta omsorgen om barnen på arbetsgivaren ligger givetvis nära till hands. Det förra blir emellertid helt enkelt fattigvård och det senare innebär en förändring av lönenivån vid sidan om den egentliga lönekampen, alltså ett störande moment av den art som ovan angivits. Att först uppnå den *gymsammast möjliga* lönenivå och sedan göra denna ännu litet gymsammare, innebär tydligen en motsägelse, även om det absurda häri ej genast faller i ögonen.

Vi behöva här ej närmare ingå på de olika verkningar på arbetsmarknaden, som kunna tänkas bli följderna av olika eventualiteter.¹ Från de ogiftas sida skulle tydligen, därest en del av lönen avsattes till understöd åt familjer, utbudet av arbetskraft väsentligen minskas, om samtidigt andra yrken funnes, som förblevo oreglerade. Om blott i ett fåtal yrken lönerna underkastades en reglering i nu angivet syfte, skulle den ogifta arbetskraften dragas därifrån, varemot tillströmning av familjefäder med talrik barnaskara i längden åtminstone skulle komma till synes. Det har dock utomlands visat sig, att ett friktionsmotstånd av ansevärd styrka neutraliserat dylika tendenser. Man får därför antaga, att verkningar blott vid starkare incitament skulle göra sig gällande. Systemets utsträckning till största möjliga antal yrken förblir dock ett viktigt postulat. Att de högre yrkena ställas utanför betyder föga. Fördelen att slippa avdragen förbytes ju i sin motsats, så snart vederbörande uppnått en någorlunda talrik familj.

Hittills har systemet hos oss varit föremål mera för debatter än för handling. Från arbetarhåll har tanken om familjetillägg icke mötts av det intresse man kunnat vänta. Tydligen har tanken på löneavdrag som medel till familjeförsörjning verkat förbryllande på dem saken närmast gällt. Möjligen skulle ett system med rent

¹ Se härom författarens uppsats »Familjeförsörjarnas arbetslön» i Tiden, årg. 1929 häfte 2 (Sthlm 1929). En kritisk hållning med övervägande polemik finner man hos Alexander Gray i Family Endowment, A Critical Analysis, London 1927.

statliga lönetillägg ha utsikter att bli populärare, särskilt på den grund att kostnaderna då ej framträdde såsom avdrag å arbetslönen utan från den stora allmänhetens sida blevo osynliga.¹

I den Myrdalska framställningen granskas olika alternativ, dock med tendens att utdöma dem alla. Stor vikt lägges vid svårigheten att sammanjämka intressen hos yrkesgrupper med olika avlöning särskilt hos de högre kvalificerade. Detta förefaller något egendomligt, då ju makarna Myrdal i övrigt icke rygga tillbaka för ingrepp av rätt vittgående art mot särintressen, särskilt hos högre inkomsttagare.²

Att med statliga maktmedel sammanföra alla yrken av någon betydelse i en gemensam organisation av ovan skisserad art för understöd av barnrika familjer borde i varje fall ej vara någon olöslig uppgift, även om många ekonomiska och administrativa tvistefrågor möta. Emellertid är tiden tydligen ännu ej mogen för reformer i den riktningen. Måhända måste man först försöka andra vägar, därvid sannolikt direkt statshjälp främst kommer i åtanke.

Närmast tillhands ligger naturligtvis att utvidga statens hjälpverksamhet för barn och skolungdom direkt. De närmaste hindren äro av finansiell art, men för barnbispisning, fri barnvård o. s. v. ligga linjerna i stort sett redan klara; barnkrubbor, fri sjukvård, skolmaterial och andra förnödenheter gratis praktiseras ju sedan länge inom gränser, som utan svårighet kunna vidgas.

Sambandet mellan lönenivå och nativitet är mycket osäkert, och även om ett sådant fast samband kunde påvisas, äro möjligheterna att uppnå positiva resultat för nativitetens del begränsade, särskilt av två hänsyn. För det första måste lönepolitiken utgå från att lönenivån i dess helhet ej kan rubbas genom direkta maktbud. Sådana kunna äga framgång endast så länge lönekampen icke rationellt organiseras. Äldre, utopiska riktningar trodde ju sig kunna lösa den sociala frågan helt enkelt genom att taga från de rika

¹ Eva Wigforss ansluter sig till den linjen bl. a. på den grund, att familjemödrarnas ställning därigenom bleve självständigare. Frågan om incidensen av kostnaderna tyckes emellertid föga intressera den varmhjärtade författarinnan. Se anf. arb. sid. 68.

² Makarna Myrdal påstå kategoriskt, att stora delar av näringslivet (s. 196) icke kunna inordnas i systemet, bl. a. jordbruket, en stor del av handeln och hantverket. Detta torde emellertid vara en organisationsfråga, som med god vilja ej vore olöslig.

och giva till de fattiga. När emellertid lönearbetarna genom organiserade ansträngningar uppnått den lönenivå, som samhällsekonomin tillåter, gör man med maktspråk mera skada än gagn; man desorganiserar löne marknaden, men uppnår inga avsevärda verkningar i vertikal riktning på lång sikt.¹

Om sålunda de socialpolitiska åtgärderna i första hand måste begränsas till en horisontal omflyttning av arbetslöner, har man i bostadspolitiken ett medel av långt större räckvidd. Det gäller därvid ej blott, att samhällets ingripande kräves för ett planmässigt tillgodoseende av en befintlig efterfrågan. Det finnes en latent efterfrågan, som måste tillgodoses ej minst ur det uppväxande släktets synpunkt. Man kan därvid skilja mellan det fall, att själva behovet av bostäder är outvecklat i jämförelse med anspråken i andra avseenden, och det fall, att efterfrågan, på grund av bristande köpkraft, ej f. n. kan göra sig gällande. Denna senare efterfrågan blir aktiv först när antingen större köpkraft ställes till dess förfogande eller bostadsförmåner erbjudas billigare. Båda vägarna kunna försökas. Den senare ligger närmast, men den förra för måhända längre.

Orsaken till en paralysering av bostadsefterfrågan kan vara efterblivenhet i behov, så att bostadsnivån ej höjts i jämbredd med inkomsterna, och detta i sin tur kan bero på inrotade vanor, okunighet om bostadsbeståndet, osäkerhet om framtida behov och mycket annat.

Huru samverka alla dessa orsaker? Vad kan från det allmännas sida göras?

En undersökning med dylikt syfte, låt vara inom en trängre ram, verkställdes för två år sedan på offentligt uppdrag av professor Gunnar Myrdal och arkitekten Uno Åhrén.² Man har därvid i fråga

¹ Verkningarna av en »artificiell» löneförhöjning ha särskilt analyserats av Gösta Bagge, Arbetslönens reglering genom sammanslutningar, Stockholm 1917; i slutorden angivas verkningarna av en dylik höjning (s. 469) med undantag för vissa speciella fall vara av »begränsad och övergående betydelse». Jfr även samme författare, Orsaker till arbetslöshet, i Statens offentliga utredningar 1931: 21, särskilt ss. 105 o. ff.

² Undersökning rörande behovet av en utvidgning av bostadsstatistiken jämte vissa därmed förbundna bostadspolitiska frågor (Statens offentliga utredningar 1933: 14) även utgiven med titel »Bostadsfrågan såsom socialt planläggningsproblem», Stockholm 1933.

om statistiskt material nöjt sig med Göteborgs bostadsförhållanden. Därtill ansluter sig emellertid en principdiskussion av stor räckvidd och med konsekvenser, som sträcka sig långt utanför det aktuella läget.

Bostadsproblemet blir ej, såsom produktionen i dess helhet uti vårt bytessamhälle, bestämt av det på marknaden effektivt uppträdande behovet, utan av vad vi nyss kallat för den latent efterfrågan, som först genom det allmännas ingripande förvandlas till effektiv. Att påverka efterfrågan, som ju härrör ur den enskildes behov och i regel är hans ensak, ligger väl principiellt utom statens uppgift. Ifråga om bostäder kan man dock proklamera en vittgående rätt för det allmänna att ingripa, då bostaden till stor del utgör förutsättning för en effektiv socialpolitik. Däri ligger visserligen ej en ny men i viss mån en revolutionerande grundsats, vars räckvidd något skall skärskådas.

Större delen av trångboddheten i många av våra städer är icke ett resultat av ekonomiskt nödtvång, utan står i samband med från sociala synpunkter otillfredsställande bostads-, hem- och familjevanor. Man varskar här en öm punkt av hela behovstäckningsprincipen, som ligger till grund för bytessamhället. Den stora allmänhetens behovsskala undergår i moderna samhällen, där ju den enskilde rätt opersonligt följer växlande smakriktningar, en förvanskning eller missgestaltning. Man må aldrig så ivrigt hålla på, att konsumenternas behovsskala skall vara normgivande för produktionen, så kan man ej blunda för att en omjustering av själva den rangordning, som genom vana eller yttre tryck accepterats, medför en varaktig vinst för konsumenten. Hans anspråk att själv bäst känna sina behov kan stundom med fog underkännas i uppfostrarsyfte. Blir han med lock eller pock bragt att omvärdera sina behov, skapa sig en behovsskala, som bättre än den traditionella motsvarar hans djupaste personliga krav, finner han efterhand, att hans köpkraft med långt större behållning kan användas på annat sätt än vad hans hittillsvarande miljö krävt. Hans realinkomst eller levnadsstandard höjes därigenom under oförändrad köpkraft på ett varaktigt sätt.

Bostaden förtjänar i detta sammanhang främst beaktande. Så länge konsumenten i följd av slentrian nöjde sig med dålig bostad

och använde sin köpkraft på annat (t. ex. spritdrycker, nöjen o. d.), var han omedveten om de krav på bostadshygien och huslig trevnad, som te sig självklara på ett högre stadium av kulturutvecklingen och som motsvara behoven hos varje normal människa på ett visst kulturstadium. Slentrian och härskande vanor ha ofta större inverkan på efterfrågan än de av konsumentens egen personlighet beroende behoven. För att bliva varse sin verkliga personliga smak måste han hava haft tillfälle att *välja*, och detta utan tryck av miljön. Har han — tvunget eller frivilligt — försatts i den situation, att han kommit i åtnjutande av bättre bostad än hans tidigare vanor medfört, justerar han sin tidigare behovsskala så, att han hellre avstår från annat, som genom tillfälligheternas makt, omgivningen etc., lockat honom, och väljer bättre bostad för framtiden. Den roll, som felbedömning av de egna behoven spelar, har undersökts av bl. a. Pigou.¹

Den latent efterfrågan, som nu senast berörts, blir effektiv genom att konsumenten disponerar sin köpkraft på annat sätt, efter en omjusterad behovsskala. Planhushållningen kan sålunda taga sin början på ett område, där både sociala och ekonomiska motiv tala i samma riktning. Dessa synpunkter måste man ha i minnet för att till sitt rätta värde reducera den populära uppfattningen, att tillgång och efterfrågan här som på andra områden reglera varandra.

Huvuddelen av den latent efterfrågan, varom saken här rör sig, kommer man alltså ej åt genom att understödja bostadsproduktionen. Det är tvärtom nödvändigt att rikta sig mot själva efterfrågan och dess orsaker. Detta utesluter emellertid icke, att jämväl bostadsproduktionen måste i viss mån omgestaltas för att svara mot den efterfrågan, som man vill göra effektiv. De båda nyssnämnda sakkunnigas undersökning har omfattat jämväl orsakerna till den ringa efterfrågan eller de små anspråken från sådana konsumenters sida, vilkas ekonomiska ställning skulle tillåta dem en efterfrågan av bostäder med högre kvalitet. Detta sakförhållande sammanhänger med själva inkomstfördelningen de olika familjemedlem-

¹ Wealth and Welfare, London 1912, särskilt ss. 1—12 samt 104 o. ff. Subjektets verkliga och varaktiga fördel är för behovsskalan avgörande, i motsats till tillfälliga impulser, som ej uttryckas i hans konstanta värdering.

marna emellan och den ofta irrationella dispositionen av familjemedlemmarnas inkomster.

Hos en stor del av de förut undersökta familjerna — här är i främsta rummet fråga om Göteborg, men undersökningens resultat har säkerligen rätt utsträckt tillämplighet¹ — förbruka de vuxna barnen större delen av sina inkomster på nöjen, uteliv och kläder. Den sista posten kan visserligen höra till de nödiga utgifterna, men ofta stiger beloppet till långt utöver vad en ändamålsenlig användning av inkomsten skulle innebära. Det är i dylika fall vanligen dåliga hemförhållanden, som driva ut ungdomen i ett dyrbart och ofta skadligt uteliv, på samma gång som detta senare förhindrar ett tillfredsställande hem- och familjeliv. Det föreligger en växelverkan, som endast kan brytas genom att ifrågavarande familjer på ett eller annat sätt nödgas förändra sina bostadsvanor och därmed även sina vanor att använda inkomsten. De tvingas att använda mera utav sin köpkraft till bostäder. Detta är frågans kärnpunkt.

Många andra faktorer spela här in, bl. a. måste tydligen arbetslöshetsrisken ofta avskräcka från att övergå till dyrbarare bostäder, som man väl för stunden skulle hava råd till, men som man är osäker om att i längden kunna behålla. Beträffande Göteborg har det sålunda visat sig, att $\frac{4}{5}$ eller föga mindre av trångboddheten icke är ett resultat av ekonomiskt nödtvång utan står i samband med från sociala synpunkter otillfredsställande bostads-, hem- och familjevanor.

Huvudintresset knyter sig till analysen av den latent, icke köpkraftiga bostadsefterfrågan. Självförvållad kan man ju ej utan vidare kalla den låga bostadsstandard, som här är fråga om. Den utgör särskilt med hänsyn till det uppväxande släktet en allvarlig social fara; det allmänna bör alltså lämna ekonomiskt bistånd för dess undanröjande. Härvid är att märka, att en förutsättning för gynnsamt resultat är en bostadsproduktion, svarande, ej såsom hittills till det aktuella marknadsläget, utan till den efterfrågan, som för närvarande ej därstädes kan spåras, men vars väckande är ett syfte från det allmännas sida. Om enskilt initiativ inom näringslivet med fog kan grundas på en fordran av sunt förnuft, ligger

¹ I makarna Myrdals gemensamma arbete (1934) har undersökningen förts vidare, se ss. 125 o. ff.

bostadsfrågan, såsom redan antytts, på annat sätt. Innebörden av subvention för bostadsbygge blir därför, om man begränsar sig till den rent ekonomiska sidan av saken, ändrad inkomstfördelning; en viss del av samtliga skattedragares inkomst går till bostäder åt en större eller mindre klass. Den i längden viktigare frågan gäller huru man skall förmå stora lager av befolkningen att av sin egen inkomst använda mera på sina egna bostäder.

Genom ett i år avgivet betänkande har frågan förts ytterligare framåt.¹ Detta betänkande resulterar i förslag bl. a. att för främjande av bostadsförsörjningen för mindre bemedlade, barnrika familjer bostadsanskaffningslån skola beviljas med samma ränta, som staten får vidkännas, samt att årliga familjebidrag skola utgå, avsedda till hyresavdrag, beräknade efter barnantalet.

Motiveringen härför är i viss mån pessimistisk. Såsom en dyrköpt erfarenhet framgår av betänkandet, att det förbilligande av bostadskostnaderna, som de offentliga understöden möjliggjort, i stor utsträckning icke kommit dem till godo, som mest varit i behov av samhällets stöd. Då så varit fallet ifråga om bostäder, för vilka kontrollen av understöden ju är relativt lätt, inställer sig tydligen betänkligheter, huru direkt statshjälp i form av pengar till barnrika familjer skulle verka. Vem skulle kontrollera, att dessa medel användas på avsett sätt? Bostadssubventionen förklaras hava kommit andra behov än de avsedda till godo i stor utsträckning. Fråga blir då till en början, om ej statshjälp i form av hjälp direkt till barn och skolungdom, barnkrubbor och dylika kollektiva välfärdsanstalter, är att föredraga framför kontantbidrag. I varje fall är tydligen möjligheten till missbruk vida mindre, när det gäller bostadssubvention än ersättning för levnadskostnader.

Då i varje fall det allmänna måste gripa sig an med bostadsfrågan, blir det ett särskilt problem att finna den maximala hjälpeffekten av ett visst subventionsbelopp. I kommittébetänkandet föreslås ett system, där hyran differentieras efter hyresbetalningsförmågan, bestämd efter återstående inkomst per konsumtionsenhet

¹ Statens offentliga utredningar 1935:2. Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer jämte därtill hörande utredningar, avgivet den 17 jan. 1935 av bostadssociala utredningen, Stockholm 1935. I utredningen har prof. Myrdal deltagit.

sedan hyran betalats. Såväl familjeinkomstens storlek som barnantalet och familjens ekonomi i övrigt kunde då beaktas. En förenkling av detta system, som nog i praktiken skulle stöta på många svårigheter, vore att differentiera hjälpen efter enbart inkomst, efter enbart barnantal eller någon kombination därav. Utan att ingå på en diskussion om fördelar och nackdelar av antydda förslag, måste man skänka sitt erkännande åt de uppslag, som kommittébetänkandet innehåller. Särskilt glädjande är det, att bostaden genomgående uppfattas såsom ett medel att garantera familjens integritet och bestånd. Av de kollektivistiska tendenserna till familjelivets upplösning märker man blott enstaka spår. Onekligen verkar förslagets detaljbestämmelser något artificiella, men den kritik, som förvisso ej kommer att utebli från korporationer och myndigheter, kan väl förväntas lämna någon bot härför.

Kostnaderna för bostadssubventionen kunna uttagas antingen på lånevägen eller skattevägen. I förra fallet måste återbetalning uppbibras antingen genom hyror från bostäderna eller på något annat sätt, som för enkelhetens skull (trots många tänkbara alternativ) kunna sammanfattas såsom skattevägen direkt eller indirekt. I det förra fallet äger ingen inkomstutjämnning rum (en viss reservation skall strax göras), statens insats begränsar sig till kreditförmedlarens. Men redan detta utgör en stor förmån för den subventionerade. Han får betala igen statens utlägg, som dock erfarenhetsmässigt brukar beräknas i underkant, i det att kostnader för risken, vanligen även för administration, ej kommer i betraktande. Häri kan ligga ett avsevärt plus till de svagaste inkomsterna; men det må lämnas åsido.

I det senare fallet, när skattevägen anlitas (i vidsträckt bemärkelse, innefattande monopol och alla andra sätt att skaffa medel till lånens betalning än genom hyror), blir subventionens verkan på inkomstfördelningen beroende av beskattningsnormen vid skattebetalningstillfället. Ett avlyftande av bostadskostnaden äger rum, men på bekostnad av framtida skattebetalare, som *kunna* vara svagare ställda än de subventionerade. Detta är en olägenhet i jämförelse med regeln, att subventionen skall utgå direkt av skattemedel inom närliggande tid, för vilken man känner skattedragarens inkomst. Följden blir i det senare fallet, att kapitalbildning och framtida

kapitalavkastning kan påräknas för staten. Olägenheterna härav äro ofta framhållna och förefalla onekligen avskräckande i samma mån kostnaderna för samtiden bli tyngande. Men är det alltid säkert, att de, som i framtiden få betala nutida förmåner, ha bättre skatte- eller köpkraft? Kan man anslå höjningen därav till något bestämt belopp? Huruvida det över huvud taget är möjligt att låta framtiden bekosta nutiden kan därjämte med skäl ifrågasättas.¹

Kostnadsincidensen blir i varje fall, därest ej hyrorna förslå, beroende på skattesystemet antingen, vid omedelbart anlåtande av skattemedel, i nutiden, eller vid lånemedel, ej avsedda att amorteras av de subventionerade, i framtiden.

Det visar sig emellertid en stark benägenhet att använda bostadssubventionering såsom ett medel att framtvinga skatteändring i viss riktning. Däröfver är ej annat att säga, än att beskattningsfrågor helst böra avgöras under hänsynstagande till samhällsekonomi i dess helhet och utan tillfällig press av en eller annan för ögonblicket aktuell fråga.

Beskattningens verkningar kunna betraktas bl. a. ur synpunkten av inkomstminskning. Om bostadsförmånerna för den enskilde uppvägas av en skatteökning för honom av exakt samma värdebelopp, är fördelen för honom noll. I verkligheten torde städse, där en mera omfattande bostadssubvention igångsatts, den därav härrörande skattebördan väsentligen hava pålagts andra inkomstklasser än de subventionerade. Dessa senare ha därigenom fått ett tillskott i lönen, som varit synnerligen välfogat, när lönekampen ej tillfört dem den av marknadsläget betingade (marginella) lönen.

Huruvida detta fortfarande är fallet hos oss, må lämnas därhän. Det kan tänkas, att vissa arbetslöner ha uppnått jämviktspunkten. I så fall medför en ytterligare (övermarginell) höjning vissa konsekvenser, som sällan eller aldrig öfvervägas, när fråga är om den indirekta lönehöjningen i följd av ökade bostadsförmåner utan ökade skatter på de subventionerade själva.²

¹ Se härom G. Myrdal, Finanspolitikens ekonomiska verkningar, publicerad såsom bil. 5 till arbetslöshetsutredningens betänkande II (Statens offentliga utredningar 1934: 1), ss. 91 et passim.

² På den IV. internationella stadskongressen 1929, där kommunalpolitiken från flertalet europeiska länder var företrädd, ägnades mycken tid åt bostadsfrågan, utan att kostnadsincidensen ens berördes på annat sätt, än att frågan

Antingen kommer nämligen förmånerna att betalas utav konsumenterna av resp. produkter eller av övriga producenter, som få lägre ersättning för de med den fördyrade arbetskraften samverkande produktionsfaktorn. Ett flertal alternativ bli här tänkbara — alla innebärande ändrad inkomstfördelning. Att undersöka dessa skulle här föra för långt. Blott så mycket må påpekas, att graden av elasticitet hos tillgång och efterfrågan på produkter är väsentligen avgörande, alltså omständigheter, som i regel falla fullständigt utanför bostadsreformivrarnas synkrets.

Frågan borde vid varje större socialpolitiskt projekt städse först bli: *vem* får betala? För att betäcka kostnadsökningen väljas väl i regel skatteformer, vilkas verkningar förefalla mindre avskräckande, d. v. s. äro svåra att iakttaga och fastställa. I första hand söker man då att träffa de »skattekraftigare» skatteobjekten, men dessa hava ofta en obehaglig förmåga att överflytta kostnaden på andra.¹ Om bostadssubventioner i storstäderna, som hos oss, förknippas med fördyring av livsmedel, drabbar utgiften delvis de svagaste skatteobjekten, i vilkas budget livsmedlen procentuellt kosta mest, hårdast, ehuru detta ej faller i ögonen; lantarbetarna bli sannolikt ytterst lidande på subventionen till industriarbetarna, ehuru man i denna fråga knappast kan komma till säkra resultat.

Det radikalaste programmet har, som frågan nu ligger, en chans att handikapa varje program, som nöjer sig att blott uppnå det en gång uppställda målet med minsta medel. Målet är och borde väl

om *huru mycket* det allmänna skulle bidra med flitigt debatterades. Huvudreferenten yttrade i sina »conclusions» om incidensen allenast, att det allmänna borde täcka sina utgifter för bostadsändamål genom förtänksamma tomtspekulationer (del III av kongresshandlingarna, Bruxelles 1929, s. XXIX). Från Wien, där ju bostadspolitiken varit frikostigare än kanske någonstädes i modern tid, uppträdde en specialreferent, som utförligt redogjorde för bostadspolitikens former och verksamhetsgrenar men ej nämnde ett ord om, vem kostnaderna drabbade (del II av kongresshandlingarna, ss. 44 o. ff.). Jfr Rohtlieb, Den moderna staden som företagare, i Svenska Stadsförbundets Tidskrift 1929, häfte 4, s. 209. Ej heller i (den svenska) Bostadsutredningens betänkanden finnes någon egentlig utredning om kostnadsincidensen, helt naturligt, då detta ju förutsätter bestämda linjer för skattepolitiken, och offentliga medel betraktas som mer eller mindre obegränsat tillgängliga för detta ändamål.

¹ Den mest givande undersökningen på detta område hos oss är Myrdals nyss citerade arbete »Finanspolitikens ekonomiska verkningar», se särskilt ss. 51 o. ff.

förbliva: lön och bostad anpassad efter familjen. Det nyaste programmet, så som makarna Myrdal framlagt det, har blivit: anpassning av familjen efter vissa rätt subjektiva idéer om bostad och livsföring.

Argumenteringen för detta krav måste här något närmare granskas. En grundtes har blivit, att familjen såsom institution bestämmes av de ekonomiska faktorerna, huvudsakligen eller kanske enbart av teknikens utveckling. Ställvis låter det åtminstone som intet annat inverkade på familjens gestaltning (särskilt ss. 294—297). Makarna Myrdal ha föga brytt sig om att ur historien få åtminstone några belägg på familjens bundenhet vid teknikens utveckling redan på tidigare stadier. För var och en, som alls sysslats med rättshistoria, faller det dock i ögonen, att familjerätten även hos primitiva folk med mycket likartad »teknik», t. ex. åkerbrukande samhällen i äldre tid, i följd av religiösa eller andra skäl förete stora skiljaktigheter. Likaså hos jägar- och fiskarfolk i olika världsdelar, oaktat de föga väsentliga skiljaktigheterna i teknik ej lämna någon förklaring härtill. Westermarks undersökningar om äktenskapets historia ge goda belägg härpå.

Islamitiska samhällen t. ex. visa helt annan familjebildning än de grekisk-romerska eller de kristna på liknande stadium av teknisk och ekonomisk utveckling.

Även om »teknikens» utveckling ej är identiskt densamma, torde skiljaktigheterna knappast vara sådana, att olikheten i rätts- och sedebegrepp kunna förklaras därur. En konstruktion i detta syfte bleve nog synnerligen hårdragen och har — åtminstone i detalj — aldrig veterligen försökts. Modern samhällsforskning går helt andra vägar. Familj och samhälle ha till rötter autonoma föreställningar och förete i samma ekonomiska urgrund ofta olika växt, liksom artskilda plantor i samma jord. T. o. m. inom de olika landskapen i Sverige, där näringar och teknik voro identiskt lika, växlade, såsom all folkminnesforskning utvisar, familjens sedvänjor och rättsbegrepp betydligt. Landskapslagarna bekräfta detta för äldre tid både i fråga om hustruns och om minderåriga barns ställning till husfadern. Myndighetsåldern t. ex. växlade mellan 12 och 15 år, utan att de ekonomiska förhållandena på minsta sätt motivera detta. Sannolikt skulle en närmare kännedom om religiösa riter och föreställningar i samband med puberteten lämna bättre ledning.

När myndighetsåldern år 1721 höjdes till 21 år, beror detta i varje fall ej därpå, att den föregående tiden skulle ha medfört något märkligt ekonomiskt uppsving, snarare på den fortgående receptionen av pandekträtt.¹ Dessa kortfattade exempel, som kunde mångfaldigas i det oändliga, visa tillräckligt. Olikheterna i familjerättsliga begrepp över lag måste nog härledas på helt annat sätt än efter marxismens för länge sedan föråldrade schablon.

Men den Myrdalska förenklingen är ur flera andra synpunkter ohållbar. Sedan familjerna, med de självförsörjande bondehushållens inordnande i produktionslivet och med industrialiseringen, upphört att vara produktionsenheter, är familjen enligt den Myrdalska uppfattningen »blott en konsumtionsenhet och har därigenom en betydligt smalare ekonomisk bas» (s. 296). För en den renlärlige marxisten är problemet uttömt med »produktion och konsumtion». Hos en modern sociolog borde man kunna vänta något större förståelse för alla de psykologiska och övriga personliga band, som förena familjen. Man skulle knappt ens som en lapsus kunna ursäkta sist citerade uttryck, som ju strider mot all modern socialpsykologi — antingen man håller sig till behaviorismen, Durkheims skola eller något annat. Men samma, man måste säga naivt materialistiska, uppfattning av familjen genomgår stora delar av arbetet. Modern sociologi har redan hunnit lika långt förbi denna ståndpunkt som modern filosofi förbi Büchners materialism. Visste man icke, att professor Myrdal är väl förtrogen med modern sociologi, ej skulle man ana det av föreliggande arbete.

Att familjen är en föråldrad institution ter sig i föreliggande arbete som ett pretera censeo, vilket urgeras med någonting av fanatism. Kanske är grunden härtill den planhushållningstanke, som prof. Myrdal förut förfäktat och som går ut på en radikal omstötning av samhället i alla dess delar till något annat — man vet ej riktigt vad. Ty en egenhet hos argumenteringen är att giva med ena handen vad som tages med den andra. Ställvis försäkras, att familjen skall utvecklas och stärkas; på andra ställen utdömes den

¹ 1686 års lagkommission tvekade i sitt tidigaste förslag till Ärvdabalk (1690) mellan 18 och 20 år men stannade utan motivering vid det senare, jfr W. Sjögren, Förarbetena till Sveriges Rikes lag, del IV, s. 122, Uppsala 1902.

kategoriskt.¹ Familjelivet skall inskränkas tvångsvis; men samma tanke tyckes på andra ställen snarare avvisas.

För att svartmåla familjen användes en hel del talesätt från 1880-talet, och t. o. m. Strindbergs giftashistorier få rang av vetenskapliga bevis. I dem finna författarna (s. 318) hemlivets »väl hemlighållna verklighet» avslöjade. Onekligen ter sig atmosfär och ton i de Strindbergska berättelserna och dramerna såsom något ohyggligt; men den, som alls följt med modern Strindbergforskning, vet, att de demoniska visionerna av äktenskap och familj, som möta oss hos Strindberg, äro direkt framsprungna ur skaldens till sinnessjukdom uppdrivna överkänslighet för rätt obetydliga episoder, vilka upprört honom. »Grälet om hushållspenningarna» var nog i verkligheten ej så sataniskt som i Strindbergs fantasi, och förmodligen ej värre under hans tid än under andra tider. Med dylika bevis fastslå författarna, att »som alla känna» vår tids familj är »en familj i upplösning». Detta »som alla känna» bör observeras, då man ju här rör sig blott med subjektiva gissningar.

Mycket av vad som är att anmärka i fråga om behandlingen av familjens problem har emellertid redan blivit sagt av andra, och detaljkritik erbjuder i grunden ej mycket av intresse. Blott en principiell anmärkning måste här ännu finna plats. Tekniken är ju enligt den marxistiska doktrinen primus motor i utveckling; samhällsinstitutionerna bero av produktionssättet. Men vem skapar tekniken? Uppstår den ur intet? Nej, den skapas av de i utvecklingen verksamma personliga subjekten, som alltså ha en helt annan betydelse än den materialistiska historieuppfattningen vill medgiva. Att göra dessas insats till följdföreteelser av teknik eller produktionssätt är ju att ställa kausaliteten på huvudet. När man ser en smed med sin hammare eller en timmerman med sin såg, kan man visserligen säga, att verktyget sätter fart i denne, men endast bildligt. Även om han, såsom marxismen betraktar saken, är verktygets slav, gäller detta ej längre, än tills han själv omgestaltar förhållandet. I växelverkan mellan subjekt och redskap eller institutioner är det förra skaparen, det senare ett passivt objekt, som blott i bildlig be-

¹ Å s. 303 exempelvis avvisas kategoriskt allt tal om »harmoniskt intresse-gemenskap» inom familjen, och »uppfostringssituationen», d. v. s. förutsättningarna att inom familjen uppfostra barnen, betecknas såsom »patologisk».

märkelse är en kraftkälla. Det personliga är det primära, *causa efficiens*. Detta gäller även familjen. Den är ej blott en produktions- och konsumtionsenhet, utan själv genom sina medlemmar en faktor av den mest personliga art, samt utgör en växelverkan av personlighetens alla krafter och behov.

Många moderna »vetenskapliga» pedagoger underskatta i sin iver för likformighet det personliga ungefär på samma sätt som i industrialiseringens barndom var vanligt. Det ansågs av den tidens utvecklingsoptimister ovetenskapligt och efterblivet att låta *måla* sitt porträtt, när det fanns fotografer! En modern fotograf, menade man, gör ju ett porträtt icke blott billigare, utan framför allt bättre än de gamla konstnärerna. Det personliga i föräldrskapet avfärdas av en konsekvent rationalist helt naturligt på liknande sätt. Men danandet av en människas gryende karaktär är måhända beroende på personlig insats lika mycket som danandet av ett konstverk.

I de anstalter, som helt eller delvis skulle övertaga familjens roll, skulle mödrarna ersättas av statsfunktionärer med »vetenskaplig» utbildning. Blev detta enbart en vinst?

Kritiken av familjeinstitutionen förbindes hos makarna Myrdal med en tro på välsignelsen av det kommande samhällets kollektivistiska inställning. Samverkan, i stället för ohejdad konkurrens är säkerligen en riktig paroll. Något nytt innebär väl detta icke. Tvärtom, när »en överdriven och falsk individualism» fördömes (s. 263), sker detta i ordalag, som förefalla märkvärdigt välbekanta från skola och kyrka i våra farföräldrars tid.¹

Jeremiaderna över det liberalistiska samhällets förfall komma litet sent nu, när statsingripande är en verklighet på så många håll, att de liberala idéernas hegemoni förefaller som en fjärran dröm. Vad dessa betytt för det mest progressiva skedet i världens ekonomiska utveckling är lätt att konstatera. De förklaras emellertid av makarna Myrdal utgöra allenast en rationalisering av en i grunden »asocial» inställning, som präglat den sociala utvecklingen under en relativt kortvarig upplösnings- och genombrottsperiod, den privatkapitalistiska. Att kapitalismen medfört en fredlig, av lag reglerad

¹ »Den falska friheten», »den falska individualismen», »den falska liberalismen» voro favorituttryck i de politiska diskussionerna om skråväsen, representation o. s. v.

tävlan, tycks ha undgått författarna, som i stället rätt oklart härleda den i all historisk tid framträdande individuella tävlingsivern ur »kapitalismen» och rekommendera ett ideal, vars innebörd nog är en smula dunkelt. Eller vad sägs om att uppfostra barnen till »individuellt starka kollektivister med ett socialt patos, som djupaste personlighetsgrundval»? Däri kan man onekligen inlägga litet av varje, bl. a. just de nu rådande uppfostringsprinciperna.

I varje fall är det ytterst ohistoriskt att härleda »tävlingsandan», denna såväl hos de primitivaste människor som hos djuren förekommande drift, ur kapitalismen.¹ På viktiga fält, t. ex. krigföringens, spelade den vida större roll före kapitalismen; och skråväsendet, som tydligen uppfattats såsom tävlingsandans motsats, är själv ingalunda något ursprungligt och universellt. Tävländet däremot kan om något kallas universellt för historiens alla faser, även skråtiden. Blott för vissa områden av konkurrens blev skråväsendet ett hinder. Härvidlag, som ofta eljest i marxistisk litteratur, märker man huru den faktiska verkligheten lägges till rätta efter lärofadrens trånga schema.

Efter liknande schema betraktas kvinnoemancipationen, som ju tog de mest avgörande steg i medlet av 1800-talet, alltså före den egentliga industrialiseringen av samhällslivet hos oss. Enligt den Myrdalska framställningen (s. 298) hade kvinnorna i den förkapitalistiska familjen icke varit svagare utan betydligt starkare än under övergångsåldern. Rättshistorien ger ett mycket tydligt besked i motsatt riktning. Familjemedlemmarnas rättsliga ställning har ej förändrats parallellt med den ekonomiska utvecklingen, ehuru denna otvivelaktigt betytt mycket vissa tider. Detta gäller både hustrun, barnen och trälarna. Särskilt gift kvinnas rättigheter få härledas ur många andra omständigheter än de ekonomiska. Den maktpåliggande verksamheten, som kvinnan i följd av det primitiva bondesamhällets produktionsteknik innehade, garanterade henne ej samma rättigheter eller ställning som t. ex. lyxkvinnorna i moderna storstäder, där de alls ej ha någon produktiv uppgift. Trolovning t. ex., och i äldre tid även äktenskap, slöts mellan mannen och kvinnans

¹ Tävlingarnas roll i det gamla Hellas är ju välbekant. »I högre grad än något annat folk ha grekerna låtit behärska sig av tävlingen, *agonen*», säger en kännare som Claes Lindskog (Känn dig själv, Stockholm 1934, s. 161).

giftoman utan att hennes samtycke enligt alla landskapslagar var lagligen nödvändigt. En kontinuerlig utveckling till större självständighet kan spåras under flera sekler före 1840-talet, då kvinnoemancipationen slog igenom, utan att någon »kapitalism» behöver åberopas. Att närmare belysa det idéhistoriska sambandet skulle här föra för långt. Blott det må nämnas, att i våra äldsta lagar ej blott mö och hustru, utan även änka stundom saknade rätt att vid trolovning och giftermål råda över sig,¹ men att vägen till kvinnans frigörelse gått genom många etapper. Enligt Svealandskapens lagar kunde moder näst fadern vara giftoman. I landslagarna saknades denna rätt för modern. Kyrkolagen av 1686 gjorde härutinnan ändring. Allt mera kom det ur bruk att begagna målsmanskap för tvång till att ingå äktenskap, vilket i 1734 års lag generellt förbjöds. Den senare medeltiden och reformationstiden erbjuda en växlande upp- och nedgång inom produktionen, utan att något samband med den familjerättsliga idéutvecklingen kan spåras. Omyndig kvinnas rättigheter utvidgades i vissa avseenden jämväl före 1840-talet, då den slutliga segern vanns i flera avseenden. På denna fråga har alltså industrialismen haft föga inflytande.

Man kunde åberopa många andra exempel på huru kvinnans ställning förändrats av många andra anledningar än de materiella i Marx mening. Under det att hos många primitiva stammar kvinnans ställning är mycket ofri, är kvinnan hos andra folk på samma ekonomiska stadium mannens jämlike och kan t. o. m. fordra skilsmässa efter eget gottfinnande. Hos vissa folk, t. ex. romarna, ernår hon denna viktiga och signifikativa rätt först sedan ett högt utvecklat samhällstillstånd uppnåtts, som dock ingalunda behöver kallas »kapitalistiskt»; hos andra synes hon haft en sådan rätt ursprungligen,² men under mera stadgade förhållanden förlorat den. I det romerska väldet inskränktes den relativt fria ställning, som kvinnan under kejsardömet uppnått, genom kristendomens inflytande, långt innan den slutliga ekonomiska förvandlingen av samhället kan skönjas.

Å andra sidan har ekonomisk depression stundom haft till följd

¹ Jfr Östgötalagens giftermålsbalk, flock IX.

² Hos vissa folk t. ex. får hustrun förskjuta sin man, om han vägrar att sy hennes kläder, men ej vice versa, se E. Westermark, Äktenskapets historia, Helsingfors 1927, s. 256.

ökad självständighet för kvinnan i förvärvsarbetet (t. ex. under världskriget flerstädes både bland krigförande och neutrala), stundom åter utdrivande av kvinnlig arbetskraft, såsom under senaste år i Tyskland, utan att man kan påvisa något lagbundet samband mellan en dylik idéströmning och de ekonomiska faktorerna.

Matriarkat förekommer stundom på primitiva stadier, under det att ett strängt husbondevälde torde vara vanligare hos folk på samma ekonomiska utvecklingsstadium.

Makarna Myrdal betrakta samhällslivets drivande krafter på ett egendomligt mekaniskt sätt. Familjen vilar på en ideologi, som kan ändras eller »omkopplas» av en rationellt handlande överhet. För det organiska livet passar sådana ingenjörssynpunkter föga. Imponderabilia hanteras ej så lättvindigt. De band, som förena människorna, tillverkas ej efter beställning. Familjen är en organisk bildning med rötter i urtiden.

Den ter sig, så långt sociologisk forskning nått, såsom en ursprunglig institution, ingalunda, såsom många 1700-tals filosofer och även makarna Myrdal tyckas anse, som ett påfund av någon mer eller mindre vis lagstiftare. Den är sannolikt ett arv redan från våra förmänskliga förfäder, och Westermärk anser att den fanns hos urmänniskan.¹ Äktenskapet såsom institution torde ha sin rot i familjen snarare än tvärtom. Det är åtminstone den väldokumenterade slutsatsen av den Westermärkska skolans forskningar.

En organiskt framvuxen bildning som familjen kan ej hanteras som en maskin. Ideella motiv för samvaro växa fram eller saknas, men kunna ej kommenderas fram av höga överheten. Den Myrdalska planen går ut på att »den nya ideologien om nationens gemensamma ansvar för barnen» helt enkelt skall »påkopplas» (s. 203) och de från familjen »avkopplade funktionerna» övertagas av offentliga organ (s. 309).

Vill man överhuvud taget hålla sig till erfarenhetens vittnesbörd, bör man ej ponera andra motiv för mänskligt handlande än dem, som faktiskt äro verksamma och kunna iakttagas. Nationens väl eller samhällets bästa är ett motiv, som stundom kan inspirera till hjältedåd men som i det dagliga livet för den enskildes görande och låtande spelar en ganska liten roll. En vetenskaplig framställ-

¹ Se anf. arb. s. 26.

ning av samhällsförhållandena bör ej bygga på motsatt antagande. Den Myrdalska framställningen förutsätter att känslan av »nationens gemensamma ansvar för barnen» (s. 203) skall kunna befallas fram och bli ett verksammare motiv än de individualistiska. Alltså en diktatur efter Hitlers mönster.

De kraftigaste åtgärder förordas emellertid för att hejda minskningen av nativiteten. Man skulle då vänta att all agitation för nativetsminskning bedömdes synnerligen strängt. Wicksells radikala agitation härför i synnerhet. Den möttes ju genast vid dess framträdande på 1880-talet av gensagor, som dock ofta voro mera känslöbetonade än övertygande och ej sällan överskredo gränsen för det tillståndiga. Makarna Myrdal ställa sig helt och oreserverat på Wicksells sida, även i sak. Att Wicksells orädda framträdande förtjänar personlig sympati må gärna medgivas, men när man i en vetenskaplig framställning ivrigt tager parti för Wicksells strävanden samtidigt som man vill verka för hejdande av den utav Wicksell önskade nedgången i nativitet, föreligger en rätt gåtfull motsägelse. Wicksell anger själv som en huvudpunkt hos den främste av sina motståndare,¹ att denne fruktar för en sådan tillämpning av Malthus eller hans efterföljares grundsatser »att underbefolkning eller, såsom han något starkt uttrycker sig, nationellt självmord skall bli följden». Det uttryck, som Wicksell fann något starkt, håller dock nu på att bli förverkligt, och Wicksells trosvissa bemödanden att slå alla farhågor i vädret och raljera, vittnar om en förblindelse, som förklarar mycket av motståndarnas överord. Frågans allvar har ju blivit uppenbar långt före det sista årets skärpta polemik. För Wicksell blev den det aldrig. Den stora faran var för honom spannmålsbrist och livsmedelsfördyring, som han redan på 1880-talet profeterade om såsom ett hot för mänskligheten i en snar framtid. Var verkligen all kritik överflödig? Skall man av vördnad för Wicksells auktoritet fortfarande betrakta hans motståndare som idel kortsynta och ovederhäftiga personer och spannmålsbrist som tidens onda?

I stället för att förlöjliga diverse valhända och obalanserade angrepp på Wicksell bör man väl erkänna, att angriparna i den livs-

¹ Se Ekonomisk Tidskrift 1902, »Prof. Fahlbeck och nymalthusianismen», s. 544.

fråga, det här gäller, hade rätt vad själva huvudsaken angår och att Wicksells agitation gjort ofantlig skada. Makarna Myrdal framhålla ock, att hans ord hördes över hela landet, men man saknar varje antydning om att en sådan agitation går stick i stäv mot deras egna omsorger om folkmängdens vidmakthållande. Även andra reformivrare ha ända till senaste tid betraktat varje strävan att hejda folkminskningen såsom något otillbörligt eller reaktionärt.¹

Vad dennas orsaker angår, har man ett rikt fält för gissningar. Att söka härleda den minskade nativiteten ur våra speciella sociala eller ekonomiska förhållanden är säkerligen lönlöst. Företeelsen är universell i Väst- och Nordeuropa samt Nordamerika, och varje vetenskaplig behandling av problemet måste taga sikte därpå, vilket den Myrdalska framställningen icke gör. Naturligen kunna vissa slutsatser av begränsad räckvidd hämtas ur rent inhemska publikationer, men till ett generellt omdöme om företeelsens verkliga grund når man ej på detta sätt. De grundligaste och viktigaste undersökningarna om våra förhållanden ha publicerats av doktor K. A. Edin. Bland de resultat, vartill hans visserligen ej avslutade undersökningar lett, är måhända det märkligaste sambandet ej blott mellan inkomst och nativitet utan även mellan kvinnors förvärvsarbete och nedgången i nativitet.² Det av Edin bearbetade materialet utvisar, att i de fall, där man haft 4.000 kronor eller mindre i inkomst (1920) och bildningsgraden icke översteg folkskolenivå, hade ej mindre än 31 procent av de unga familjerna efter tio års äktenskap inte ett enda barn. Än mera påfallande är det, att i de fall, där kvinnan för familjens uppehälle måste ha ett yrke, denna siffra närmar sig 50 procent.

Visserligen är materialet för dessa undersökningar begränsat och slutsatsernas räckvidd osäker, men tydligt är dock, att förvärvsarbete utom hemmet är en faktor som sänker nativiteten. Något annat är ju ej heller att vänta med hänsyn till det ofrånkomliga förhållandet mellan orsak och verkan. Detta är av grundläggande betydelse.

Man måste naturligen trots allt detta akta sig för bryska och

¹ Jfr Eva Wigforss' anf. arb. s. 53.

² Se Svenska Morgonbladet den 26 jan. 1935. Edins senaste större arbete är »The fertility of the social classes i Stockholm», London 1932 (i Problems of Population). Tidigare har han behandlat samma fråga i Ekonomisk Tidskrift 1929 »Födelsekontrollens inträngande bland de breda lagren».

förhastade åtgärder gent emot det kvinnliga förvärvsarbetet. Men när man som makarna Myrdal förordar kraftiga ingrepp i de än ömtåligare familjeförhållandena, går det ej att betrakta det kvinnliga förvärvsarbetet som tabu för en målmedveten socialpolitik. En politik för avhjälpan av missförhållanden härutinnan är något helt annat än att »moralisera folk från vettet».

Om ändrade ekonomiska förhållanden försvåra familjebildning och hustrurnas förvärvsarbete hindrar familjelivet, måste dessa faktorer neutraliseras, ej förstärkas. Maktspråk, sådana som makarna Myrdal vilja använda för att genomdriva statliga och byråkratiska ingrepp i familjen, böra ej heller användas för att låsa fast en gången tids förhållanden med hemarbete. Hellre då statlig lön åt mödrar, som *vilja*, men annars svårligen kunna arbeta i hemmet. Detta bleve i varje fall billigare än åtskilliga av makarna Myrdals förslag. Man måste som ett viktigt led i befolkningspolitiken upptaga åtgärder för att återställa familjens integritet. Den Myrdalska framställningen gör tvärtom. Så stark är verkan av författarnas förut fattade mening — annorlunda kan deras argumentering knappast förklaras — att de trots allt vilja underlätta och uppmuntra hustrurnas förvärvsarbete utom hemmet samt blott hava hån och ovilja mot dem, som i lättnader för modern att ägna sig åt hemmet se det naturliga korollarier av vunna erfarenheter.

I själva verket skulle man med bråkdelen av de kostnader, som de dyrbara anstalterna för barnen enligt de Myrdalska planerna skulle sluka, i stor utsträckning kunna bereda mödrar ersättning för mistad arbetsförtjänst utom hemmet. Skulle ej husmoderns yrke vara förtjänt av det allmännas understöd lika väl som personal och administration för barnhem och upptagningsanstalter?

Sambandet mellan inkomst och nativitet är såsom redan sagts ett omstritt ämne.¹ Sedan gammalt gäller den satsen — stödd av

¹ Som belägg på huru reallönen hos oss stigit under det nativiteten sjunkit må anföras följande indexsiffror för reallönen i industri och likartade yrken i Sverige följande år, därvid år 1913 = 100:

1922	.....	107	1925	.....	123	1928	.....	129
1923	.....	114	1926	.....	128	1929	.....	137
1924	.....	121	1927	.....	131	1930	.....	142;

siffrorna ha hämtats ur Gösta Bagge m. fl., Wages in Sweden 1860—1930, Stockholm economic Studies nr 3 a, Stockholm 1933, sid. 255.

statistiskt material från många länder och bekräftat under generationer — att nativitetsminskningen i regel börjar hos de förmögare, varemot nativiteten hos de mindre inkomsttagarne håller sig högre och ersätter underskottet hos de större. Edins förtjänstfulla undersökningar giva för den mycket begränsade tid och utsträckning de avse resultat i motsatt riktning, och möjligt är att dessas allmängiltighet kan visa sig större än vad hittills kunnat bekräftas.

Huru osäkert sambandet är, vill det dock synas, som om värdeskalen för konsumenternas samtliga behov under de senaste generationerna förskjutits. Folk värdesätter sina behov högre eller lägre efter skalor, som variera i olika länder och tider. Framtida behov värderas — såsom också i det Myrdalska arbetet framhålles — högre nu än förr, i det att tanken på framtida risker avskräcka nutidsmänniskan från familjebildning. Tillkomsten av ofantligt många nöjes- och förströelsemedel verkar säkerligen i samma riktning, ehuru man härvidlag blott rör sig med gissningar. Är det riktigast att här upptäcka ökad ansvars känsla eller minskad föräldrakärlek? I det Myrdalska arbetet talas visserligen om »den psykologiska motivmekanism, som kan skönjas bakom den kring sig gripande födelsebegränsningen», såsom om någonting bekant och otvetydigt, men snart sagt det enda säkra i denna mekanism är, att den fungerar på helt annat sätt än det marxistiska förklarings-schemat ponerar.

Då det minskade barnantalet per inkomsttagare under en tid av ökad möjlighet att försörja familjen tydligen ej kan bero huvudsakligen av ekonomiska orsaker, ger måhända själva värdeskalans ombildning nyckeln till problemet. Även makarna Myrdal äro inne på samma tanke, då de tala om massreklamens och suggestionens betydelse (s. 203), som bestämmer konsumtionen och sålunda ombildar den moderna människans värdeskala. Att denna är en helt annan än förr visar redan en flyktig blick på konsumtionens *sammansättning*. Ett flertal förut okända förnödenheter har bragt samtliga behov i ett förändrat läge till varandra. Många sedan gammalt dominerande behov ha förlorat i betydelse. Det är så ofantligt mycket annat, som man vill och »måste» skaffa sig. Denna förskjutning kan vara en tillräcklig förklaring på den minskade efterfrågan efter barn. Kan man vänta en ny förskjutning i riktning

mot högre uppskattning av familjeliv och barn? Att ur statistik eller enquêter vänta ett svar vore nog fåfängt. Den avkoppling av sambandet mellan föräldrar och barn, som makarna Myrdal förorda, torde nog ej hava denna verkan; tvärtom.

Makarna Myrdal acceptera utan tvekan eller försök till jämförelse mellan olika forskare den tesen, att högre inkomst och högre nativitet följas åt. Den sjunkande nativiteten under senare decennier går visserligen parallellt med stigande inkomster, men detta viktiga faktum diskuteras knappast. Deras slutsats är given. När de exempelvis omnämna, att barn hava mera leksaker nu än förr, är det ej för att framhålla huru mycket bättre råd man har att uppfostra barn — n. b. de som vilja *ha* barn — utan i helt annat syfte (s. 302): för att framställa barnens liv såsom mindre samhörande med de vuxnas och *fattigare*. Och då inkomstfördelningen är samhällets verk, blir både fattigdom och nativitetsminskning bevis för det borgerliga samhällets oförmåga att lösa sin uppgift. Temat har i ett flertal föredrag utförts långt skarpare än i förevarande arbete och tillspetsats till en svår anklagelse mot det borgerliga samhället, vars under senare generationer mångdubblade rikedomar ej uppfylla de krav makarna Myrdal uppställa på välstånd.

När samhällets förmåga att omgestalta förutsättningarna för nativiteten förutsattes så obetingat, ställes man inför ärftlighetsproblemet. En tacksam utgångspunkt för att tillrättalägga detta efter marxistiskt schema utgör raslärans besynnerliga utväxter i Tyskland, och när det Myrdalska arbetet ställer sig kritiskt mot åtskilliga försök att tillämpa ärftlighetsläran på samhällsfrågor, är endast gott att säga härom. Huruvida de sociala klasserna äro betingade av fysiologisk ärftlighet, är i själva verket rätt osäkert — även om analogier från hela den organiska världen nog tala för ett dylikt antagande. Men att betrakta miljö och sociala krafter som säkrare kända förklaringsgrunder till olikheter individer emellan, är ohjälpligt förfelat. Ärftlighetsläran har blivit en vetenskap av helt annan fasthet och exakthet än de sociala »lagar», som ofta åberopas under resonemang om klassamhället.

Makarna Myrdal beklaga annorlunda tänkandes »okunnighet om arten av de sociala krafter, som drivit klasscirkulationen» (s. 73). Det borde då rättvisligen tilläggas, att denna okunnighet

delas av alla, som icke av partisinne eller andra skäl äro oförmögna att erkänna problemens svårigheter. När gentemot ärfthlighetsforskningen »den amerikanska sociologin och socialpsykologien» (s. 77) tillerkännes vitsord, får man nog sätta ett mer än vanligt kraftigt frågetecken. Den på många fronter stridbara kritiken i förevarande arbete tystnar, just när den vore som mest behöflig.

Att makarna Myrdals synpunkter i bostadsfrågan äro synnerligen välgrundade, har förut medgivits. Sambandet med nativiteten är dock rätt svårt att närmare fixera. Nativitetsminskningen träder i dagen inom alla länder, tillhörande vår kulturkrets, låt vara i olika utsträckning. Nyckeln till frågans lösning ligger synbarligen i studiet av olikheterna. I detta avseende är problemet hos makarna Myrdal otillåtligt förenklat.

Oaktat vi föga veta om den »psykologiska motivmekanismen» kan nog den avskräckande verkan på nativiteten av låga inkomster antagas vara aktuell bland befolkningslager med förutseende och ansvarskänsla. Vad är frekvensen på dessa egenskaper? Utan ett svar härpå vet man föga om inkomstfördelningens verkan på nativiteten. Frågan borde ju kunna besvaras av dem, som känna den psykologiska motivmekanismen.

Bostadsfrågans kärnpunkt är ju, som redan angivits, en med statlig auktoritet genomförd ändring av köpkraftens användning till förmån för bostäder. Detta medel är säkrare än köpkraftens ökning. Ändringen kan vara både horisontell och vertikal. Den senare är populärast, men neutraliseras lätt genom kostnadsövertäktning. Frågan härom är dock märkvärdigt obeaktad. Den uppsjö av förslag, som kommit fram i riksdagsmotioner, föredrag och artiklar i tidningar eller tidskrifter, innehåller märkvärdigt litet av värde. Makarna Myrdals delvis glänsande arbete betecknar rent av ett nytt skede i diskussionen. I reformarbetet likaså, vad bostadsfrågan angår; men i övriga delar, särskilt i fråga om familjens gestaltning, torde man måhända, när linjerna klarnat, finna utvecklingen gå i helt annan riktning än i riktning av byråkratisering, och bestämmas av krafter, som växa starkast i frihet. Kritiken kan sålunda trots allt erkännande av arbetets förtjänster såsom stimulans ej tåga. Att rensa ogräs kan vara en mycket produktiv sysselsättning, nödvändig för att den värdefulla grödan skall komma

till sin rätt. I fråga om nativitetsminskningen träffar man i det Myrdalska arbetet åtskilligt av tvivelaktigt värde. Ett klarsynt och tänkvärdt inlägg i helt annan riktning kan man notera ur en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning,¹ däri kvinnornas förändrade inställning till barnen under inflytande av alla det moderna livets anspråk på köpkraft för andra ändamål skildras. Ett barn, som man ännu ej har, »sättes i efterhand», när man vill skaffa sig bil, modern våning etc. Om däremot uppfattningen ändras därhän, att man känner »att barnen ge den varaktigaste tillfredsställelsen, mera av innehåll och rikedom åt tillvaron än något annat, då komma födelsesiffrorna att stiga, i annat fall icke». Denna slutsats innehåller nog en koncisare summering av läget än det mesta övriga, som skrivits. Fortsatta undersökningar bli därför ej onödiga, och man kan åtminstone få förhoppning att arbete av positiv art ej behöver vara förspillt. I Tyskland och Italien kan man praktiskt studera de statliga åtgärderna för nativitetens höjande. Resultatet där tyckes ej vara synnerligen uppmuntrande, såvitt man hittills kan se.

Genom förutnämnda betänkande om bostadsförsörjning² har ett viktigt steg framåt gjorts i frågan. Sambandet mellan nativitet och bostad är nog betydligt påtagligare än mellan nativitet och inkomst. Att bättre bostad kommer barnen till godo, är säkrare än att högre inkomst gör det.³ När alltså bostadspolitik i stor stil nu igångsättes, bör man dock göra klart för sig, att nativitetens höjande är en rätt osäker följd. Blott resultatet kan visa, om diagnosen var riktig. En sådan politik kan försvaras ur många andra synpunkter. Men man bör ej använda nativitetsproblemet som tillhygge för syften av helt främmande art.

Den vinst, som en vetenskaplig behandling av denna fråga kan skänka, består egentligen i att ett flertal alltför känslöbetonade eller uppenbart ohållbara slutledningar utmönstras. De överlevande kunna åtminstone förmodas ha större livskraft.

¹ Den 31 jan. 1935 av Karin Kihlman.

² Statens offentliga utredningar 1935:2.

³ I ett av samma betänkandes bilagor, nr 5 av Alf Johansson, s. 173, anförs dock tänkvärda exempel på, huruledes man misräknat sig i detta avseende, och en differentiering av bostadssubventionen torde sannolikt bli ett nödvändigt palliativ mot missbruk.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Estlands nya författning. Ett självständigt estniskt statsliv daterar sig från den 28 november 1917, då lantdagen förklarade sig för innehavaren av den högsta statliga makten i Estland. Först den 24 februari 1918 proklamerade dock Estland sin självständighet som demokratisk republik. Det skedde i det manifest till alla Estlands folk, som kan räknas som den nya republikens första författning. Det förblev gällande till den 9 juli 1919, då den konstituerande församlingen utfärdade en andra temporär grundlag. Ledmotivet i dessa båda provisoriska ordningar var demokratien, och denna grundtanke blev även författningens av den 15 juni 1920. Denna var en typisk tidsprodukt, och stod under ännu omedelbarare inflytande från de revolutionära idéerna än de båda grannstaterna Lettlands och Litauens först 1922 tillkomna grundlagar. Några dynastiska traditioner funnos ej i Estland, och även de högerstående nationella riktningarna önskade republik. Det var för övrigt ganska naturligt, att tanken på den nya nationalstaten skulle för- mätas med demokratiska principer, ty de baltiska folken hade under tider som gått undertryckts av främmande folks aristokrati. Sam- tidigt med folkstatens uppkomst skulle den föregående patriciska ordningen avskaffas.

I den konstituerande församlingen intogo de vänsterradikala en dominerande ställning, och dess författningsverk kännetecknades av en extremt demokratisk doktrinarism. Statsmakten vilade hos folket, som utövade den dels omedelbart genom folkinitiativ och folkom- röstning, dels medelbart genom den enkamriga folkrepresentationen, *riigikogu*, vald med allmän rösträtt av alla medborgare som fyllt 20 år. Den demokratiska principen krävde, att folket hade infly- tande även över exekutivmakten, och detta ordnades så, att folk- representationen direkt valde regeringen, som sedan för sin ämbets- gärning stod till ansvar inför den. Författningens viktigaste karak- teristikon var emellertid frånvaron av en statschef, en konsekvens av den rigoröst demokratiska jämlikhetstanken. Exekutivmakten var ett kollegium, som varken hade vetorätt eller möjlighet att upplösa parlamentet. Bland medlemmarna i regeringen intog den s. k. statsäldsten, *riigivanem*, en särställning. Folkrättsligt var han ett verkligt statsöverhuvud, iurikespolitiskt icke mer än minister- president. Hans ställning påminde såtillvida om den schweiziske förbunds-presidentens, som hos dem båda statsöverhuvud och mi- nisterpresident sammanföll. Valet av ministär gällde dock ej som

i Schweiz en viss tid, utan kombinerades med parlamentarismens fordran, att en regering sitter endast så länge den har representationens förtroende. Den estniska författningen uppvisade sålunda samma korsning av schweiziskt system och engelsk parlamentarism som t. ex. den österrikiska av 1920.

Denna med sträng konsekvens genomförda demokrati med dess konstlade parlamentarism led emellertid av en konstitutiv svaghet, som omsider skulle föra till dess upphävande. Exekutiven var helt och hållet legislativens agent, och hade ingen möjlighet att tjäna som motvikt mot det snart sagt allenarådande parlamentet. Parlamentarismens förnämsta korrektiv mot konflikt mellan statsmakterna och rubbning av jämviktsförhållandet mellan dem, upplösningsinstitutet, saknades praktiskt taget. Det enda sätt att åvägabringa nyval före ordinarie legislaturperiods utgång, som författningen kände, förfogade konsekvent nog folket över. Avslog folket en lag, som parlamentet antagit, eller accepterade ett förslag, som parlamentet fällt, inträdde ipso jure upplösning. Detta var emellertid en komplicerad väg, och försvagade icke nämnvärt folkrepresentationens allmakt.

Författningens statsrättsliga egenheter i förening med de proportionella valen och den oerhörda partisplittringen omöjliggjorde fasta och varaktiga regeringsbildningar. Mellan den 21 december 1920 och författningsändringen den 24 januari 1934 fungerade sjuarton olika ministärer. De talrika partiernas kiv i parlamentet lamslog dess arbete. Så småningom mognade tanken på att införa ett presidentämbete och sålunda skapa ett element, som kunde vidmakthålla en viss balans mellan lagstiftande och verkställande makt, och ge statens ledning större kontinuitet. Från år 1926 kan man märka en allt tydligare strävan i denna riktning. Detta år framlade bondeförbundet i parlamentet ett författningsförslag, där införandet av ett presidentämbete var den springande punkten. Någon majoritet därför var dock ej möjlig att uppbringa i parlamentet, då man där var av den åsikten, att de nödvändiga förbättringarna i systemet enklare kunde vinnas genom vanlig lagstiftning, exempelvis genom reformer i parlamentets arbetsordning. Under den följande tiden togs frågan upp på de estniska juristkongresserna. En dylik förklarade 1928, att författningen fullt motsvarade den estniska statens demokratiskt-republikanska väsen. Framför allt funnes det ingen anledning att företaga en så genomgripande förändring som införandet av presidentinstitutet. 1929 utfärdades en lag angående regeringens och ministeriernas organisation, varigenom vissa förbättringar genomfördes. Därefter bildades ur alla borgerliga partier en koalitionsministär, som satt ända till i februari 1931. Därmed tycktes parlament och regering slå sig till ro. Återstod vägen genom folkinitiativ. I valstriden i maj 1929 hade fyra partier författningsreform till paroll. I juli samma år utformade estniska folkpartiet sitt författningsutkast, vari förordades en på fem år av folket vald president, vilken utrustades med samma befogenheter

som den österrikiske presidenten kort förut fått sig tilldelad: rätten att utnämna ministrar och medlemmar av statsdomstolen, veto mot parlamentet och rätt att upplösa detsamma. Även bondeförbundet underställde statsäldsten ett reformprojekt, som föga avvek från folkpartiets.

I början av år 1932 skedde inom det estniska partiväsendet vissa ombildningar, som skulle få stor betydelse. Genom sammanslagning av två grupper uppstod ett nytt förenat agrarparti. Samtidigt skedde en fusion av estniska folkpartiet och arbetspartiet till nationella centern. Därigenom åvägabragtes äntligen inom parlamentet majoritet för en författningsreform. Dittills hade nämligen både arbetspartiet och den ena av de i förenade agrarpartiet ingående grupperna varit mot införande av ett presidentämbete.

Parlamentet tillsatte nu ett utskott, bestående av professor Uluots som representant för centern, Kukke från agrarpartiet och Rei från socialisterna. Det sistnämnda partiet ställde sig avvisande till allt tal om reform, men ville om möjligt influera på författningsarbetet. Utskottet utarbetade på grundval av folkpartiets och bondeförbundets gamla parallellprojekt ett nytt författningsutkast. Det antogs av parlamentet, men föll vid folkomröstning i augusti 1932. Socialisterna röstade emot, då de ej ville vara med om någon inskränkning av den demokratiska principen. En högerradikal grupp under Sirk ansåg förslaget för litet autoritärt.

Efter detta nederlag för reformsträvandena växte missnöjet i landet allt mer. I detta psykologiska ögonblick gjorde frontmannaorganisationen — som räknar släkt både med den finska s. k. fosterländska rörelsen och den tyska nazismen — entré på scenen med ett eget förslag, som framför allt avsåg att skapa en stark regeringsmakt. Innan den hann framlägga projektet skyndade sig regeringen att omarbete sitt förslag i autoritär riktning samt utfärdade en förändring av lagen om folkomröstning. Fordrades förut att minst hälften av alla röstberättigade medborgare skulle uttala sig för ett förslag, så stadgades nu, att en lag skulle anses som antagen, om majoriteten av de i omröstningen deltagande röstade ja, och denna majoritet utgjorde minst 30 % av alla röstberättigade. Efter dessa förberedelser framlades det omarbetade förslaget till folkomröstning den 10 juni 1933, men förkastades av en ännu större majoritet än föregående gång. Nu var turen kommen till frontmännens projekt, och folkomröstningen utsattes till den 15 oktober. Denna frist utnyttjades energiskt av regeringen. Den 11 augusti proklamerades plötsligt undantagstillstånd och infördes pressensur. Frontmannaorganisationen förbjöds, och regeringen genomdrev i parlamentet åter en förändring av lagen om folkomröstning, i det att quorum höjdes från 30 % till det gamla 50 %. Men allt var förgäves. Den 15 oktober antogs frontmännens författningsförslag med 416.878 röster mot 156.894. Valdeltagandet uppgick till 80 %. Därefter beslöt parlamentets presidium att promulgera den nya författningen, vilket även skedde den 28 oktober.

Lagen om författningsändringen består av två delar. Den första innehåller själva grundlagstexten, den andra övergångsbestämmelserna och stadgandena om ikraftträdandet.

De viktigaste förändringarna av författningen träffa folkrepresentationen samt framför allt exekutivmaktens organisation, d. v. s. fjärde och femte huvudstycket av författningen. §§ 35—56 behandla parlamentet, vars medlemstal sänkes från hundra till femtio, ett krav som skymtat i de flesta av den föregående tidens ändringsprojekt (§ 36). Det torde förestavats av en önskan att råda bot på den besvärande partisplittringen och göra församlingen lätthanterligare. Parlamentets förut bestående rätts efter behag öka antalet medlemmar är försvunnen. Mandattiden är höjd från tre till fyra år. Denna bestämmelse spelar emellertid liten roll, då statsäldsten har rätt att före legislaturperiodens utgång förordna om nyval, om han finner statliga skäl så fordra (§ 39:2). Parlamentet sammanträder årligen till ordinarie session den första måndagen i oktober månad, men hade sessionen förut dragit ut över ibland hela året, så stadgas nu sex månader som maximitid. Till yttermera visso kan statsäldsten, om han finner skäl föreligga, prorogera parlamentet före de sex månadernas utgång (§ 41). Författningen känner även urtima riksdagar. Enligt den gamla författningen ägde parlamentets presidium inkalla riksdagen till extraordinarie session, antingen på eget initiativ, på begäran av regeringen eller $\frac{1}{4}$ av parlamentsledamöterna. Enligt § 42 i den nya grundlagen låter presidiet kallelse utgå på skriftlig begäran av statsäldsten eller hälften av representationens medlemmar. Själv kan presidiet icke taga något initiativ, och icke heller har regeringen längre något ord med i laget. Statsäldsten ensam är herre över det urtima mötets längd. En nyhet är att riksdagsmännen erhålla arvode endast under pågående session, och ej för tiden dessemellan (§ 51), en annan att ålderspresidenten leder parlamentets förhandlingar tills den nye ordföranden valts, och ej som förut föregående sessions talman (§ 43). — Parlamentets huvuduppgift är fortfarande lagstiftningen, men även på detta område korsas dess väg av statsäldsten. Det fastställer vidare budgeten, beslutar över upptagande av lån samt över andra frågor i enlighet med grundlagen (§ 52). Avsaknaden av ett statsöverhuvud medförde, att enligt den gamla ordningen parlamentets presidium promulgerade lagarna. Denna funktion har nu helt naturligt överlämnats åt statsäldsten (§ 53). Han kan underlåta att promulgera en av parlamentet beslutad lag och återsända den dit för förnyad behandling. Paragrafen är ganska oklart formulerad, men det torde närmast vara fråga om ett suspensivt veto. De i § 34 uppräknade frågorna, som äro undandragna folkinitiativ och folkomröstning — förslaget till riksstat, upptagande av lån, beskattningslagar, krigsförklaring och fredsslut, fördrag med främmande makter, proklamerande och upphävande av undantagstillstånd samt beslut om mobilisering — stå även i detta fall i en särklass. I dessa frågor är statsäldstens veto något mera effektivt. Det kan ej omedelbart brytas av samma

parlament. § 53 stadgar nämligen, att statsäldsten kan dröja med promulgationen av hithörande lagar, tills parlamentet antingen antager dem med av statsäldsten äskade förändringar eller efter nyval oförändrat upprepar det ursprungliga beslutet.

Det viktigaste i den nya författningen, den för Estlands hela statsliv utslagsgivande faktorn är givetvis införandet av presidentinstitutet. Den gamla estniska benämningen *statsäldste* är bibehållen även för innehavaren av det nya ämbetet. Exekutivmaktens organisation är reglerad i §§ 57—67. Regeringen har fått maka åt sig, och statsäldsten har fått sig anförtrott att utöva högsta regeringsmakten i staten (§ 57). Statsäldsten är liksom parlamentet folkets representant. Han väljes av folket för fem år med allmän och lika rösträtt. Valen äro omedelbara och hemliga. Valbar är varje röstberättigad medborgare, som fyllt fyrtio år, och vars kandidatur understödes av minst 10.000 röstberättigade valmän. Får i första valomgången ingen absolut majoritet, så äger en andra valomgång rum inom tre månader, och därvid kunna nya kandidater uppställas. Vid detta andra valtillfälle gäller relativ majoritet. Vid lika röstetal gäller den äldste som vald. Närmare bestämmelser följa i en särskild lag (§ 58). Statsäldsten avlägger vid ämbetstillträdet en ed. Han kan ej samtidigt innehava annat ämbete, ej heller vara medlem av parlamentet. Vid förfall för statsäldsten utövas hans funktioner av ministerpresidenten. Är statsäldsteämbetet vakant skrides fortast möjligt till nyval (§ 59). Omval vid femårsperiodens slut är ej förbjudet i författningen och torde således få anses tillåtet.

Statsäldsten har helt naturligt övertagit de flesta av regeringens förutvarande befogenheter. Första punkten av § 60 fastslår hans allmänna ställning som innehavare av den högsta exekutiva makten. Han leder utrikes- och inrikespolitiken, bär omsorg om statens yttre oantastlighet, inre säkerhet och lagarnas verkställighet. Paragrafens övriga punkter uppräknar därefter hans särskilda befogenheter. Han företräder republiken utåt, utnämner och mottager sändebud samt sluter fördrag med främmande makter. Dessa skola sedan ratificeras av parlamentet. Han förklarar krig och sluter fred på grundvalen av ett parlamentsbeslut. Utom dessa folkrättsliga funktioner har åt honom uppdragits nästan alla de inomstatliga uppgifter, som förut tillkom regeringen in corpore. Han underställer förslaget till stat parlaments godkännande. Han utnämner och avskedar militära och civila ämbetsmän, så vitt detta icke uttryckligen anförtrotts åt annan myndighet. Han proklamerar undantagstillstånd och förelägger parlamentet detta beslut. Vidare är statsäldsten högste anförare för krigsmakten, och utnämner i denna sin egenskap i händelse av mobilisering eller krig överbefälhavare (§ 80). Hotas Estland av krig har statsäldsten den annars endast parlamentet tillkommande rätten att påbjuda mobilisering (§ 82:2). Statsäldsten utfärdar förordningar i överensstämmelse med lagarna, har rätt att inkomma till parlamentet med lagförslag och beslutar angående nådeansökningar. Utom allt detta har han en befogenhet,

som förut ej ens tillkom regeringen, nämligen nödförordningsrätt. I den provisoriska grundlagen av den 9 juli 1919 § 12 a fanns denna rätt för regeringen, men den försvann i författningen av 1920. Enligt lagen om dennas ikraftträdande gällde dock § 12 a tills parlamentet uttryckligen upphävde den. Detta skedde icke förrän 1 november 1921, och till dess utnyttjade regeringen rätt flitigt denna befogenhet. Nutidens diktaturtendenser göra en statschefens nödförordningsrätt ganska naturlig för en modern författning, och den har också återupplivats i Estlands nya grundlag. Om tvingande statliga skäl så fordra utfärdar statsäldsten dekret som äga lagskraft. Man har dock ingått en kompromiss med författningens gamla demokratiska grundtanke. Folkets makt får ej lida något avbräck. Paragrafen stadgar nämligen, att lagarna om folkinitiativ, folkomröstning, val av parlament och statsäldste ej få ändras genom dylika dekret. De kunna dessutom upphävas utom av statsäldsten även av parlamentet.

Dessa exekutivmaktens nu uppräknade befogenheter tillkomma ej statsäldsten personligen, utan statsäldsten och ministären. För att vara giltiga måste statsäldstens beslut vara undertecknade av honom och kontrasignerade av ministerpresidenten eller vederbörande fackminister, vilken därigenom övertager ansvaret inför parlamentet. Är statsäldstens beslut stridande mot grundlag eller annan lag, är vederbörande minister skyldig att vägra sin kontrasignation (§ 61). Anmärkningsvärt är emellertid, att vissa frågor äro undandragna kontrasignation: tillsättande och entledigande av regeringen eller en av dess medlemmar, upplösning av parlamentet, prorogering av ordinarie session, fastställande av sessionstiden för urtima möte, utnämning av domare (§ 61). Finner ministern vid verkställandet av ett statsäldstens beslut att det är olagligt, så meddelar han hela regeringen detta. Ansluter sig denna till hans uppfattning, så anhåller den hos statsäldsten, att denne måtte ändra sitt beslut. Vägrar han, är regeringen förpliktad att förklara, att beslutet ej är möjligt att verkställa (§ 62).

Den paragraf som förut grundlagsfäste parlamentarismen genom att fastslå regeringens exklusiva beroende av parlamentets förtroende lyder nu: Republikens regering måste ha statsförsamlingens och statsäldstens förtroende (§ 63:1). Valdes regeringen förut av parlamentet, så har man nu övergått till det vanligare systemet och lagt rätten att kalla en regering till makten i statschefens hand (§ 64:1). Ministären entledigas likaledes av statsäldsten, antingen på hans eget initiativ, på ministerpresidentens förslag eller på grund av ett uttryckligt misstroendevotum från parlamentet (§ 64). Den gamla författningen kände endast ett sätt att bli av med en regering, det sistnämnda. Nu föreligger ej ens ovillkorlig skyldighet för statsäldsten att efterkomma parlamentets direktiv i detta fall. Han kan nämligen bryta representationens misstroendevotum genom att förordna om nyval (§ 63:2).

Regeringen består av ministerpresidenten och ministrarna, bland vilka statsäldsten utnämner en ställföreträdare för ministerpresidenten. Ministerpresidenten garanterar enhetligheten i regeringens politik och leder regeringens sammanträden, om statsäldsten ej själv önskar göra det. Vidare kan han fordra räkenskap av de enskilda ministrarna för deras verksamhet samt föreslå antingen hela regeringens eller en enstaka ministers entledigande ur tjänsten. Varje minister är ledare av sitt departement (§ 64). Antalet ministrar och arbetsfördelningen mellan dem regleras av lagen om regeringens organisation av den 19 januari 1934. Enligt denna skall det finnas följande åtta departement: utrikes-, justitie-, försvars-, kommunikations-, social-, finans-, jordbruks- och inrikesdepartementen. Regeringens sammanträden äro vanligen hemliga, men kunna vid särskilt högtidliga tillfällen förklaras offentliga av statsäldsten.

Regeringens befogenheter regleras i § 65. Som redan nämnts ha de flesta av dem gått över på statsäldsten. Till regeringens uppgifter hör nu verkställandet av statsäldstens beslut, men därjämte har den beslutanderätt i ärenden, som i lag uttryckligen tillerkännas den, liksom i andra frågor, vilka falla under exekutivmakten och icke genom författning eller annan lag tillagts statsäldsten, någon av ministrarna som ledare av departementet eller underordnad myndighet. Finner regeringen att dess rätt till slutgiltigt avgörande av ett ärende är tvivelaktig, avgöres denna kompetensfråga av statsäldsten. Statskansliet förestås av en statssekreterare som utnämnes av statsäldsten (§ 66). Statsäldsten, ministerpresidenten och ministrarna kunna endast på uttryckligt beslut av parlamentet ställas till juridiskt ansvar. Målet hör under statsdomstolen och sättet för ansvarets utkrävande och målets handläggande regleras i särskild lag (§ 67). Någon dylik har ännu ej kommit.

Inom domstolsväsendet har den förändringen vidtagits, att medan bisittarna i statsdomstolen förut valdes av parlamentet, de nu utnämnas av statsäldsten — utan kontrasignation — inom ett av domstolen själv uppgjort förslag (§ 69). Även om domstolens befogenhet att nominera kandidater är en rätt effektiv hämsko på statsäldstens makt i detta fall, är det icke desto mindre anmärkningsvärt, att författningen ger honom så pass stort inflytande över den domstol, inför vilken han själv kan komma att svara.

Det är alltid svårt att få någon klar uppfattning av en författning innan dess paragrafer, omsatta i praktiken, visat vad de innebära. Men efter detta referat kan det kanske vara på sin plats att söka sammanställa några av den nya författningens viktigaste bestämmelser. Kanske kan man på det viset få en plausibel bild av, hur den var avsedd att verka, d. v. s. ett begrepp om andan och tendensen i den. Kärnpunkten är, som vi sett, inrättandet av ett verkligt presidentämbete. Det ligger då nära till hands att något närmare se på de paragrafer som regelbinda statsäldstens kompetensfär, kanske främst de som organisera hans förhållande till regeringen, och dennas ställning till representationen. Författningens

upphovsmän voro framför allt måna om att göra slut på de sista årens politiska stagnation och steriliteten inom ett allsmäktigt parlament. Parlamentarismen stod icke högt i kurs hos dem, och influerade som de voro av tankar från tredje riket var Führer-principen dem nog ej främmande. Deras främsta remedium mot den gångna tidens brister var en stark regeringsmakt, men de ha ej velat eller vågat bryta helt med det gamla. På flera viktiga punkter finns det ganska tydliga spår av kompromiss, av försök att förena en effektiv statschef med parlamentarismens kontrollsystem. Men de som sutto med den trumfen på hand att ensamma kunna utmäta kompromissen höllo framför allt på den effektive statschefen, och resultatet blev därefter. Den sista rest som finns kvar av parlamentarismens vokabulär täcker ingen levande verklighet. Det talas visserligen om parlamentets förtroende som ett livsvillkor för regeringen, men i samma andetag nämnes statsäldstens som lika oundgängligt för en ministärs existens. Redan detta torde beteckna ett avsteg från en verklig parlamentarism. Vad sedan parlamentets misstroende angår, så fastslås representationens rätt, att genom ett uttryckligt konstaterande av att ett dylikt föreligger fälla en regering. Detta verkar ju vid första påseende parlamentaristiskt rättroget. Samtidigt får emellertid statsäldsten rätt att omintetgöra verkan av detta representationens votum genom att förordna om nyval, och han kan även på eget initiativ entlediga en ministär. Denna strävan att likställa statschef och parlament vad angår makten över ministären är knappast mer än skenbar. Ty uppstår konflikt mellan dem om regeringens ställning, så har statschefen större chanser att avgå med segern.

Låt oss nu gå till exekutivmaktens inre organisation, det inbördes förhållandet mellan dess båda element, statschef och regering. Här lagfästes först den i konstitutionella och parlamentariska system allmänt vedertagna rättsregeln, att statschefens beslut för att vara giltiga fordra hans underskrift och kontrasignation av vederbörande minister, vilken därmed ikläder sig ansvaret för ifrågavarande handling. Men också här praktiseras samma system att giva med ena handen och taga med den andra. Kärnpunkten i förhållandet mellan statsäldsten och hans ministär är nämligen det faktum, att vissa av den förres statshandlingar äga rättskraft även utan kontrasignation. Till yttermera visso gäller detta just de akter som reglera den innersta mekanismen i regeringsmaskineriet. Estlands nye statschef har en rent personlig makt över ministärernas liv och död, och förfogar dessutom över ett rent personligt upplösningsprerogativ. I en parlamentarisk stat kan statschefen ej emancipera sig från sin regering. De äro ett. Regeringen handlar och statsöverhuvudet lånar åt dess handlingar glansen av sin höghet. Dess ansvar täcker honom. Den estnische statsäldsten kan göra gällande en egen självständig vilja vid sidan av ministärens, kan framträda som ett på eget bevåg handlande organ. Att detta för statsäldsten betyder en utomordentlig maktfullkomlighet är utan vidare klart. I de frågor, som äro undandragna den konstitutionella kontroll som kontrasignationen utgör,

kan heller ingen räkenskap utkrävas, ty statsäldsten är ej politiskt ansvarig. Även den rätt, som i övriga ärenden består för ministären att vägra kontrasignation eller verkställighet av ett beslut, blir som garanti skäligen ineffektiv, då statsäldsten efter fritt behag kan handskas med sina ministärer och deras supponerade ryggestöd, parlamentet. I praktiken blir det därför snarast så, att parlamentets och regeringens möjligheter att föra en politik utan statsäldstens goda minne bli tämligen illusoriska. Inte nog med alltså, att Estland fått en statschef, som helt naturligt övertagit de flesta av regeringens förutvarande befogenheter, och som utgör den av nästan alla som nödvändig erkända motvikten mot det fordom allsmäktiga parlamentet. Genom att i vissa fall ställa honom inom en för konstitutionell kontroll oåtkomlig sfär gör författningen det faktiskt möjligt för honom att med god vilja och litet fingerfärdighet sätta både parlament och regering ur spelet, om de ej vilja detsamma som han vill.

Det finns dock ett statsorgan, vars makt icke lidit något avbräck. Det är folket, vilket fortfarande proklameras som innehavare av den högsta statliga makten i Estland. Dess möjlighet att direkt ingripa genom folkinitiativ och referendum har ej förminskats. Upplösningsinstitutet anvisar det dessutom ställningen som skiljedomare i tvist mellan de organ, som det själv insatt i deras ämbeten. Kvar stå efter reformen som egentliga maktinnehavare folk och president. Det är mellanmakterna, parlament och ministär, som sitta trångt. Först folkets direkt uttalade anspråk bilda gränsen för statsäldstens maktfullkomlighet. På dess förtroende vilar hans ledarskap.

Närmast torde man alltså kunna beteckna frontmännens författning som ett ganska stort steg i riktning mot den autoritära demokrati som är på modet, men ett steg som man icke tagit fullt ut. Där finnas drag av en slags plebiscitär cesarism, men hopkopplade med en sista ömklig rest av parlamentarism.

Andra delen av lagen om författningsändringen innehåller övergångsbestämmelserna. Enligt dessa delas övergångstiden i två faser. Hundra dagar efter folkomröstningen, d. v. s. den 24 januari 1934, träder författningen i kraft, och innan dess skall parlamentet ha utfärdat de därför erforderliga promulgationslagarna. Den andra fasen spänner över ytterligare hundra dagar räknat från den 24 januari. Före den tredje maj skola valen av statsäldste och parlament äga rum. Valen utsattes till 22 och 23, respektive 29 och 30 april. I praktiken är emellertid en tredje fas faktiskt möjlig, nämligen om dessa, för författningens ikraftträdande nödvändiga statsakterna ej kunna genomföras till den 3 maj.

Den sittande nationella centerregeringen Tönisson uppfattade utgången av folkomröstningen som ett misstroendevotum, och resignerade redan den 17 oktober. En expeditionsministär trädde till med Konstantin Päts i spetsen, ledare för högra flygeln av det förenade agrarpartiet. Denna övergångsregering utarbetade nu pro-

mulgationslagarna, men under tiden ökade frontmännen sina leder. Vid de kommunala valen i januari 1934 blevo de överallt i städerna det starkaste partiet. De beredde sig att till varje pris sätta sig i besittning av den makt de skapat. Päts innehade emellertid under tiden som statsäldste de ökade maktbefogenheter, som i kraft av den nya författningen tillagts den blivande presidenten. Han beslöt att med hjälp av general Laidoner, det estniska frihetskrigets hjälte, rikta ett dråpslag mot den konspirerande högern. Under förberedelserna till valet proklamerade regeringen plötsligt den 12 mars belägringstillstånd för en tid av sex månader. Politiska möten förbjödos, omkring 500 medlemmar av frontmannaorganisationen häktades, och deras tidningar indrogos. Laidoner gjordes till chef för den inre säkerheten. Regeringens förklaring till dessa extraordinära åtgärder var, att frontmännen finansierades från Tyskland, och att de hade för avsikt att med våld tilltvinga sig makten. I slutet av mars dekreterade Päts, att valen av president och parlament skulle uppskjutas tills normala förhållanden inträtt. I dessa första proklamationer underströks mycket kraftigt undantagstillståndets karaktär av provisorium. Ett ytterligare steg i kampen mot frontkämparna togs den 13 april, då regeringen beslöt att rensa det offentliga livet från alla element med nazistiska tendenser. Hundra medlemmar av medborgargardet tvungos att taga avsked. Framstående affärsmän och advokater, inblandade i rörelsen, flydde, andra arresterades. Frontmännens egendom konfiskerades, och deras kandidater till parlament och kommunala korporationer kasserades. I mitten av september meddelade regeringen att undantagstillståndet skulle utsträckas över ytterligare ett år. Under de första dagarna i oktober sammanträdde parlamentet. En oppositionell talman påtvingades regeringen, och tonen inom församlingen var ganska hätsk. Efter ett par dagars debatt skickades representanterna hem igen under konstaterande, att varje förutsättning för ett samarbete med dem saknades. Landet förblev tills vidare under den diktatur, som upprättats i mars.

I november flydde ledaren för frontkämparna, dr. Arthur Sirk, ur ett fängelse i Reval över till Finland, där han med jubel mottogs av sina trosförvanter. Päts uppfattade detta som ett allvarligt memento, och började frukta förnyad aktion från dem. Det gav honom osökt anledning att ytterligare stärka sitt grepp. I början av december utfärdades nya censurbestämmelser för pressen. Ingen kritik av regeringens åtgärder är tillåten. Officiella nyheter måste behandlas under av myndigheterna bestämda rubriker. Dessutom inrättades i landet koncentrationsläger, dit på order från regeringsmyndigheterna för staten farliga individer skickas.

Regeringen är hela tiden ytterst angelägen att betona, att denna diktatur är en ren nödfallsutväg, som endast utgör förspelet till den sant demokratiska regim som skall komma, en regim, befriad från de skönhetsfläckar som gjort den gamla outhärdlig. Tydligen har Päts dock efter hand bestämt sig för, att vägen till denna nya de-

mokratiska stat icke skall gå via frontmannaförfattningen. Den 17 januari i år sammankallades ett möte av ombud för de lokala självstyrelserna, och inför dessa 1300 representanter avgav Päts en programförklaring, vari han fastslog, att några allmänna val i enlighet med den nya författningen icke komma att hållas. Den nya ordningen skall bli folklig och bygga på korporativ grund. En konstituerande nationalförsamling skall inkallas, bestående dels av direkt folkvalda medlemmar, dels av ledamöter, som utses av 1) kommunerna, 2) riddarna av frihetskorset, 3) medborgargardet, 4) universitetet, 5) domstolarna, 6) kyrkan, 7) de nationella minoriteterna, 8) yrkeskamrarna.

Hittills sista etappen på vägen mot den nationella pånyttfödelsen betecknas av åtgärderna den 6 mars. Några politiska partier få ej existera, utan alla dylika ha upplösts. Landets behov av politisk organisation anses tillgodosett med skapandet av det s. k. fosterländska förbundet. Dess ledare är regeringens propagandachef, och dess uppgift att föra den regeringsvänliga — någon annan existerar ej — opinionens talan. Alla offentliga möten, tal och demonstrationer äro förbjudna.

Det sista årets utveckling i Estland har gett ett resultat, som kanske är litet egendomligt, om man ser på utgångspunkten. De nazistiskt influerade frontmännen skapade en författning, byggd på en lätt beslöjad Führer-princip, och avsedd att föra dem till makten. Men det vapen de smitt vändes mot dem själva av en konstitutionellt sinnad politiker. Hans startlinje var front mot högerdiktaturen, och hans regim ett mellanspel i demokratiens intresse. Slutpunkten, åtminstone tills vidare, är en diktatur lika maktfullkomlig som trots någon högerradikal, och det korta mellanspelet tycks ha blivit relativt permanent.

Brita Skottsberg.

Konstitutionella och kommunala Enligt hittills gällande valrätt har frågor vid 1935 års riksdag. frihet förelegat för väljarna att vid allmänna val utan varje förhandsanmälan använda vilken partibeteckning som helst. Härigenom har öppnats möjlighet för missbruk så till vida, att ett parti kunnat å de valsedlar det tillhandahållit utsätta ett annat partis redan antagna och måhända sedan länge brukade beteckning utan detta partis medgivande samt sålunda kunnat utnyttja dettas röstöverskott till erhållande av mandat. Riksdagen har därför åren 1918 och 1929 uttalat sig till förmån för en förändring av valmetoden för valen till andra kammaren i syfte att beträffande dessa val avhjälpa berörda olägenhet. Sedan utredning i frågan slutförts inom justitiedepartementet, har också proposition avseende skydd för partibeteckningar vid andrakammarvalen framlagts för årets riksdag. Denna har med en mindre jämkning antagit det framlagda förslaget till ändring i lagen om val

till riksdagen. — Den nya lagstiftningen bygger på uppfattningen, att tillräckligt betryggande skydd för väljarbeteckningar kan erhållas redan genom officiella valförberedelser av fakultativ karaktär och av mindre omfattning. Reglerna hava därför kunnat utformas så, att de blott innebära en obetydlig ändring av det tidigare gällande valsättet och en ringa inskränkning i den enskilde väljarens röstningsfrihet. — Enligt de nya bestämmelserna skola partiorganisationer med minst ettusen vid andrakammarvalen röstberättigade medlemmar kunna centralt för hela riket och med från val till val bestående verkan registrera envar en partibeteckning. Härför erfordras dock att denna tydligt skiljer sig från annan redan registrerad beteckning. Hava två eller flera partier före lagens ikraftträdande den 1 januari 1936 gjort ansökan om registrering av partibeteckningar, vilka icke tydligt skilja sig från varandra, har det parti företräde till registrering, som visar sig vid närmast föregående andrakammarval i hela riket hava i en eller flera valkretsar såsom kartell-, parti- eller fraktionsbeteckning begagnat den beteckning, för vilken partiet söker registrering; är detta fallet beträffande två eller flera partier, skall det parti hava företräde, som visar sig tidigast hava vid andrakammarval sålunda brukat beteckningen; men kan icke på nu angivet sätt skiljas mellan partierna, äger det parti företräde, som visar sig tidigast hava offentligen såsom partinamn eller eljest för att utmärka partiet eller den meningsriktning partiet företräder brukat den beteckning, för vilken partiet söker registrering. Registreringen skall ombesörjas i justitiedepartementet; chefen för detta departement skall besluta i registreringsfrågor i närvaro av tre bland de av riksdagen valda fullmäktige i riksbanken och tre bland fullmäktige i riksgäldskontoret. (Ur rättssynpunkt kan det dock knappast anses tillfredsställande att lägga beslutanderätten i ärenden, vilka kunna få karaktären av namnrättsliga tvistefrågor, i händerna på en ledamot av en oftast politisk ministär, som kan tänkas hava intresse av ett registreringsärendes avgörande i någon viss riktning.) — Partiorganisation, som registrerat beteckning, kan för ett visst andrakammarval i en valkrets låta till Konungens befallningshavande anmäla minst fem, högst femton kandidater. Vid kandidatanmälan skall företes medgivande av de anmälda kandidaterna. Valsedel skall (liksom hittills) upptaga en, två eller tre väljarbeteckningar. En av dessa kan men måste inte vara inregistrerad beteckning. Upptager valsedel registrerad partibeteckning och har anmälan av kandidater gjorts till Konungens befallningshavande, skall såsom första namn å valsedel upptagas någon av de för beteckningen anmälda kandidaterna, men i övrigt är kandidatvalet fritt. Uppføres annat namn såsom första namn, betraktas samtliga namn å sedeln såsom obefintliga; sedeln ogillas emellertid härför icke utan tillgodoräknas ändå det parti, den enligt sin väljarbeteckning tillhör. — Den nya lagstiftningen öppnar också möjlighet för ett på så sätt konstruerat kartellskydd, att partier med registrerad partibeteckning, vilka vid ett val anmält kandidater och sålunda tagit den

genom registrering öppnade möjligheten till skydd för sina parti-beteckningar i anspråk, skola kunna gemensamt hos Konungens befälningshavande anmäla en kartellbeteckning, under vilken de kunna gå fram tillsammans vid valet utan att riskera att andra partier, med vilka kartell icke önskas, använda beteckningen. Anmäles sålunda kartellbeteckning, skall densamma å valsedlarna endast få användas såsom första beteckning, därvid den registrerade parti-beteckningen för något av de anmälda partierna skall användas såsom andra beteckning. Registrerad partibeteckning för parti, som deltagar i anmäld kartell, skall ej heller få användas i annan ordning än nu angivits. Om vid kartellbildning kartell- eller partibeteckning användes i strid med vad nu sagts, blir valsedel ogiltig. — De nya bestämmelserna hänföra sig, såsom redan framgår av det föregående, endast till andrakammarvalen. Starka skäl kunna emellertid även anföras för en utvidgning av skyddet för partibeteckning också till andra allmänna val än dessa eller åtminstone vissa av dem, därvid landstingsmänna- och elektorsvalen främst lära komma i åtanke. Denna fråga har emellertid icke gjorts till föremål för närmare utredning inom vederbörande departement och något förslag fram-lades därför icke heller i propositionen. Riksdagen tog därför icke ställning till denna fråga.

Riksdagen har avslagit motionsvis framställda förslag om sänkning av rösträttsåldern, om att landshövding icke skall vara valbar till riksdagsman, om att riksdagsmännaarvode ej skall utgå till riksdagsman, som tillika är statsråd, om begränsning av yttranderätten vid kamrarnas sammanträden, om gemensam valdag för andrakammar- och landstingsmannaval, om utjämningsförfarande (riksmandat, tilläggsmandat el. dyl.) vid andrakammarvalen m. m.

I sitt dechargebetänkande till årets riksdag har konstitutionsutskottet berört ett par spörsmål av konstitutionell betydelse.

Det ena angår en kompetenskonflikt mellan Kungl. Maj:t i statsrådet och i regeringsrätten. Möjligheten av sådana konflikter förutsågs redan vid tiden för regeringsrättens inrättande. Men man ansåg det ligga i sakens natur, att dylika kompetenskonflikter lätt skulle låta lösa sig. Tvekan om kompetensfördelningen mellan Kungl. Maj:t i statsrådet och i regeringsrätten har visat sig uppstå vid ett flertal tillfällen. Men i dylika fall har tidigare faktiskt en sådan tillämpning vunnit hävd vid ärendenas beredning mellan de olika byråerna inom departementen, att besvärsmålen före föredragning i statsrådet förberedelsevis tilldelats vederbörande departements regeringsrättsbyrå och därefter anmälts i regeringsrätten. Denna har därvid, om den ej ansett målet tillhöra dess prövning, i viktigare fall genom protokollfört beslut men vanligen under hand beslutat återlämna detsamma till Kungl. Maj:t i statsrådet. Den mening till vilken regeringsrätten anslutit sig synes tidigare städse hava följts, så att någon formelig kompetenskonflikt ej uppstått förrän i det fall, som

konstitutionsutskottet upptagit till behandling i årets dechargebetänkande. — Omständigheterna i fallet äro följande: Val av stadsfullmäktige i Stockholm skola enligt kommunala vallagen jämförd med förordningen om kommunalstyrelse i Stockholm förrättas inför magistraten i mars månad vart fjärde år å dagar, vilka magistraten särskilt för varje valkrets utsätter. Val av elektor förrättas enligt lagen om val till riksdagen i varje stadsfullmäktigevalkrets å samma dag som val av stadsfullmäktige. Med stöd härav utsatte Stockholms magistrat stadsfullmäktige- och elektorsvalen i Stockholm att inom samtliga valkretsar äga rum viss angiven dag i mars månad. Häröver anfördes besvär hos överståthållarämbetet. Detta fann i utslag skäligt att, under hänvisning till den för val bestämda dagens olämplighet såsom valdag, med undanröjande av magistratens beslut återförvisa målet till magistraten för förnyad handläggning. Över överståthållarämbetets utslag anfördes besvär hos Konungen. I statsrådet fattades i anledning härav beslut om inhämtande av regeringsrättens utlåtande över besvären. Regeringsrätten avgav det utlåtande, att den ansåg målet vara av beskaffenhet att tillhöra dess upptagande och avgörande. En av regeringsrättens ledamöter, med vilken de fyra övriga i ärendets behandling deltagande regeringsråden förenade sig, utvecklade närmare denna mening och anförde därvid bl. a., att särskild klagan över magistrats beslut om bestämmande av valdag icke vore medgiven, utan att anmärkning mot bestämmandet av valdag endast kunde göras gällande genom besvär över valet; anfördes ändå särskilda besvär över magistrats beslut om valdag, bleve de således hänförliga till den i 2 § 1:o) regeringsrättslagen upptagna kategorien mål om val. Vid anmälan av regeringsrättens utlåtande inför Kungl. Maj:t i statsrådet tillerkände Kungl. Maj:t i statsrådet sig själv kompetens i besvärsmålet. Till stöd härför anförde föredragande departementschefen bl. a., att jämlikt 2 § 1:o) i regeringsrättslagen även anmärkningar mot fastställd valdag i sammanhang med besvär över val kunde bliva föremål för prövning av regeringsrätten. Härmed vore emellertid icke utan vidare den frågan besvarad, om uttrycket mål om val i 2 § 1:o) regeringsrättslagen innefattade även mål, som avsåge utsättande av valdag, då beslutet härom överklagades före valet. Efter ordalydelsen vore ett dylikt besvärsmål icke ett mål om val. Sammanställdes nämnda uttryck med föreskriften i 56 § kommunala vallagen att den, som är missnöjd med val, äger hos Konungen anföra besvär, som i regeringsrätten föredragas och avgöras, syntes det också ligga närmast till att besvara berörda fråga nekande. — Konstitutionsutskottet framhöll i anmärkningspunkten berörande förevarande kompetensspörsmål för det första, att det tillkom Kungl. Maj:t i statsrådet att avgöra själva kompetensfrågan, huruvida Kungl. Maj:t i statsrådet självt eller regeringsrätten vore behörigt att slutligt avgöra besvärsmålet, samt för det andra att förevarande mål fölle under den i 2 § 1:o) regeringsrättslagen upptagna kategorien mål om val och därför bort över-

lämnas till regeringsrätten för avgörande. Till stöd för sistnämnda uppfattning framhöll utskottet, att det vore en genomgående princip i svensk valrätt, att Kungl. Maj:t i statsrådet, vars sammansättning oftast vore politiskt betonad, icke borde pröva och avgöra besvär i frågor berörande val; i gällande vallagstiftning hade Kungl. Maj:t i statsrådet icke i något enda fall men däremot väl regeringsrätten tillerkänts behörighet att upptaga och avgöra besvär i dylika frågor. — Det vill synas som om regeringsrättens behörighet i det föreliggande besvärsmålet även kunnat grundas på annan bestämmelse i regeringsrättslagen än den, som åberopats av regeringsrätten och av konstitutionsutskottet. Intet hindrar nämligen, något som också klart framgår av förarbetena till regeringsrättslagen, att ett mål kan falla under flera av de i enumeration i denna lag använda huvudrubrikerna. Visar sig detta vara fallet, styrker det alltså endast slutsatsen om regeringsrättens behörighet. Det föreliggande besvärsmålet torde kunna hänföras till de »mål om sammankallande av menighet eller dess representation», varom talas i 2 § 3:o) regeringsrättslagen. Till de besvär, som här åsyftas, böra nämligen hänföras sådana som avse frågorna, huruvida, för vad ändamål och när ett sammankallande av menigheten eller dess representation skall ske. Uttrycket menighet i förevarande del av enumerationen bör vidare jämföras med uttrycket mål om beslut av landsting, kommun, annan menighet eller deras representationer i 2 § 2:o) i samma lag. Av denna jämförelse följer omedelbart, att mål om sammankallande av stämma eller allmän rådstuga falla under 2 § 3:o) regeringsrättslagen. Vidare stadgades tidigare uttryckligen i de numera upphävda förordningarna om kommunalstyrelse på landet och i stad, att val av kommunal- eller stadsfullmäktige skulle verkställas å stämma respektive vid allmän rådstuga. Härav framgår, att det var menigheten, kommunens röstberättigade medlemmar församlade till val, som företogo valet. Den ändring i avseende å lydelsen av dessa stadganden, som sedermera vidtagits, innebär ej någon förändring i sak. Val av kommunal representation förrättas fortfarande liksom tidigare av menigheten, av kommunens röstberättigade medlemmar församlade till val. Besvär över beslut om valdag synes därför falla under den kategori av mål, som enligt 2 § 3:o) i sista hand tillhöra regeringsrättens upptagande och avgörande.

Ett annat spørsmål av konstitutionell betydelse, som konstitutionsutskottet berörde i sitt dechargebetänkande, angår frågan om handlingars offentlighet. I ingressen till memorialet bragte utskottet till riksdagens kännedom, att det vid granskning av statsrådsprotokollen och till dessa anknutna handlingar i visst ärende funnit, att handlingarna till detta, ehuru de otvivelaktigt enligt § 2 mom. 4 tryckfrihetsförordningen voro allmänna ärenden rörande handlingar av betydelse för ärendets avgörande i statsrådet samt för den efterföljande konstitutionella granskningen, inom vederbörande departement betraktats och behandlats såsom enskilda. Anledningen här-

till hade uppgivits vara, att handlingarna lämnats befattningshavare i departementet med förklaring, att de vore konfidentiella eller under förbehåll att de icke bragtes till offentligheten. Men även om det i vissa särskilda slag av ärenden kunde förekomma, att uppgifter lämnades av enskilda om sådana enskilda personers eller enskilda företags förhållanden, som ej utan men för dessa kunde bringas till offentligheten, fick enligt utskottets mening denna omständighet icke medföra, att garantierna för att konstitutionsutskottet erhöi alla till ett ärende hörande handlingar äventyrades eller att tryckfrihetsförordningens bestämmelser om allmänna handlingar icke iakttoges. Vore handlingar av nyss nämnda ömtåliga beskaffenhet, borde därför enligt utskottet den möjligheten begagnas, som tryckfrihetsförordningen själv erbjöde, nämligen att göra dem till »statsrådets handlingar» (§ 2 mom. 4) genom att foga dem till vederbörande statsrådsprotokoll, varigenom de bleve undandragna offentligheten men ej konstitutionsutskottet. — Det torde vara första gången, som konstitutionsutskottet uttalat sig om innebörden av det dunkla uttrycket statsrådets handlingar.

Riksdagen har med vissa ändringar antagit ett av Kungl. Maj:t framlagt förslag till lag om kommunalstyrelse i Stockholm. I denna nya kommunalförfattning hava de allmänna kommunallagarnas uppställning följts. Kapitelindelningen och i allmänhet också paragrafernas ordning inom de särskilda kapitlen är densamma som i lagen om kommunalstyrelse i stad. Bestämmelserna hava icke utan särskilda skäl i Stockholmsförfattningen givits annan fullständighet än i den allmänna kommunallagen för stad. — I vissa hänseenden innebär den nya lagen mer eller mindre djupgående ändringar i förhållande till den äldre kommunalförordningen för Stockholm. En utvidgning av området för kravet på kvalificerad majoritet vid beslut av stadsfullmäktige har sålunda ägt rum, så att motsvarande regler vid visst skattetryck framdeles skola gälla vid anslagsbeslut av stadsfullmäktige i Stockholm som vid dylikt beslut av stadsfullmäktige i annan stad. — Med hänsyn till de representativa plikter, som åvila stadsfullmäktiges presidium i huvudstaden, och som ansetts vara utan egentlig motsvarighet i andra större städer, har vidare en avvikelse gjorts från den allmänna principen, att ordförandeskapet skall vara oavlönat, därigenom att stadsfullmäktige erhållit rätt att bevilja ersättning till sina ordförande för de kostnader, som representationen direkt eller indirekt förorsakar dem. — Även i frågan om statsuppsikten över kommunalförvaltningen i Stockholm hava ändringar vidtagits innebärande att denna anordnas i möjligaste anslutning till de principer, som vunnit tillämpning vid 1930 års kommunallagsrevision. Överståthållarämbetets stadfästelse av stadsfullmäktiges beslut begränsas till samma omfattning som länsstyrelsernas och magistraternas prövning av stadsfullmäktiges beslut i andra städer. Ämbetets allmänna befogenhet att pröva de

kommunala besluten upphör, men fortfarande erfordras dess stadfästelse för beslut om ersättning eller arvode åt kommunala förtroendemän, om utgifter som påkalla uttaxering under längre tid än fem år samt till viss skillnad från övriga städer men i anslutning till landstingslagens stadganden även för beslut om skattedifferentiering. Denna begränsning av överståthållarämbetets prövningsrätt har i överensstämmelse med vad som gäller i fråga om magistrat i övriga städer kompletterats med skyldighet för ämbetet att löpande kontrollera lagligheten av stadsfullmäktiges beslut och i förekommande fall förbjuda verkställigheten av dylikt beslut. I fråga om Kungl. Maj:ts prövning av stadsfullmäktiges beslut innebär lagen icke någon annan ändring av betydelse än den, som betingas av att prövningen av beslut om skattedifferentiering överflyttats från Kungl. Maj:t till överståthållarämbetet. — I den nya lagen har vidare införts ett stadgande om att den icke kan vara stadsfullmäktig, som häftar för honom påförda utskylder till staden, vilka förfallit till betalning under något av de tre sistförflutna kalenderåren. Den skärpning av behörighetsvillkoren för stadsfullmäktige, som denna nya regel innebär, medför en motsvarande automatisk skärpning av behörighetsvillkoren för nämndledamöter i alla de fall, då dessa villkor bestämmas genom hänvisning till behörighetsreglerna för stadsfullmäktige. En motsvarande ändring har vidtagits i lagen om folkskoleväsendet i Stockholm i fråga om behörighetsvillkoren för ledamot av folkskoledirektionen i huvudstaden. Däremot har någon liknande ändring icke gjorts i församlingsstyrelselagen för Stockholm och ej heller i de allmänna kommunallagarna. Riksdagen har emellertid i skrivelse till Kungl. Maj:t anhallit, att Kungl. Maj:t i anslutning till av riksdagen åren 1930 och 1934 gjorda uttalanden för 1936 års riksdag ville framlägga förslag till lagbestämmelser angående fullgjord skattebetalning såsom villkor för valbarhet och behörighet till kommunala förtroendeuppdrag. — I fråga om den hittillsvarande tidpunkten för val av stadsfullmäktige i Stockholm — mars månad — har någon ändring icke omedelbart vidtagits. Riksdagen har emellertid i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställt om särskild utredning av frågan om dessa vals förläggande till september månad. Till stöd härför har anförts, att de förhållanden, som föranlett att de kommunala valen i Stockholm förlagts till mars månad, nämligen den sena tidpunkten för röstlängdens justering, inte längre föreläge, vartill komme, att det ur allmän synpunkt kunde anses motiverat att den för de kommunala valen i övrigt genomförda principen, att de skola förrättas på hösten ett och samma år, även vunne tillämpning å stadsfullmäktigevalen i Stockholm.

Sune Holm.

Tidskriftsöversikt.

AV BROR GÖSTA CEDERSTRÖM.

Granskaren. Åbo. 1935. H. 5/6 (maj—juni). *Lindman, S.*, Några synpunkter på vår parlamentarism, s. 72—75.

Tiden. Sthm. 1935. No 6 (juni). *Åman, V.*, Medelklassen och den politiska propagandan, s. 302—04. — Tjeckiska valen, s. 315—18. — Ett par andra val [Holland, Ungern, Jugoslavien, Frankrike], s. 318—20.

Finsk tidskrift. Hfors. 1935. T. 118. H. 6 (juni). *Törne, P. O. v.*, Före januariutskottet, s. 287—305.

Historisk tidskrift. Sthm. 1935. H. 2. *Stavenow, L.*, Sveriges riksdag. Ett jubileum och en jubileumsskrift, s. 97—135.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Sthm. 1935. H. 3 (maj). *Ahnlund, N.*, Svenska riksdagsorter, s. 149—55. **H. 4 (juni).** *Humble, S.*, Riksdagen år 1935 ur stadskommunal synpunkt, s. 232—42.

Gads danske Magasin. Khvn. 1935. Juli—Aug. *Högsbro, H.*, Stat og Kirke i Øjeblikkets Brydning, s. 337—52.

Historisk tidsskrift. Oslo. Bd 30. H. 4 (juni 1935). *Taranger, A.*, Om kongevalg i Norge i sagatiden, s. 273—311. — *Schreiner, J.*, Norges overgang fra arverike til valgrike, s. 312—31.

Foreign affairs. New York. 1935. Vol. 13. No 4 (July). *Thompson, D.*, National socialism. Theory and practice, s. 557—73. — *Bottai, G.*, Corporate state and N. R. A., s. 612—24. — *Roger, Ch.*, A »new deal» for Belgium, s. 625—37. — *Jarpa, E. B.*, How Chile has met the depression, s. 638—46. — *Kalaw, M. M.*, The new constitution of the Philippine commonwealth, s. 687—94.

International affairs. Lond. Vol. 14 (1935). No 4 (July—Aug.). *Menzies, R. G.*, Australia's place in the Empire, s. 480—95. — *Tsiang, T. F.*, The present situation in China. A critical analysis, s. 496—513.

Annals of the American Academy of political and social science. Philad. Vol. 180 (July 1935). Socialism, fascism, and democracy: Personal liberty and the state, s. 1—31. — Democracy and its alternatives, s. 31—101. — Political structure and social planning, s. 102—61. — Some basic problems, s. 162—91. — Democracy and international affairs, s. 192—206.

The fortnightly. Lond. 1935. No 820 (April). *Hopkinson, A.*, Mr. Baldwin's responsibility, s. 399—407. — *Chase, S.*, The trend towards collectivism. Two years of the new deal, s. 417—31. — *Rice, S.*, The Indian princes' doubts, s. 455—63. **No 821 (May).** *Lord Elton*, England's age of collectivism, s. 574—83. — *Maitland, P.*, The outlook in Yugoslavia, s. 602—10. **No 822 (June).** *Long, B. K.*, South Africa's silver jubilee, s. 652—60. — *Ratcliffe, S. K.*, The new American demagogues, s. 674—84. — *Carter, W. H.*, Reunion in Vienna, s. 685—94. **No 823 (July).** *Brogan, D. W.*, The American constitutional crisis, s. 1—11. — *Stevenson, J. A.*, The coming Canadian election,

- s. 21—30. — *Pritchett, V. S.*, Interlude in Spain, s. 68—75. **No 824 (Aug.)**. *Wedgwood, J. C.*, The history of parliament, s. 164—73.
- Contemporary Japan. Tokyo. Vol. 3 (1934/35). Nr 2 (Sept.)**. *Baba, T.*, Problems of the Okada cabinet, s. 212—25.
- American journal of sociology. Chicago. Vol. 40 (1934/35). No 6 (May)**. *Krueger, M. C.*, Economic and political radicalism, s. 764—71.
- The nineteenth century. Lond. 1935. No 701 (July)**. *Asquith, C.*, The Dominions and the privy council, s. 1—12.
- Political quarterly. Lond. 1935. Vol. 6. No 3 (July—Sept.)**. *Benn, W.*, The outlook on the Indian reforms, s. 309—22. — *Franck, L. R.*, Fascism and the corporate state, s. 355—68. — *Wiskemann, E.*, Yugo-Slavia since Marseilles, s. 369—78. — *Durbin, E. F. M.*, Democracy and socialism in Britain, s. 379—85. — *Mirkine-Guetzévitch, B.*, The new Polish constitution. The constitutional problem in Greece (Recent development in laws, constitutions and administrations.), s. 405—17.
- Political science quarterly. New York. Vol. 50 (1935). No 2 (June)**. *Salter, J. T.*, The end of Vire, s. 214—35. — *Potter, P. B.*, Note on the distinction between political and technical questions, s. 264—71.
- The contemporary review. Lond. 1935. No 833 (May)**. *Marquess of Crewe*, The king and his reign, s. 513—20. — *Villard, O. G.*, President Roosevelt in mid-channel, s. 530—41. — *Mavrogordato, J.*, The venizelist rebellion in Greece, s. 542—48. **No 834 (June)**. *Mowat, R. B.*, The crisis of European liberalism, s. 669—77. — *Crotch, W. W.*, Will the Hapsburg restoration save Austria? s. 692—99. **No 835 (July)**. *Mander, G.*, The old and the new government, s. 1—8. — *Darvall, F.*, The supreme court versus the new deal, s. 31—37.
- The American historical review. Richmond/Va, New York. Vol. 40. No 2 (Jan. 1935)**. John C. Calhoun and the presidential campaign of 1824. Some unpublished Calhoun letters. 2. [Contrib. by *Th. R. Hay*.] s. 287—300.
- The English historical review. Lond. Vol. 50 (1935). No 198 (April)**. *Rowe, V. A.*, The influence of the earls of Pembroke on parliamentary elections, 1625—41, s. 242—56. — *Humphreys, R. A.*, Lord Shelburne and British colonial policy, 1766—1768, s. 257—77. — Opinion in the House of Commons on the proposal for a petition of right, 6 May, 1628, [contrib. by] *H. Hulme*, s. 302—06.
- The American political science review. Menasha/Wisc. Vol. 29 (1935). No 1 (Febr.)**. *Shepard, W. J.*, Democracy in transition, s. 1—20. — *Cushman, R. E.*, Constitutional law in 1933—34. The constitutional decisions of the supreme court of the United States in the October term, 1933, s. 36—59. — *Ellis, E. D.*, National parties and local politics, s. 60—67. — *Senning, J. P.*, Nebraska provides for a one-house legislature, s. 69—74. — *Gooch, R. K.*, Constitutional reform in France, s. 84—91. — *Zurcher, A. J.*, The Hitler referenda, s. 91—99. **No 3 (June)**. *Miller, R. L.*, The gubernatorial controversy in North Dakota, s. 418—32. — *Godshall, W. L.*, State constitutional development through amendment, 1934, s. 432—37. — *Brown, E. S.*, Maine's election date, s. 437—41. — *Chase, E. P.*, The position of the English monarchy today, s. 475—81.

The quarterly review. Lond. 1935. No 524 (April). *Bell, E. M.*, Forces in India's future, s. 238—53. — *Darvall, F.*, The Roosevelt revolution, s. 254—69. — *Cadogan, E.*, The government of India bill, s. 347—66. No 525 (July). *Crotch, W. W.*, The »king's government» in Bulgaria, s. 40—47. — *Vivian, H.*, The Austrian interregnum [rec. av ett flertal arbeten rör. Dollfuss och den nya regimen], s. 121—37.

The law quarterly review. Lond. Vol. 51 (1935). No 201 (Jan.). *Wade, E. C. S.*, Constitutional law, s. 235—48.

The round table. Lond. 1935. No 99 (June). India. The ferment of reform, s. 535—50. — Mr de Valera's dilemmas, s. 551—69. — Canada. Canada's »new deal» programme, s. 584—93. — Australia. Western Australian secession, s. 606—10. Political changes in Victoria, s. 618—19. — South Africa. Southern Rhodesia and the Union, s. 620—29.

L'Année politique française et étrangère. Paris. 1935. Fasc. 1 (avril). *Loiseau, Ch.*, L'oeuvre et la succession d'Alexandre Ier de Yougoslavie, s. 1—22. — *Vermeil, E.*, Essai sur les origines sociales de la révolution hitlérienne, s. 41—78. — *Vaucher, P.*, Le gouvernement national en Angleterre (août 1931 — août 1934), s. 79—96.

Annuaire interparlementaire. La vie politique et constitutionnelle des peuples. Paris. Année 1935. Publ. . . . par *L. Boissier & B. Mirkin-Guetzévitch*. Statistiska data rörande regeringar och representationer i samtliga stater i världen samt kortare politiska översikter för ett flertal större stater.

Annuaire statistique de la Belgique et du Congo belge. Gand. T. 57. 1935. Valstatistik, s. 66—71.

Bulletin de la Société de législation comparée. Paris. 1935. No 2 (avril—juin). *Adam, L.*, Corporations et constitutions. Le régime des corporations dans quelques constitutions et législations récentes, s. 214—39.

Études. Revue catholique d'intérêt général. Paris. 1935. 5 mai. *Arendt, J.*, Les événements de Belgique, s. 327—49.

Mercure de France. Paris. 1935. T. 260 (1935). No 888 (15 juin). *Vinchon, J.*, & *Champigneulle, B.*, Hitler et le Wagnerisme, s. 508—20.

Le mois. Paris. 1935. 52 ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$). *Dorgères, H.*, Le mouvement paysan et le régime, s. 9—14. — La situation politique en Belgique, s. 38—41. — Confusion en Espagne, s. 42—44. — Nouvelle crise bulgare, s. 45—48. — Le général Gombos, maître de la nouvelle chambre hongroise, s. 49—50. 53 ($\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{8}$). La crise française et les élections municipales, s. 43—49. — La mort de Pilsudski et les inconnues polonaises, s. 51—53. — Les élections yougoslaves et l'expérience Yevtitch, s. 53—55. — M. Gil Robles, vrai maître de la situation, en Espagne, s. 56—57. — Succès nazi aux élections tchécoslovaques, s. 57—58. 54 ($\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{7}$). M. Laval et ses pouvoirs, s. 27—30. — Le troisième ministère Baldwin et l'évolution britannique, s. 31—37. — La Grèce et la question de la restauration monarchique, s. 41—44.

Le monde slave. Paris. 1935. Mai. *Fiala, V.*, La politique intérieure de la Pologne, s. 161—208.

Revue des deux mondes. Paris. 1935. 15 mai. *Paléologue, M.*, Comment le service de trois ans fut rétabli en 1913, s. 307—44. 1:er juin. *** Le glissement de l'état. 7. La nouvelle espérance, s. 532—42. 15 juin. *d'Harcourt, R.*, Horizons autrichiens, s. 769—93. — *Lewandowski, M.*, Silhouettes étrangères. M. Gil Robles, s. 860—72. 1:er juillet. *Roz, F.*, Cent ans après. A. de Tocqueville et »La démocratie en Amérique, s. 152—67.

Revue de droit international et de législation comparée. La Haye, Paris. 1935. No 1. *Shatzky, B.*, Les délégations à la S. D. N. et leurs relations avec le parlement et le gouvernement dans un état parlementaire, s. 75—99.

Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger. Paris. T. 52 (1935). No 1 (janv.—mars). *Bonnard, R.*, La présidence du conseil, s. 74—89. — *Guillien, R.*, La modification du règlement de la Chambre des députés (Chronique constitutionnelle française.), s. 137—71. — *Simon, J.*, Quelques réflexions sur le régime parlementaire en Grande-Bretagne (Chronique constitutionnelle d'Angleterre.), s. 171—83. No 2 (avril—juin). *Jellinek, W.*, Le droit public de l'Allemagne en 1934, s. 344—53. — *Burdeau, G.*, Raymond Carré de Malberg. Son oeuvre, sa doctrine, s. 354—81.

Revue d'histoire diplomatique. Paris. 1935. No 1 (janv.—mars). *de Faramond*, Les réactions des partis politiques américains à l'origine de la Société des nations, s. 85—100.

Revue d'histoire moderne. Paris. 1935. No 16 (janv.—févr.). *Avezou, R.*, L'initiation de la Savoie au régime parlementaire (1848—1860), s. 22—57.

Revue de Paris. 1935. 1:er mai. *Maurois, A.*, Le roi George V et la monarchie britannique, s. 5—15. 1:er juin. *Leuwen, F.*, Après les élections municipales, s. 696—705. 15 juin. *Leuwen, F.*, La situation politique, s. 953—58.

Revue politique et parlementaire. Paris. 1935. No 486 (10 mai). *Garsou, J.*, La situation politique en Belgique, s. 336—47. No 487 (10 juin). *Hermens, F. A.*, L'erreur proportionnaliste et le régime parlementaire, s. 429—57.

Revue des sciences politiques. Paris. 1935. Janv.—mars. *Lefas, A.*, Les sources du droit parlementaire français, s. 141—48.

Revue internationale de sociologie. Paris. 1935. No 5/6 (mai—juin). *Descamps, P.*, Les institutions actuelles du Portugal, s. 259—91.

Revue internationale de la théorie du droit. Brünn. 1935. No 2. *Del Vecchio, G.*, L'éthique, le droit et l'état, s. 79—89. — *Guggenheim, P.*, Zum Verhältnis von Völkerrecht und Landesrecht, s. 90—100. — *Fiata, H.*, Politischer Dezisionismus, s. 101—23.

Archiv des öffentlichen Rechts. Tüb. N. F. Bd 26 (1934/35). H. 2 (Mai). *Fauser, M.*, Das Gesetz im Führerstaat, s. 129—54. — *Wolff, R.*, Die Wirtschaftsdiktatur des Präsidenten Roosevelt vor dem Obersten Bundesgericht der Vereinigten Staaten, s. 176—86. — *Neesse, G.*, Der Jugendführer des deutschen Reiches. Eine staatsrechtliche Untersuchung, s. 202—08.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Berl.-Grunewald. Bd 28 (1934/35). H. 3 (April). *Liljeqvist, P. E.*, Das korporative Volksvertretungsproblem im schwedischen Persönlichkeitsidealismus, s. 378—404. H. 4 (Juli). *Feldkeller, P.*, Geophilosophie und Historiurgie. Ein Beitrag zur politischen Philosophie, s. 515—42.

Island. Vierteljahrsschrift der Vereinigung der Islandsfreunde. Jena. Jahrg. 20. H. 4 (Jan.-März 1935). *Prinz, R.*, Islands Freiheitskampf [forts.], s. 164—77.

Nationalsozialistische Monatshefte. Münch. 1935. H. 58 (Jan.). *Rössle, W.*, Nationalsozialistische Ständeordnung, 73—80.

Die neue Rundschau. Berl. 1935. H. 5 (Mai). *Kaehler, S. A.*, Individualismus und Staateserlebnis. Zum 100. Todestag Wilhelm von Humboldts, s. 512—31.

Verwaltungsarchiv. Zeitschrift für Verwaltungsrecht und Verwaltungsgerichtsbarkeit. Berl. Bd 40 (1935). H. 2. *Klüber*, Unterwerfungsverhältnisse im deutschen Staatsrecht. Ein Beitrag zur Lehre vom Verwaltungsakt auf Unterwerfung, s. 113—34. — *Marx, F. M.*, Roosevelts new deal und das Dilemma amerikanischer Staatsführung, s. 153—213.

Historische Zeitschrift. Münch., Berl. Bd 151 (1934/35). H. 2. *Hartung, F.*, Staatsgefüge und Zusammenbruch des zweiten Reiches, s. 528—44. Bd 152 (1935). H. 1. Politische Jugendbriefe Wilhelm von Humboldts an Gentz, [mitgeteilt von] *A. Leizmann*, s. 48—89.

Zeitschrift für Politik. Bd 25 (1935). H. 4 (April). *Essen, W.*, Litauen. Ein Beitrag zu seiner Staats- und Volksentwicklung, s. 225—35. — *Hamilton, L.*, Die Verfassungsreform in Indien, s. 255—73. H. 5/6 (Mai—Juni). *Heymann, E.*, Balkan 1935 von Belgrad aus gesehen, s. 329—53. — *Wangenheim, S. v.*, David Lloyd George und sein new deal, s. 354—64. H. 7 (Juli). *Kries, W. v.*, Stanley Baldwin, der Mensch, der Engländer, der Premierminister und Staatsmann [Führerpersönlichkeiten der Weltpolitik. 4.], s. 426—43. — *Schönemann, F.*, Eine Krisis der amerikanischen Demokratie? s. 444—55.

Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Berl., Lpz. Bd 5 (1935). H. 1 (Febr.). *Wright, B. F.*, & *Lathan, E. G.*, Some legislative and constitutional aspects of the American recovery policies, s. 88—108.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Tüb. Bd 95. (1934/35). H. 3 (Mai). *Pfeffer, K. H.*, Edmund Burke und das 20. Jahrhundert, s. 440—62. — *Emig, K.*, Der Begriff der Verfassung im heutigen deutschen Recht, s. 463—82.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

HENRIK A. OLSSON: *Ministerstyrelse- och kollegialprinciperna i svensk reformdiskussion 1812—40*. Studier i departementalreformens förhistoria. Ak. avh. XXIII + 439 sid. Sundqvist & Emonds förlag. Lund 1934.

Som titeln anger, vill föreliggande avhandling blottlägga utvecklingslinjerna i den debatt, som föregick genomförandet av departementalreformen 1840. Denna reforms förhistoria kan enligt förf. lämpligen uppdelas »i trenne huvudperioder karakteriserade av begreppen: spontan förvaltningsutveckling, regress och diskussion» (s. 429). Gränserna för den tredje av dessa huvudperioder fixeras skarpt av förf.: »Med Liljencrantz berömda förvaltningsmemorial 1785—86 inträder frågan i ett sista, avgörande skede, utmärkt genom en nästan fortlöpande debatt i hithörande ämnen intill reformens slutliga genomförande 1840» (s. 429). Den tidigare delen av denna debathistoria har förut behandlats av Arne Forssell i hans avhandling »Ministerier och kollegier. Studier i departementalreformens förhistoria till 1812» (Sthlm 1918). Trots att O. på många ställen visar sig ha en kritisk inställning mot sin föregångare, kan hans arbete i viss mån betecknas som en direkt fortsättning av Forssells. Detta markeras redan av gränsåret dem emellan, 1812. Likaså torde han trots en viss tendens att göra sig urarva ha rönt stark påverkan av denne. Exempelvis kan pekas på valet av titel, som dåligt passar in på den av Olsson behandlade perioden.

Om man bortser ifrån de första 10 sidornas inledning och 4 sidors sammanfattning på slutet, har förf. delat upp sin avhandling i en kronologisk avdelning, ss. 11—142, och en systematisk del, ss. 143—426. Av den kronologiska avdelningen behandlar första kapitlet, ss. 13—62, »reformfrågans behandling till och med 1812» och utgöres sålunda närmast av en historisk inledning till avhandlingen i sin helhet. Det är alltså andra kapitlet, ss. 63—142, som innehåller den egentliga avhandlingens kronologiska del. Den systematiska delen består av två avdelningar: en »Allmän systematisk avdelning», ss. 143—288, och en »Speciell systematisk avdelning», ss. 289—426.

I och för sig är kanske ingenting annat än gott att säga om en sådan anordning av stoffet, men den inbjuder onekligen antingen till tröttande upprepning eller till uteslutning av för sammanhanget nödvändiga partier, av det skäl att de behandlats på annat håll, vare sig förut eller, vilket är värre, efteråt. Anmärkningar av båda slagerna kunna med fog riktas mot avhandlingen. Särskilt i förhål-

landet mellan de två systematiska avdelningarna äro upprepningar mycket vanliga, under det att den kronologiska avdelningen utsatts för åtskilliga inskränkningar av det senare slaget. Upprepningar kunna ju knappast undvikas, hur man än lägger upp ett sådant ämne; uteslutningsförfarandet måste i vissa fall betecknas som betänkligt.

Framför allt fordrar en sådan disposition en principiell gränsläggning mellan den kronologiska och den systematiska delen, mellan de båda huvudaspekter, under vilka man vill betrakta sitt ämne. I den systematiska behandlingen av en fortgående debatt träder argumentet som sådant i förgrunden, pro et contra få tala för sig själva, framställarna därav träda i skymundan. I den rent historiskt-politiska, den kronologiska delen, måste däremot första frågan bli: Vem har framställt argumentet, när har han yttrat det, under vilka förhållanden, i vilken politisk situation har det yttrats? Personen träder fram på arenan. I den systematiska delen är det rent *logiska* synpunkter, som bli övervägande, i den kronologiska mer *psykologiska*.

Förf. har uppenbarligen lagt huvudvikten vid den systematiska delen. Nu skulle man i och för sig kunna diskutera värdet av att efter strängt logiska principer gruppera historiskt stoff i allmänhet och debattinlägg från skilda tider och situationer i synnerhet. Men en dylik värdediskussion skulle under alla omständigheter här föra för långt och till på köpet troligen bli tämligen ofruktbar. För att en sådan systematisk gruppering skall kunna anses vara berättigad, är det dock enligt rec:s mening oundgängligen nödvändigt, att den historiska grundplanen förut är klart tecknad. Man måste ha en stomme att hänga upp de olika argumenten på eller, bättre uttryckt, veta från vilket hyllfack de äro hämtade, man måste kunna inpassa dem i deras rätta historiska och politiska miljö. Förf. har exempelvis i den kronologiska avdelningen knappast vidrört RF och dess lösning av statsrådsorganisationen. Ett ingående på grundlagsbestämmelserna och deras innebörd kan naturligtvis här icke komma på fråga, men för förståelsen av hela den följande debatten kan det dock synas vara nödvändigt att få frågan om RF:s ställning till övriga förslag något klarlagd, i all synnerhet som här återstå många dunkla punkter att utreda. Över huvud taget existera så få problem för förf. Teckningen av de maktpolitiska situationer, ur vilka argumenten framsprungit, måste nödvändigtvis anses vara berättigad till ett rum i framställningen av den historiska grundplanen. Att skildra departementalfrågans utveckling under 1830-talet utan att komma in på de parlamentariska intentioner, som lågo bakom reformkraven, förefaller föga välbetänkt, att utesluta dem, därför att de från helt andra synpunkter tagits upp i den systematiska delen,¹ är icke försvarbart. Stora partier av den allmänna systematiska avdelningen borde efter vederbörlig omarbetning flyttats över i den kronologiska;

¹ Se särskilt ss. 243 ff. och 260 ff.

i den mån de också höra hemma i den systematiska delen, kunde hänvisningar använts i större utsträckning, än som nu skett.

Beträffande förf:s förhållande till sina källor må först framhållas, att litteratur- och källhänvisningar äro genomgående noggranna och korrekta.¹ Citaten äro omsorgsfullt återgivna. Naturligtvis kunna felaktigheter uppletas, men de äro tunnsådda och, så långt båda opponenternas kontroll sträcker sig, av fullständig oväsentlig natur.

Förf. låter källorna och föregångsmännen tala för sig själva i en utsträckning, som gör, att långa partier av avhandlingen upplösas i en rad citat och referat. När det emellertid gäller att tolka det av honom förebragta materialet, visar förf. allt emellanåt mindre gott omdöme. Utan att närmare ingå därpå, vilja vi som exempel peka på ss. 195 och 276, där han låter uttrycket en »collegial suveränitets-act» få en språkligt sett absurd betydelse, och vid närmare eftersyn visar det sig till på köpet, att brevskrivaren säkerligen icke haft det påsyftade aktstycket i tankarna, när han nedskrivit de citerade orden.

Granskar man förf:s källförteckning finner man, att han tagit med det så att säga självklara materialet, men vad därutöver är, befinnes vara ganska magert. Man får det intrycket, att förf. icke särskilt bekymrat sig om att snoka omkring för att söka upptäcka, om och var det kan finnas något, som kan ge ny belysning åt någon viktig detalj eller åt det hela. Därpå kan invändas, att det företedda materialet är mer än tillräckligt vidlyftigt, och att man måste begränsa sig för att nå något resultat; var än gränsen drages, kan man beskyllas för att ha lämnat material utanför. För att förtydliga vad jag åsyftar, vill jag lämna ett exempel. Förf. har huvudsakligen uppehållit sig vid, vad man kunde kalla »riksdagslinjen». Betecknande nog har det kapitel, som innehåller den egentligen kronologiska delen, fått till rubrik: »Reformfrågans behandling i riksdagsdiskussioner och kommittédebatter m. m.». Man skulle kunna tycka, att det borde ligga nära till hands att också försöka närmare följa den medspelande partens åtgöranden, att följa »regeringens linje». Som det nu är, kommer denna huvudsakligen sekundärt till synes. Låt vara, att denna synpunkt icke hade blivit så rikt givande. Själva den iögonfallande passivitet, som regeringen visar, kunde det dock ha sitt intresse att se närmare skärskådad. Så alldeles odifferentierad har den väl icke heller varit. Men då öppnar sig genast utsikten till massor av material: agerande personers brevsamlingar, officiella och halvofficiella aktstycken av skilda slag. Det gällde naturligtvis att redan från början här söka gallra med förstånd. Den specielle riksdagsministern Gustaf af Wetterstedts ställning borde självmant påkalla ett omedelbart in-

¹ Här och var saknar man dock en behövlig hänvisning, eller också har titeln icke fullt korrekt angivits, exempelvis å ss. 5, 13, 56, 63, 93, 123, 204 m. fl. st. Hänvisningen på s. 63 torde sålunda vara oförståelig för någon annan än den, som har tillgång till ett exemplar i Lunds universitetsbibliotek med missvisande ryggtitel.

trasse. De i Kungl. Bibl. förvarade breven till Wetterstedt hava av O. deklarerats bland använda källor, men varför ej komplettera dem med näratillhandsliggande material. På samma ställe finnes också en samling brev från Wetterstedt. I Riksarkivet finnes den rikhaltiga Wetterstedt-Gyldenstolpeska samlingen. Där finnes också Hovkanslersämbetets arkiv, som omedelbart borde fresta till undersökning. Ur detta har utbrutits, vad som nu bildar huvuddelen i samlingen Riksdags-acta. Här ha vi nämnt en rad varandra kompletterande, lättillgängliga samlingar, som man a priori kan förmoda innehålla för en viss sida av ämnet belysande saker.¹

Även bland det av förf. redovisade materialet finnas aktstycken av för ämnet betydande värde, som lämnats obeaktade. I Gustaf Fredrik Wirséns samling (RA) finnes dels den av Jansson² m. fl. forskare omnämnda »P. M. om Krigsärenders förvaltning» från början av Wirséns tid som krigstatssekreterare, dels ett utkast från ett troligen något senare datum, vari General-adjutanten förvandlas till verklig krigsminister om än med bibehållande av sin gamla titel. Vi återkomma i annat sammanhang till dessa förslag. De ha framförrallt sitt intresse därför, att det är Wirsén, som framställt dem. Men för O. spelar person- och miljöintresset så liten roll.³ För honom har ett förslag ungefär samma betydelse, om det framställts av en borgmästare Hagander eller av en G. F. af Wirsén. Bl. a. av denna anledning kan det vara värt att påpeka, att i Wirséns samling finnes också en brevväxling från 1824 mellan denne och medlemmen av Sä U 1823 J. Hagander just angående omorganisationen av förvaltningen.

¹ Rec. har t. ex. vid genomgången av Riksdags-acta för 1817—18 års riksdag funnit ett aktstycke, som eventuellt kunnat vara av stort intresse för framställningen. Det utgöres av conceptet till ett långt tal, som varit ämnat att hållas på Riddarhuset, vilket dock tydligen icke blivit av. Det anger sig själv ha tillkommit med anledning av särskilda utskottets tillsättande och vill nämna några av de »omständigheter som torde förtjena at fästa Högl. utskottets uppmärksamhet». Det innehåller en fullständig planritning till styrelsens omorganisation inom RF:s ram. Om de sju departementscheferna böra ha titeln minister eller statssekreterare, är i och för sig endast en strid om ord. »Således bör hvarje styrelsegrens högsta föreningspunkt vara En Chef, det är En statssekreterare eller hvad man vill kalla honom, biträdd af dess Expedition eller Departement.» Kollegierna böra bibehållas som »en serskild instance under hvardera styrelsegrenen». Deras befogenheter och arbetssätt böra dock undergå förändringar: »Då jurid. ärenderne fränskiljas behöfs ej vara domfört antal, bör vara minsta möjliga antal, men förvaltningsverk i Collegial form». Möjligen har justitie-minister Gyllenborg huvudsakligen fört pennan, men uppenbarligen har mer än en person varit verksam vid avfattningen. Hur som helst, platsen på vilken det funnits och diverse andra omständigheter tyder på, att man inom regeringskretsar varit betänkt på att ge vissa direktiv eller fingervisningar för särskilda utskottets verksamhet 1818. Saken har fått förfalla men lämnar icke förty ett beaktansvärt perspektiv i skilda riktningar och innesluter i sig nya problem.

² Statsv. Tidskr. 1933, s. 41.

³ Som betecknande exempel kan nämnas, att ett anförande av L. F. Rääf från Småland vid 1840—41 års riksdag består med ett referat på sammanlagt en dryg sida [ss. 278 f. och 346]. Anförandet skulle fått ett helt annat intresse, om man fått reda på att det författats av Hans Järta. [Se Sigfrid Wallengren, Hans Järta som politisk teoretiker. Lund 1906, s. 10.]

Förf. har icke gjort något försök att värdesätta sina källor. Möjligen skulle man kunna utläsa förf:s egen värdering av källorna och hans värdesättning av den betydelse, de bakomstående personernas insats i diskussionen haft, efter måttet på deras utnyttjande i avhandlingen. En dylik statistisk metod skulle naturligtvis icke ge något rättvist resultat, men det kan vara värt att påpeka, att även en initierad läsare mångfaldiga gånger helt flyktigt får ett fullständigt obekant namn till livs, och därefter följer långa citat och referat, av vad denne person sagt i t. ex. en riksdagsdebatt. Sedan kan det hända, att samme person gång på gång dyker upp under enahanda omständigheter. Å andra sidan kan det hända, att personer och uttalanden, som man skulle kunna förmoda haft ett visst inflytande på frågans utveckling, förbigås med tystnad. Över huvud taget har man det intrycket, att en del arbeten omåttligt utnyttjats, under det att andra fått ligga helt eller relativt obegagnade.

Därmed äro vi emellertid inne på den mer speciella granskningen av avhandlingen ur *innehållets* synpunkt. Av vissa skäl har det befunnits lämpligt att därvid göra början med den sista avdelningen, den speciellt systematiska. Om denna vilja vi fatta oss kort. Den är otvivelaktigt det starkaste partiet i avhandlingen. Det är som om förf:s krafter bättre räckt till här, där det gällt att klart utreda små detaljfrågor, än vid blottläggande av de större sammanhangen. Själva materialet har också tvungit honom att delvis övergiva sin rent logiska argumentkrönika och jämt och samt anknyta till existerande förhållanden och den faktiska utveckling, som i många fall ägde rum. Naturligtvis känner sig en granskare av denna långa rad av specialundersökningar på många ställen manad att anmäla avvikande mening, men det skulle här föra för långt att ingå därpå, i all synnerhet som anmärkningarna oftast bottna i förf:s sätt att använda eller icke använda förefintliga källor eller i olika uppfattning om de personliga krafternas betydelse. Exempelvis anser rec. utredningen om utrikesdepartementet delvis missvisande genom förf:s underlåtenhet att vederbörligen beakta den väsentligt olika situationen under konstellationen Engeström-Wetterstedt å ena sidan och Wetterstedt-Schulzenheim å den andra.

I den speciella systematiken ha som nämnts de förut påtalade dragen i förf:s metod delvis mildrats, under det att de i den allmänna delen förekomma mer eller mindre renodlade. På s. 147 låter förf. exempelvis handlanden Brinck i 1840 års borgarstånd förklara, att man nu hade en dyrköpt erfarenhet av felen och bristerna i 1809 års grundlagsstiftning. Därpå följer omedelbart ett uttalande av prosten Lignell i prästeståndet 1834—35 av innehåll, att man 1809 gått för långt i restriktioner, varav följt stagnation i statslivet och lamhet i förvaltningen. »Gustaf Löwenhielm slutligen kommer i sin bekanta broschyr: Om styrelsens organisation i Sverige till det resultatet, att av konungens 16 (!) rådgivare endast trenne ägde någon makt . . .». (Det är att märka, att handlanden Brinck och prosten Lignell icke erhålla någon annan presentation, och i den kronolo-

giska delen äro de icke nämnda. Löwenhielms polemiska tillfällighetspublikation, som citeras och refereras på cirka 40 ställen i den systematiska delen, omnämnes i förbigående i en not i den kronologiska [s. 121 n. 204].) Någon slutsats drages icke av förf., och någon annan slutsats än den skäligen intetsägande, att det tydligen före 1840 fanns personer, som voro missbelåtna med statsskicket och statsrådsorganisationen, kan rimligtvis icke dragas. Detta verkar ju mest sammanplock av överblivna excerpter och kan naturligtvis inte gälla som karakteristik av förf:s skrivsätt i allmänhet. Men mycket mer givande är ofta icke den citat- och referatanhopning, som förf. lämnar så många prov på. Uttalanden från de mest skilda håll och tidslägen sammanställas eller ställas mot varandra utan någon annan urvalsprincip än den rent logiska: är detta argument pro eller contra i fråga om föreliggande sak. Man får egentligen enbart reda på, att det fanns personer, som sågo saken från en sida, och att det fanns andra personer, som betraktade den från rakt motsatt synpunkt.

För att taga ett exempel, sammanför förf. vid sin redogörelse för »Kritiken av kollegieväsendet» (ss. 177—179) ett uttalande av en bonderiksdagsman 1818, en passus ur en politisk broschyr 1839, ett utdrag ur ett utskottsutlåtande 1818, ett utdrag ur en underdånig P. M. 1785, ett anonymt tidningsuttalande 1823 och ett yttrande i en kungl. kommitté 1820. Det är som synes snarast en brokig provkarta på olika litteraturarter från olika tidpunkter av tidsavsnittet. De vitt skilda förutsättningarna, under vilka författarna skrivit, de vitt skilda avsikterna, de vitt skilda tidsomständigheterna göra, att man icke utan vidare skulle kunnat jämföra uttalandena med varandra, även om de skulle råkat vara identiskt lika till såväl form som innehåll.

Vid kritiken av den kronologiska delen förbigå vi förf:s översikt över förvaltningsutvecklingen intill Liljencrantz' memorial 1785—86, de perioder i departementalreformens förhistoria, som av förf. ges etiketterna spontan förvaltningsutveckling och regress (s. 429). I huvudsak torde denna översikt kunna betecknas som god. Förf. är givetvis här helt beroende av föregående forskare, men han har på ett lyckligt sätt koncentrerat sig kring den av honom valda huvudsynpunkten. På ett ställe kan förf. sägas ha formulerat sin huvudtes sålunda: »Den förvaltningshistoriska utvecklingen har, som vi redan sett, med stundom förvånande konsekvens pekats fram i riktning mot 1840 års reform» (s. 36). Även om man icke känner sig manad att i allo underskriva det resultat, förf. ansett sig ha kommit fram till, kan man ge sitt erkännande åt ett gott arbete.¹

Behandlingen av de Liljencrantzska memorialen upptager där-
efter ungefär en fjärdedel av kapitlet. Förf. finner, att »de draga

¹ I detta sammanhang kan påpekas förf:s sätt att begagna orden »historisk» och »historisk produkt» ungefär i den betydelse, som historiska skolan inlade däri (ss. 3, 31 m. fl. st.).

i stort sett endast konsekvenserna av de sista hundrafemtio årens utveckling» (s. 43). I en utförlig polemik mot Arne Forssell hävdar han efter riktlinjer, som angivits av Brusewitz,¹ att L:s tre memorialer äro uttryck för en enhetlig tankegång. Bevisföringen verkar fullständigt övertygande. Om den skall anses vara för lång, är ju en omdömesfråga. Härigenom understrykes ytterligare Liljencrantz-ska memorialens karaktär av milstolpe i den svenska förvaltningshistoriska utvecklingen. Detta har förut gång på gång poängterats, men ingen har före O. så prononcerat givit uttryck åt denna uppfattning. Därtill kommer, att de hos honom fått en i viss mån fristående plats genom att den närmast efterföljande tiden fått en mycket summarisk behandling. Man har ibland ett intryck av, att i och för sig betydelsefulla historiska dokument omåttligt uppreklamerats. Det är icke utan, att man känner något i den vägen i fråga om de Liljencrantz-ska memorialen. Innehållet i dem var dock mycket ofullständigt känt av samtiden, och först mycket långt senare ha de blivit tillgängliga för allmänheten. Såsom O. med styrka framhållit, utgjorde de till väsentlig del en hopsummering och systematisering av en utveckling, som befann sig i full gång. För denna utveckling var ingalunda Liljencrantz ensam ansvarig icke en gång i stort sett uppslagsgivare. Det fanns dessutom andra män, som jämte L. och till stor del oberoende av honom arbetade i samma riktning. Där fanns exempelvis en Toll, Liljencrantz' samtida och i vissa stycken hans föregångsman. Toll är icke ens omnämnd i Olssons avhandling. Därtill må läggas, att de Liljencrantz-ska memorialen icke kommo, såsom O. påpekat, »att avsätta några omedelbara spår i den faktiska organisationen» (s. 51). Men att den rangplats, som vindicerats och vindiceras åt L:s memorial, är en sak, som kan betvivlas, detta är en tanke, som tydligen icke en gång fallit förf. in. För honom bli därför helt naturligt alla de följande projekten i detta stycke en aktualisering av Liljencrantz' idéer, vilket torde vara en alltför stor förenkling av det idéhistoriska förloppet. Även »den gustavianska adelsoppositionen och deras (!) andliga arvtagare, 1809 års liberaler» togo enligt O. på sina håll upp dessa »departementala organisationsidéer» (s. 58). De flesta av de av O. omnämnda förslagen ställas dessutom i direkt relation till Liljencrantz' förslag genom påpekande av likheter eller olikheter dem emellan.

Framställningen av tiden från 1786 fram till 1812 utgöres delvis av en mycket enkel och mycket ofullständig katalog över de då framställda förslagen. Praktiskt taget allt det nya material, som framdragits av Forssell, och vilket delvis är mycket betydelsefullt, lämnas helt ur räkningen. Därigenom undgår O. att direkt stödja sig på sin ständigt misstrodde föregångare, samtidigt som han påtagligen varit rädd för att själv ge sig ut på de svårbehtarbara vattnen. Den sistnämnda synpunkten förstår man, men här hade han haft

¹ I dennes recension av Forssells avhandling *Ministerier och kollegier* i Hist. Tidskr. 1918, ss. 66—69.

tillfälle att visa sin förmåga, att taga ut det för honom väsentliga ur en oklar och ojämn framställning. Nu har i stället hans egen framställning kommit att sakna den rätta bakgrunden för den följande utvecklingen.

Förf. räddar sig i stället genom att nästan direkt hoppa till tiden 1818—1823. »den tid, som med viss rätt kan betecknas som de departementala idéernas grundläggningsperiod i vårt land» (s. 73). Det är Sä U 1817—18, som inleder denna tid. Utgångspunkten för den nya reformrörelsen fixerar han helt kategoriskt till statsverkspropositionen den 5 juli 1809 (ss. 63 och 75), och dess upphov är en indragnings- och besparingspolitik, som bäres upp av en liberal-ekonomisk strömning, vilken vid denna tid gör sig gällande och »med vilken de gustavianska reformprojekten intet hade att skaffa» (s. 63). Tiden mellan 1786 och 1818 överbryggas sålunda helt nödtorftigt, och man får ingalunda det intryck av »en nästan fortlöpande debatt i hithörande ämnen», som man enligt sammanfattningen borde få (s. 429). Snarare får man intrycket av brott på lednings-trådarna.

Förf. inleder andra kapitlet med en karakteristik av den rörelse, som bar upp den indragningspolitik, ur vilken frågan om styrelseverkens omorganisation framväxte. Han påvisar därvid, som redan nämnts, dess samband med de nya idéerna om näringsfrihet. I förbigående kan anmärkas, att förf. icke observerat, att den begynnande oppositionen 1815 tvärtom har sitt sammanhållande ferment i kravet på ökat näringsskydd. Efter den ovannämnda karakteristiken följer en historik, av vad denna politik åstadkommit under åren 1809—1818 (ss. 75—79). Läsaren kan knappt undgå att få det intrycket, att detta samband mellan besparingspolitik och departementalreform upptäckts av förf. Detta intryck förstärkes kan man säga av en passus som denna: »Den utveckling, som här antytts, observerades även av samtida betraktare», varpå följer ett citat ur prästeståndets protokoll 1829. Det bör därför sägas ifrån, att den nyssnämnda historiken helt enkelt är ett delvis ordagrant sammandrag av det icke åberopade betänkande, varmed Sä U 1817—18 först inkom »med upplysningar om de hittills vidtagna åtgärder i frågan om indragning och sammanslående af öfverflödiga Embeten och Tjenster».¹ Endast på en punkt går O. utöver detta (s. 77). Det är i fråga om en feltolkning av riksdagsskrivelsen 1812, men därvid stöder han sig närmast på den likaledes icke åberopade reservationen av Sä U:s ordf. Erik af Wetterstedt.² Förf. har av hänvisningarna till de primära dokumenten att döma roat sig med att kontrollera Sä U:s sakuppgifter. Detta Sä U:s betänkande går för övrigt sedermera i mer eller mindre förändrad form igen i inledningarna till så gott som alla de följande längre officiella och halvofficiella utredningarna, exempelvis i Hartmansdorffs *Förslag till inrättningen af Sveriges statsförvaltning*.³

¹ Bih. 1817—18, VIII, s. 461 ff.

² Ibm s. 471 ff.

³ A. a. (Sthlm 1823) s. 3 ff.

Man kan förstå, att alla dessa skrivelser underdånigst taga till utgångspunkt en mening i en Kungl. proposition, men varför förf. i detta hänseende skall följa exemplet, är litet svårare att förstå. Indragningspolitikens uppkomst sammanhänger naturligtvis med det allmänna läget 1809, och för övrigt hade förf. här haft tillfälle att anknyta till tidigare likartade tankegångar, som särskilt under Gustav IV Adolfs tid haft åtskilligt med de gustavianska reformprojekten att skaffa.

Förf:s bristande kringsynthet gör, att han fullständigt förbiser en ganska intressant utvecklingslinje, som kunde anknyta till den av honom under tidigare perioder kraftigt betonade spontana förvaltningsutvecklingen. Det fanns nämligen betydande ansatser till en dylik också efter 1809. Vi kunna här blott helt flyktigt antyda det, som härmed åsyftas.

Det är otvivelaktigt så, att en del av 1809 års liberaler, däribland A. G. Mörner, såsom Forssell uttrycker saken, »icke principiellt motsatte sig en ministerstyrelse utan tvärtom ansåg en sådan ligga i regeringsformens förlängning».¹ Närmast är det här fråga om statssekreterarna, som kunna utrustas med ministeriella befogenheter, närhelst konungen så finner för gott. En annan tankegång var man också tidigt inne på. KU ger vid Örebro-riksdagen 1810 uttryck åt denna genom att förklara, att »RF § 5 ej förbjöd, det inseendet öfver en förvaltningsgren gafs åt en medlem af statsrådet».² När KU vid 1812 års riksdag i stort sett avböjde den stora Kungl. propositionen om ändring av RF, skedde det bl. a. under liknande motivering som den nyss anförda.³ Det, som härvidlag är det intressantaste, är emellertid, att KU därmed gav sin sanktion åt något, som redan var statt i full utveckling om än på ett så formlöst och osystematiskt sätt, att det starkt påminner om gustavianska organisationsförhållanden. Krigsförberedelserna fordrade ett intensivt arbete, som till stor del uppdrogs åt ett flertal commissioner av olika namn, vilka liksom de egentliga kommittéerna kunde ha tillfälliga utredningar om hand men därjämte hade rena förvaltningsuppgifter. I dessa sutto medlemmar av statsrådet, och ordf. var merendels samma statsråd i alla närbesläktade commissioner. Det utvecklades kan man säga en hel rad av extra ordinarie ämbetsverk, som man sökte mer eller mindre intimt sammanväva med de ordinarie. Bl. a. beroende på sin ställning inom de förstnämnda kommo vissa statsråd att i mångt och mycket fungera såsom chefer för sin förvaltningsgren, såsom ett slags ministrar. Generaladjutanten statsrådet Adlercreutz som krigsminister, Rosenblad som inrikesminister, Engeström som polisminister o. s. v. Men detta »engelska» sätt att möta stundens krav hade sina nackdelar, särskilt voro chefernas befogenheter sinsemellan och utåt mycket obestämda. Det

¹ Arne Forssell, a. a. s. 233 f. Se hänvisningarna där.

² Constitutionsutskottets memorialer och expeditioner vid 1810, 1812 och 1815 års riksdagar. Sthlm 1902, s. 219.

³ A. a. ss. 487 ff., 516 ff.

är i denna situation, som Wirséns förslag¹ tillkomma; han vill bringa reda och system inom sitt speciella fack och föreslår krigsberedning och ett någorlunda regelrätt krigsministerium med generaladjutanten-statsrådet som chef.

Under kriget avkopplas så att säga den extra ordinarie förvaltningsapparaten från den ordinarie. Den senare lämnas i orubbat skick, och den förre ställes i krigföringens tjänst för att efter kriget avvecklas. Därmed stannar i stort sett denna lovande utveckling vid blotta ansatsen. Men många, däribland Wirsén, ansågo också i fortsättningen, att detta var en både framkomlig och riktig väg. Ett utslag därav är det av O. omnämnda enligt hans mening dunkla brev, som Wirsén skrev till Wetterstedt 1826 (s. 87). Många andra vittnesbörd skulle kunna framdragas.² Bland de högermän, som kräva en aktiv regeringspolitik, är detta en omhuldad tankegång, i den mån man ej som Gustaf Löwenhielm önskar också formell omläggning. Wirséns lärjunge Nordin står i början på 1830-talet ungefär på Wirséns ståndpunkt, såsom han närmare utvecklar i de många och långa brev, som han då tillskrev Wetterstedt.³ Genom att draga fram dessa omständigheter hade förf:s framställning förts i en välbehövlig intimare kontakt med det politiska livet.

Alla politiska frågor behandlar förf. ytterst legert. Statsrådets omorganisation hade icke förrän ett stycke in på 1830-talet »börjat antaga karaktären av partifråga» (s. 124). Partifråga eller ej, men man frågar sig ovillkorligen: Vilka krafter i samhället kämpade emot nyheternas införande, och vad intresse hade de därav? Förf. är inne på denna sak, när han vidrör ämbetsmannavärldens inställning till departementalreformen (s. 125 ff.), men hur det är, kommer t. ex. en Boye att framstå som en enstaka individ och hans frenetiska kamp för det bestående att endast bli utslag av en bornerad hjärnas excentriciteter. Här hade dock varit tacksamt att anknyta t. ex. till C. E. Lagerheims (ej omnämnd) m. fl:s strid under 1790-talet och början av 1800-talet.⁴ Utan att svälla otillbörligt kunde skildringen vidgats till att ge en glimt av att vi också på detta lilla gebit stöta på den eviga kampen mellan tradition och utveckling, mellan den lugna säkerheten för den enskilde och samhället, när allt flyter i beprövade fåror, och kravet att rörligt och smidigt kunna anpassa sig efter nya förhållanden.

De relativt få tillfällena, då förf. försöker sig på att lösa ett påträngande problem, bör man tacksamt notera, t. ex. hans utredning av »Anledningen till regeringens 'uppskovspolitik' vis à vis den av ständerna äskade kommittén» (ss. 82 ff.). Visserligen är hans lösning troligen icke den riktiga, men ändå! Hans lösning skulle bl. a. innebära, att Carl Johan respekterade riksdagen såsom en jäm-

¹ Se ovan s. 271.

² Jfr det ovan s. 271 not 1 omnämnda konceptet till riddarhusanförande.

³ Av O. vidrörda s. 245 f.

⁴ Jfr A. Förssell, a. a. s. 127 ff.

bördig makt i staten, vilket åtminstone vid denna tid knappast var fallet.

Som sig bör intar Hartmansdorff ett brett rum i framställningen, men det hade kanske icke varit ur vägen att poängtera, att han ingalunda vid denna tid var den första-rangs-politiker, som han sedermera blev, utan en okänd ung man i verken. Vad en del av hans medkommittéerade beträffar, väckte det hos samtiden närmast löje och förargelse, att de insatts i kommittén.¹

Frågan är också, om inte skildringen av Hartmansdorffs liv och utveckling kunde inskränkts genom flitigare hänvisning till Almquist,² i synnerhet som O. knappast på någon punkt gått utöver denne och endast i rena småsaker avviker från honom. Detsamma gäller också, om än i mindre grad, om H:s insats i reformarbetet. Detta skulle rent av kunnat verka fördelaktigt till minskning av sidantalet, eftersom framställningen av Hartmansdorff upptar så stor del av hela avhandlingen.

En avsevärd del av andra kapitlet upptages av reformfrågans behandling vid 1823 års riksdag. Denna behandling erbjuder som förf. påpekar »ett drastiskt exempel på den gamla fyrståndsrepresentationens, man frestas säga, oförmåga att tillfredsställande handlägga mera vidlyftiga ärenden». — Uttalandet skulle kunna kompletteras med, att den lämnar ett nästan lika drastiskt exempel på Kungl. Maj:ts sätt att lämna riksdagen utan ledning i frågor av denna art. — Men är det nödvändigt, skulle man vilja fråga sig, att i detalj ingå på ärendets slingrande gång genom utskott och ständplena och tillbaka igen undan för undan, att t. ex. offra över 6 av kapitlets 80 sidor på ett tillkrånglat sammanjämningsförfarande? Det förefaller, som om inskränkning här kunde lämnat utrymme för mera betydelsefulla saker, som förbigåtts.

Den senare delen av kapitlet är avgjort bättre med undantag av avsnittet om oppositionens inställning.³ En skildring av hur departementalreformen slutligen genomfördes skulle vara orimlig, utan att man ställer upp och söker besvara frågan: Hur kan det komma sig, att förslaget just då gick igenom så relativt lätt och behändigt. I all sin korthet lämnar skildringen av de konservativas och regeringens ståndpunkt (s. 132 ff.) ett tillfredsställande svar därpå. C. I. Heurlins memoarer visa sig därvid vara en rikt givande källa. »Dep. Styrelsen var i ng:r StatsRåds tanka en brygga att komma öfver Const. Utsk:s våldsamma flod» (s. 133), är ett uttalande, som utmärkt belyser situationen, eftersom det kommer från detta håll. Ännu mer målande är Heurlins försäkran angående Carl Johans samtal

¹ Se t. ex. Lagerhjelm's brev till Hartmansdorff den $\frac{2}{3}$ 1819, $\frac{25}{5}$ 1820 m. fl. I det sistnämnda läses: »Är det tid att fösa borrt de omyndiga myndigheterna; att sätta styrelsens åtgärder i helgd inför Nationen ... då bör man ej sätta caricaturen i activitet efter valet af de män, hvilka skola omarbete det gamla och utarbete det nya».

² H. Almquist, August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana. Hist. Tidskr. 1916 och 1918.

³ Se ovan.

med honom om riksdagsärendena (s. 134). Av en anmärkning i en not på samma sida om en supponerad motsats mellan Heurlins och Ulfsparres uppgifter skulle man kunna utläsa, att författaren utgår ifrån, att Carl Johan hela tiden från 1812 till 1840 varit en ivrig anhängare av departementalreformen. En sådan uppfattning — som förefaller rec. fantastisk — hade i så fall bort utförligt klarläggas.

Vi hava i den föregående granskningen av naturliga skäl huvudsakligen sökt efter förefintliga fel i avhandlingen, och det är ju självklart, att denna därigenom fått en ensidig belysning. För att slutligen helt summariskt yttra oss om dess förtjänster, så synes oss dessa framför allt hänga samman med förf:s samvetsgranna och systematiska arbetsmetod. Trots de stränga restriktioner, som förf. ålagt sig, har hans material varit av en betydlig omfattning och därtill särdeles svårhanterligt. Man måste ge sitt erkännande åt det sätt, på vilket han åtminstone logiskt och systematiskt lyckats bemästra detta material.

Sigfrid Andgren.

HERMANN HELLER: *Staatslehre*. Hrsg. von Gerhart Niemeyer. XVI + 298 sid. A. W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij N. V. Leiden 1933.

Det tredje riket betydde för många av den tyska statsvetenskapens främste hemlöshet och landsflykt. Det är också betecknande, att den i november 1933 bortgångne socialdemokraten Hermann Hellers sista och till omfånget och syftningen största arbete tryckts i Leiden, liksom att anm. erhöi den första notisen därom i Harvard law review. Av Hellers rika författarskap må särskilt nämnas »Hegel und der nationale Machtstaatsgedanke in Deutschland» (1921) och den objektiva och ytterst innehållsrika, med välgörande klarhet skrivna översikten »Die politischen Ideenkreise der Gegenwart» (1926). I »Die Souveränität» (1927) framträder en intim kontakt med Carl Schmitt, vilket även gäller om hans inlägg på den fjärde tyska statsrättslärardagen (Veröffentlichungen der deutschen Staatsrechtslehrer. Heft 4. 1928) och om hans bidrag i skriftserien »Probleme der Demokratie» (1928). Utom hans väl mest kända och uppskattade arbete, den lysande stridsskriften »Europa und der Fascismus» (2. Aufl. 1931) kan även nämnas »Sozialismus und Nation» (2. Aufl. 1931). Bland hans tidskriftsuppsatser kan som särskilt karakteristiska för hans intresseriktning framhållas »Die Krisis der Staatslehre» (Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik 55 s. 289 ff. 1926) och »Bemerkungen zur staats- und rechtstheoretischen Problematik der Gegenwart» (Archiv des öff. Rechts N. F. 16 s. 321 ff. 1929).

»Staatslehre» är ett fragmentariskt arbete med ofta tydligt skönjbara fogar. Den egentliga statsläran, som omfattar blott verkets

sista fjärdedel, »Wesen und Aufbau des Staates», anges också av utgivaren som ofullbordat och är till stor del skrivet av honom på basis av Hellers efterlämnade manuskript. Åtskilliga smärre motsägelser vittna också i sin mån om att författaren ej förunnats att lägga sista handen vid sitt stora verk.

Det grundläggande draget i den hellerska problemställningen är strävan till syntes av de till synes så oförenliga motsättningarna i den moderna statsvetenskapen. Han har pläderat för en syntes mellan maktstatstanken och rättsstatstanken, mellan socialismen och nationalismen, mellan sociologi och jurisprudence, mellan naturrätt och positivism, mellan Kelsen och Schmitt, vilka jämte Gierke torde djupast påverkat honom. Hellers kanske största styrka ligger i hans förmåga att klart utmejsla problemläget, att ställa motsättningarna mot varandra, medan den positiva konstruktionen ofta stannar i betänklighetsoklarhet. Vad som synes särskilt värdefullt i »Staatslehre» är knappast några direkt nya synpunkter på statslivet, som kunna ha utsikt att sätta djupare spår i uppfattningens utveckling. Utöver själva analysen av problemläget och strävandet efter syntes torde de fina vetenskapssystematiska synpunkterna, varpå arbetet överflödar, vara värda den största uppmärksamheten, ehuru de även hos Heller beklagligtvis alltför ofta förknippas med den för Tyskland säregna filosofiska slangen.

Efter övervinnandet av naturrättens moraliska, primärt religiösa, karaktär tenderade statsläran till att bli en för så vitt möjligt rent logisk konstruktion av några statsrättsliga grundbegrepp, vars kulm nås i nykantianismen. Mot denna stod en positivistisk sociologi, vars förnämsta krav var, att vetenskapens teser skulle formias ur den »givna» verkligheten. Ofta framträdde en tendens att hävda en enda faktor som utslagsgivande (geopolitik, klasskampsläran o. s. v.). Som en tredje huvudgrupp framstår antirationismen, som i all statsvetenskap ser en situationsbunden politisk ideologi, varvid dock en påtaglig tendens finnes att från den allmänna relativiseringen undantaga några företeelser, vilka upphöjas till någon sorts absolut giltighet och konstans (våldet, kriget o. s. v.).

Om också Heller med allt erkännande ser på de tendenser inom rättsvetenskapen, som visa en utvidgning av det juridiska perspektivet, historicismen, Jellineks sociallära, den frirättsliga rörelsens energiska kamp mot dogmen om rättsordningens slutenhet, söker han dock sina förebilder åtskilligt längre tillbaka i tiden. I män sådana som Dahlmann, Waitz, Droysen och Mohl ser han efterföljansvärda försök till att skapa en statslära. Som någonting fördelaktigt framhäves deras ställning mitt uppe i sin tids politiska strider, vilket icke tillät dem att förlora kontakten med verklighetens värld. Visserligen synes Heller ibland mena, att statsläran blott har en funktion som vetenskap att fylla, om den visar sig i stånd att åstadkomma »en riktig och förbindande beskrivning, förklaring och kritik av de politiska fenomenen». Utan denna möjlighet skulle den på sin höjd kunna bli ett praktiskt medel i den politiska

kampen, men någon teoretisk uppgift skulle den ej kunna få. Å andra sidan betonas flerfaldiga gånger gentemot detta programmatiska uttalande, att den alltid måste skapas i en politisk verklighet och i kontakt med denna, att vid allt tänkande om politiska ting den politiska antagonismen nödvändigtvis häftar.¹ Hellers egentliga ställning synes bli, att statsläran väl ej kan bli värdefri, men dock värdefriare. Teoretikern måste ständigt bemöda sig om att underordna sin maktvilja kunskapssträvandet.

En stor del av Hellers vetenskapssystematiska spekulationer, strödda i alla delar av hans stora verk, låta sig lämpligen koncentreras i motsättningen idé-verklighet. Här framträder likväl i själva ansatspunkten en klar motsägelse, vilken dock Heller i det praktiska utförandet i stort sett frigör sig ifrån. Det framhålls, att en objektivisering av kulturen, berättigad att företaga vid olika vetenskapliga betraktelser, blott är en möjlighet till kultur, icke dess verklighet. Det objektiva kulturgodset måste fattas och förstås av individuella människor för att de härutav skola kunna skapa kultur. Den objektiva anden är blott verklig som subjektiv och har oavhängig av människornas realpsykiska upplevelser och förståelse ingen som helst existens. Detta starka betonande, som i Hellers hemland är så förklarligt och där säkerligen också berättigat på ett helt annat sätt än på de flesta andra håll, innebär en reaktion mot varje försök att förlägga statslivet till ett metafysiskt plan. Men samtidigt framträder hos Heller en klar position, vilken går ut på en negation av den metafysiska dualismens problem som något för statsläran ovidkommande. I förra fallet bejakas en problemlösning, i det senare förnekas en problemställning. I praktiken blir den hellerska ståndpunkten problemställningens negation förenad med en fikcionalistisk ståndpunkt, om den också ej alltid alldeles konsekvent upprätthålles.² Han erinrar om Marx' berömda ord, att den verkliga svårigheten vid den grekiska konstens analys icke ligger i att ådagalägga dess samband med samhällsutvecklingen utan i att den betraktas eller under långliga tider har betraktats som norm och ouppnåeligt mönster. Det är nödvändigt att arbeta, *som om* överindividuella av individerna oberoende faktorer med objektiv giltighet funnes.³

¹ Attributet »allmän» till statslära förkastas av Heller, vilken däri ser ett betraktelsesätt av staten som ett fenomen med i tid och rum konstanta kännetecken. Allmänligheten bekämpas givetvis i det nya Tyskland som en rest av den hatade liberala erans blodlösa generaliseringstendens, vilket Koellreutter ej hunnit att märka, när han publicerade den första nationalsocialistiska statsläran, »Grundriss der allgemeinen Staatslehre» (1933).

² Så betonar t. ex. Heller, att med allt hänsynstagande till verklighetens relativistiska struktur »konstanterna» dock ej få förbises, vartill han framför allt vill räkna den mänskliga naturen, vilken konstans han så småningom modifierar till en »formell överensstämmelse i anlagen».

³ Denna till synes självklara ståndpunkt förbises gärna av den idéhistoriska forskningen och ännu mera av dess sociologiska och andra kritiker. Särskilt framträder detta i liberala bedömares kritik av Bosanquet. För att taga ett par typiska exempel kan det sägas, att naturrättens begreppssystematik under långliga tider är så pass klarlagd, att tiden borde vara inne för en analys av den vunna

All begreppsbildning, nödvändig som medel att förstå det statliga livet, innebär ju ett våldförande på en orsaksbunden verklighet. Ständigt måste inom statslärans synkrets faktorer indragas, vilka te sig som mer eller mindre oberoende av individuellt mänskligt handlande, som tillräkningspunkter, som riktande normer o. s. v. Geografiska faktorer, raselement, intressestrider, tradition, offentlig mening, och sist och enligt Heller mest påtagligt rätten. Så kan exempelvis rätten te sig som relativt normativ, upphöjd över verkligheten, och göras till föremål för kunskap i denna sin egenskap. På samma sätt kunna de av Heller alltid förfäktade »rättsgrundsatserna» betraktas, vilka antingen äro konstitutiva för rättsformen, d. v. s. ha rättslogisk giltighet, eller äga moralisk karaktär,¹ medan deras förhållande till en högsta rättssats, deras aprioriska karaktär, deras allmängiltighet o. s. v. ej höra statsläran till. Gentemot statslivet i ett konkret ögonblick te de sig som ägande absolut giltighet.

Statsläran står för Heller som en kulturvetenskap, icke som naturvetenskap. Kulturvetenskapens objekt är visserligen också naturen men blott i den mån, som dess förändringar kunna relateras till mänsklig ändamålsmedveten verksamhet. Detta får dock ej leda till de båda områdenas isolerande, av naturen oavhängig är ingen kultur. Metodiskt ligger givetvis skillnaden i att kulturvetenskapens målsmän betrakta ett objekt, som de själva äro delar av. Statsläran är vidare sociologi och som sådan »verklighetsvetenskap», icke »Geisteswissenschaft». Blott om logikens och matematikens satsar gäller, att de för sin giltighet äro oberoende av om de psykologiskt förverkligas. Ej för t. ex. rättens. Den samhällseliga verkligheten ter sig som dualistisk och fordrar två särskilda kunskapsteoretiska inställningar: varje människans handling är till sin struktur dialektisk, då den icke blott är en länk i den oändliga orsakskedjan utan jämväl kan ses utifrån sitt ändamål. Men i »verklighetsvetenskapen» statslära skall alltid meningen hämtas ur verkligheten, ej logiskt deduceras fram ur andra meningssammanhang. När människorna t. ex. organisera sig för ett ändamåls vinnande, blir deras verksamhetskraft alltid någonting mer, än om de verkade isolerade för samma mål. Denna organisations ändamål kan av vetenskapen objektiveras, ehuru den aldrig får släppa ur sikte dess rotfäste.

Gentemot historien skiljer sig statsläran genom att den gör ett tvärsnitt i den ständigt pågående utvecklingsprocessen, vilket blir

bildens sociala grundvalar, vilket ju också försökts. (Gentemot det allt vanligare mästrandet av Gierke må det betonas, att han icke alls förbisåg, att naturrätten hade en social sida, blott att han medvetet undandrog den sin uppgift, lika litet som hans Genossenschaftstheorie var hans statsteori.) Det motsatta förhållandet skulle kunna sägas vara för handen beträffande nuets antirationalistiska strömningar (liksom romantikens politiska begreppsbildning). Här tarvas först den rent dogmhistoriska forskningen. Härutav får dock ej den slutsatsen dragas, att hypostaseringen skulle uppnå någon sorts högre grad av intensitet vid rent dogmhistorisk forskning. Förändringen i problemställning innebär blott, att det är en annan del av verkligheten, som snöres in i begreppens tvångströja.

¹ Die Souveränität, s. 48.

möjligt genom att de skilda fenomenen ha olika grad av beständighet. Först genom att fixera en bestämd struktur, vilken äger bestånd, får statsläran sitt objekt, »die in allem Wechsel sich behauptende Einheit des Staates». Den blir till en strukturvetenskap, som dock ej får förbise det vordnas utvecklingstendenser. En bild av staten i nuet kan enligt Heller ej ges utan en föreställning om framtiden. Först genom att statsläran tycker sig kunna fastslå bestämda utvecklingstendenser, erhålles principerna för problemval och problemlösningar. Det är de framtidsgestaltande nutidstendenserna, som både för teoretikern och praktikern få betydelse. Agnosticisomens relativistiska summering av alla orienteringsmöjligheter leder blott till desorientering. Den hellerska statslärans egen ledande hypotes antydes vara negationen av den moderna statens klassstruktur och ett hävdande av att framtiden hör de däremot riktade utvecklingstendenserna till, vilken antydning i det fragmentariska verket icke på något skönjbart sätt konkretiseras. Framför allt har Heller i diktaturen ej velat se världsanden rida. Dess uppenbarelse har för Hellers glansfulla kritik blivit på sin höjd ett sjukdomssymptom för andra statskicker: »Und wenn es auch nicht allzu wichtig zu nehmen ist, dass ein bekannter Staatsrechtslehrer der Rechtsstaat als veraltetes Verfassungsklichee bezeichnet, so ist die Möglichkeit einer solchen Behauptung dennoch symptomatisch» (1930).¹

Då staten är en enhet, som verkar i en socialhistorisk verklighet, måste denna verklighet i någon mån karakteriseras, innan statsläran skrider till sin egentliga uppgift. Heller betonar därvidlag framför allt problemets oerhört komplicerade karaktär. Särskilt framhäves dess dialektiska prägel. Först när man kombinerar naturföreteelserna med kulturens hela egenart, kan en ungefärlig förståelse av de naturliga betingelserna ernås. Som ett karakteristiskt exempel framhäver Heller jordens största folk, som besitter jordens rikaste land: Kina. Den naturalistiska tendensen tillerkänner Heller stor betydelse, emedan den pekar på evidenta faktorer, som på många håll förbises. Men helt kan ej den samhällliga »överbyggnaden» förklaras ur den naturliga grundvalen, enär man står inför en individualiserad företeelse, vilken hårdnackat vägrar att underkasta sig naturens allmängiltiga lagar. I karakteristiken av det organiserade förbandets utveckling framhäves särskilt, att ordningen icke är primär i och genom tvånget utan måste härledas ur nödvändigheten av ett målmedvetet handlande.

Den samhällliga verkligheten kan av Heller givetvis ej fattas som en utomsubjektiv verklighet, men ej heller, sedan det uppkommit, såsom ett vara, lösgjort från det mänskliga jaget, vilket förbiser individen som ett aktivt handlingscentrum, vars verksamhet är den samhällliga verklighetens grund. Statens samhällliga funktion an-

¹ Rechtsstaat oder Diktatur?, s. 3. Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. 68.

ges först genom fixerandet av dess »Eigengesetzlichkeit», det är problemet om statens ändamål, som i alla tider stått i statslärans förgrund, och som blott romantiken tenderat till att negera genom sin tes om statens självändamål. Statsändamålet måste för varje generation på nytt aktualiseras. Värdesynpunkterna kunna aldrig helt elimineras, om inte annat göra de sig gällande i materialvalet. Problemet blir alltid förhållandet mellan andens relativt autonoma strävanden och intressestriderna. Statens uppgift blir att åstadkomma ett modus vivendi för intressemotsättningarna inom ett område, bestämt av skiftande geografiska, historiska och andra faktorer.

Det »politiska» är ett »verkningsssammanhang», som dels grundar sig på »relativt egna lagar», dels har betydelse för och sammanhang med hela den samhällseliga verkligheten, vilken senares »självständiga organisation och aktivering» är det politiska »i eminent mening». Det politiska visar en tendens till utvidgning i spänningsfyllda tider, då snart sagt varje handling i det offentliga livet ges politisk färg. »Den moderna diktaturen behandlar all anda som blott funktion av politiken». Heller låter sig angeläget vara att understrika, att staten icke blott avgör över motsättningarna utan även kan försona dem. Det är icke blott vapenmaktens användande, som säkrar statens existens, det kan räcka med blotta hotet.

Den statslära, som negerar problemet statens rättfärdigande, har enligt Heller ej rätt fattat den statliga verkligheten. För det stora flertalet människor står visserligen det framgångsrika varat fram som ett böra utan vidare, men det gäller ej för den minoritet, som i målmedvetet handlande deltagit i statslivets upprätthållande och utgestaltande. För denna blir frågan om statens rättfärdigande till frågan om statens hela existens. Statsmakten måste för sitt bevarande verka som någonting mer än blott och bart makt. Den samhällseliga funktionen, säkrandet av en ordning över huvud, kan blott förklara statsinstitutionen som sådan, ej rättfärdiga den och allra minst den konkreta staten. Statens ordning måste också vara en rättfärdig ordning. Måttstocken måste finnas, befintlig över och utom den positiva rätten. All positiv rätt grundar sig på etiska »rättsgrundsatser», vilkas realiserande legitimerar statsmakten. De skilja sig från den positiva rättens normer genom saknaden av rättsbestämmdhet och fixerandet av vem som avgör. Kravet på rättens realiserande utsäger i sig ingenting om kompetensfördelningen i staten, vilken kan vara av de mest skiftande slag (utan att komma i motsättning till rättsidén), av vilket slag avgör den gällande legitimeringsideologien. Men statsakternas rättfärdigande sker blott i ett individuellt rättsmedvetande.

Gentemot rationalismen för Heller fram kravet på ett beaktande av sociala och naturliga faktorer av alla slag. Gentemot antirationalismen betonas det normativa i statslivet, rättsidén. Hellers strävanden stå som det storslagnaste försöket att konkretisera det problem, som Gierke i kampen mot Laband framhåvt som det centralaste:

förhållandet mellan rätt och ordning. Denna problematik blir även för Heller utslagsgivande. Hans ofullbordade arbetes förtjänster ligga främst i hans metodiska anmärkningar och i hans strävan att klart fixera en problemställning, som efterkrigstidens tyska statsvetenskap tenderat till att vägra att erkänna, då den förkastat den individualitetsbejakande rättsidén för att i stället ställa ett individualitetsnegerande politiskt etos i förgrunden.

Lars Frykholm.

FRIEDRICH BURGDÖRFER: *Volk ohne Jugend*. Geburtenschwund und Überalterung des deutschen Volkskörpers. Ein Problem der Volkswirtschaft — der Sozialpolitik, der nationalen Zukunft. Mit 30 Karten und Skizzen. Zweite Aufl. (ergänzt und vermehrt). 500 sid. Kurt Vowinckel Verlag G. M. B. H., Berlin 1934.

Burgdörfers bok »Volk ohne Jugend», vars första upplaga utkom våren 1932, har spelat en utomordentligt stor roll som opinionsbildare på befolkningspolitikens område. Den metod, som kommer till användning, är att lägga fram fakta till begrundande. Den analys av det aktuella läget, som gives, har till syfte att väcka den döende ansvarskänslan inom ett döende folk till liv. Beräkningarna om framtidens utsikter på basis av dagens tendenser hava gjorts sakligt och lugnt, ehuru Burgdörfer främst av alla vägrar att acceptera dem såsom ödesbestämda. På så sätt får denna bok något av ett väckelserop över sig: »Vad Tyskland i dag behöver är icke så mycket den heroism, som består i att vara beredd att dö, som heroismen i att vara beredd att leva, den sundes mod och vilja att fortleva i ett tillräckligt antal duktiga barn». Tyskland med sitt låga födelsetal (1933: 14,7; Sverige har 13,69) har verkligen anledning att liksom vi oroas. Vi skola här endast fästa oss vid de positiva förslag till ett förbättrande av läget, som av Burgdörfer framläggas och som för bokens andra upplaga beteckna en nyhet liksom även beräkningarna över födelsetillbakagångens inverkan på det tyska skolproblemet vad så väl folkskolor, läroverk och universitet beträffar.

Välståndet är, säger Burgdörfer, icke i och för sig anledning till födelsenedgången men genom dettas stegring är människan blivit gnidig, blivit en strebernatur, som lever efter beräkning och den egna bekvämlighetens krav. Först trängde denna anda in i den ekonomiska överklassen, erövrade den och fortsatte sedan djupare ned i inkomstgrupperna. Nu synes den ha erövat allt, som står att eröva. Det är den materialistiska, på blott och bar ekonomisk egoism inställda fienden i vårt bröst, som triumferat. Hela denna »förnuftsbetonade» inställning till tillvaron skall i längden, och som vi nu alla veta mycket snart, lägga en kvävande hand om livet i Europa.

Burgdörfer säger sig icke tro på, att ekonomiska eller sociala åtgärder komma att förslå för att få bukt med det onda. Dess rot sitter djupare. Företeelsen kan fås att dö först genom en religiöst-sedlig förnyelse, genom en andlig revolution inom folket, då det gäller dessa frågor, som ger det åter *viljan* till livet. En av vägarna att nå detta mål heter emellertid beslutsam, målmedveten politik till fromma för familjen. Den individuella egoismen måste som livsuppfattning besegras och i dess ställe sättas den anda, som tidigare bar upp familjekollektivismen. Gemensamhetskänsla med familjen som klippfast grund är Burgdörfers lösen. Som vår lagstiftning tidigare var, måste den karakteriseras som fientlig gentemot familjebildningen. Ett så ordnat samhälle har, skriver Burgdörfer, egentligen icke rätt att förväna sig över en födelsestreck. Vi måste nu göra klart för oss, att statens plikt är att främst upprätthålla den grund, på vilken den vilar, familjen.

Den tyske riksriksministern har nu vid sin sida ett råd av sakkunniga för befolkningsfrågor, vilket medverkar vid propagandan bland folket om dessa ting. Ty vad det först gäller, hävdar åter Burgdörfer, är att lösa en *uppfostningsuppgift*. Det behövs propaganda och åter propaganda. Först sedan den andliga jordmånen förändrats, få åtgärderna effekt. I annat fall gör man bara den tillämnade barnkammaren till — salong och lever vidare enligt de äldre schablonerna.

Men vilka handlingar rekommenderar Burgdörfer? Låt oss taga ett urval ur det mycket rikhaltiga lagret. De ärftligt belastade, asociala och av läkare som mindervärdigt folkmaterial bedömda individer, skola ej tillåtas att fortplanta sig. Däremot böra de sundas »vilja till barn» uppmuntras. Man måste så inrätta samhället, att det blir ekonomiskt ofördelaktigt att leva ogift, att leva utan barn eller med få barn. Som tillståndet nu är, är detta rent av »lönande», vilket är barockt.

Utjämnandet av de bördor, som lagts på familjerna, kan, säger Burgdörfer, ske på många vägar. Först och främst gäller det att fördela skattebördan på ett helt annat sätt än nu. De ogifta, barnlösa eller barnfattiga skola betungas mera än de barnrika familjerna. Inkomst-, förmögenhets- och arvsskatternas omläggning skulle härvidlag betyda mycket. Detta har emellertid befolkningspolitisk betydelse blott vid högre inkomst än nu. En annan väg är, att staten och kommunen gåve ordentliga barntillägg och att denna princip accepterades även annorstädes. Emellertid lurar här en fara: arbetaren med stor familj bleve för dyr. »Sociallönen» är dock trots detta värd att begrunda för vissa områden, där det allmänna står som arbetsgivare. Därmed finge *principen* auktoritativ markering.

Burgdörfer går därefter över att diskutera en föräldra- eller familjeförsäkring, som organiskt kunde byggas in i socialförsäkringen eller som också kunde kopplas in på skattesystemet. Det hela kunde tänkas som ett slags tvångssparkassa, till vilken ogifta och barnlösa gifta finge betala och ur vilken de barnrika familjerna

finge bidrag till uppfostran efter antalet telningar. Burgdörfer menar, att ett system av denna art vore värdefullt också därför, att läkaren då sattes i tillfälle att lova bidrag ur kassan först, då han ansåge, att ett projekterat äktenskap vore försvarligt och önskvärt på medicinska grunder, d. v. s. att livsduglig avkomma kunde förväntas. Det nuvarande systemet med »rådfrågningsbyråer» har visat sig av noll och intet värde ur eugenisk synpunkt.

Åtgärder av denna art skulle, betonar Burgdörfer, lätta bördorna för arbetare, anställd medelklass samt företagare i industri, hantverk, handel och i de fria yrkena. Bönderna skulle emellertid ställas utanför, enär de med rådande skattesystem ej kunna nås på vare sig skatte- eller försäkringsvägen. Men detta är nödvändigt och Burgdörfer redogör därefter för ett system, som han i samarbete med H. Konrad, ordf. i förbundet för barnrika familjer, dr Boehm, professorerna Kaup och Lenz, München, Muckermann, Berlin, och Stämmeler, Chemnitz, konstruerat. Det gäller alltså ett försök att få familjebördan fördelad rättvist över *hela* folket. Ogifta, barnlösa och barnfattiga måste bidraga till möjligheten att få till stånd understöd åt alla familjer med mer än två barn.

Burgdörfer föreslår, att systemet lägges upp på basis av bruttoinkomsten, alltså att »utjämningsbidraget» uttages, innan avdrag på lön- och inkomstskatterna ägt rum. Familj med två barn slipper betala »utjämnningen» men får ej heller del av denna. Blott i de lägsta inkomstklasserna bör uppfostringshjälp ges till familjer med ett eller två barn. Vilka skola betala? Jo, säger Burgdörfer, i princip alla ogifta fr. o. m. en inkomst av 600 Rm. om året. Utjämnningen tages ut i en progressiv skala mellan 3—25 proc. Det barnlösa äkta paret får betala 2—20 proc. från en inkomst på mer än 1800 Rm. Familjer med ett barn få betala 2—10 proc. men först sedan inkomsten överstigit 3600 Rm.

Bidrag till uppfostran göres i viss mån beroende på den bidragsklass, vartill vederbörande hör, men begränsas uppåt. Familj med ett barn kan få understöd t. o. m. en inkomst på 2400 Rm. och familjen med två barn t. o. m. 4200 Rm. I övrigt bör principen vara: bidrag från tredje barnet. Med hjälp av de mera välsituerades bidrag skall en utjämnning mot höjda bidrag för de mindre bärkraftiga inkomstkikten, särskilt bönderna, eftersträvas. Burgdörfer har i detta avseende i detalj utarbetat sitt förslag.

Balans mellan inkomster och utgifter kan enligt det av Burgdörfer utarbetade systemet med utjämnings- och uppfostringsbidrag uppstå endast under normala eller ekonomiskt gynnsamma år. Dess upphovsman skärskådar själv tämligen kritiskt sitt verk men försvarar det dock som i princip riktigt: familjens privilegium, icke ungarlens, gäller det att grundlägga. Samma tanke bör gälla vad förmögenhetsskatten och arvsskatten angår.

Burgdörfer diskuterar också möjligheten att ge lån ur utjämningskassan till människor ur lantbruk, hantverk, industri, handel och fria yrken, som vilja starta ett företag e. d. »Riksfamiljelånen»

skulle vara på 3—10000 Rm. och en familj, som hade flera barn, skulle få större lån. Denna metod skulle vara mycket användbar för bönderna, menar Burgdörfer, och man skulle kunna tänka sig möjligheten att inskränka utjämningskassans utdelning till dylika lån, då det gällde personer i mer självständig ställning. Likaså menar Burgdörfer, att sjuk- och invaliditetsförsäkringen bör läggas om, så att den hjälper *alla* i familjen, ej blott den enskilde individen, som anslutes. Likaså bör folkpensionering blott till 100 proc. tillerkännas far eller mor till 3 barn eller däröver, tjänstemännens löner böra också ordnas in i systemet. Vid lika kvalifikation bör ej den i tjänsten äldste utan den med de flesta barnen gå före o. s. v. Full pension ges blott efter 3 barn, avdrag, resp. tillägg på 10—20 proc. bör ges för varje »felande», resp. överskjutande barn.

Burgdörfer pekar till sist på »de små medlens politik». Ned-sättningar på järnvägar för barnrika familjer äro lika försvarliga som motsvarande välvilja mot ungdom på vandring. Vidare böra de blivande mödrarna skolas för sina uppgifter. I bostadspolitiken, vad det gäller främjandet av egna hems- och koloniträdgårdsrörelsen, böra likaledes familjehänsynen få intaga främsta platsen. Det räcker inte längre med halvheter. Här måste handlas raskt, målmedvetet och modigt. Det gäller mera än någonsin livet, och den fara, som nu hotar, måste med hänsynslös beslutsamhet slås ned. »Det gäller», skriver Burgdörfer, »att mobilisera alla sedligt religiösa krafter inom vårt folk för att väcka den sunda livsviljan, viljan till barn, att upprätthålla och stärka ansvarskänslan och offerviljan för familjen». Sker ej detta, blir varje politik blott tjänst åt kortsynt egoism och därmed självändamål, meningslösa handlingar, medan den obönhörliga döden väntar.

Erik Arrhén.

Economic Essays, Contributed in Honor of J. B. Clark. Macmillan, Newyork. 367 sidor.

De nationalekonomiska festskrifterna äro ofta ett givande fält för den som söker efter uppslag eller överhuvudtaget vill hålla sig à jour med den ekonomiska debatten. Man möter där i koncentrerad form flera av de problem, som ekonomisk forskning i olika länder och på olika verksamhetsområden sysslar med, och en väl planlagd festskrift kan ofta ge dels en klar och relativt komplett bild av de frågor, som ha aktualitet i författarnas krets och dels åtskilliga goda uppslag till fortsatt arbete. Bland de senaste årens sammelverk av detta slag intager *Essays in Honor of J. B. Clark* en särställning genom den klara planläggning, som kan skönjas bakom verket, och de många goda uppslag på olika ekonomiska forskningsområden, som den har att ge, och trots att den kom ut redan 1927 besitter den ännu en sådan aktualitet, att man gärna önskar se den mera uppmärksammas i Sverige än hittills.

Boken är en sammanställning av 14 olika uppsatser, alla med undantag av en härrörande från amerikanska ekonomer, och verkar vid första ögonkastet icke annorlunda än vilken essaysamling som helst. Bakom ligger dock en omsorgsfull plan, de olika uppsatserna gripa in i och komplettera varandra och i sin helhet utgör verket ett fulländat helt, frapperande både genom sin stränga konsekvens i uppbyggningen och sin rikedom på uppslag.

Ett stort utrymme ägnas åt fördelningsproblemet på grundval av marginalprincipen. Paul H. Douglas utvecklar sålunda J. B. Clarks teorier i uppsatsen »Elasticity of Supply as a Determinant of Distribution», där han kommer till den slutsatsen, att av två produktionsfaktorer den, varav utbudet är minst elastiskt, i fördelningshänseende intager mest gynnad ställning. Problemet diskuteras under skilda förutsättningar, olika stor elasticitet hos produktionsfaktorerna eller positiv och negativ sådan samt under avtagande eller tilltagande industriell effektivitet. Som lämpligt objekt för vidare forskning föreslår författaren slutligen bestämning av de faktiska utbudskurvorna för arbete och kapital. Fördelningsproblemet behandlas också av George E. Barnett och Charles A. Tuttle. Den förre ger en historik av förhållandet mellan arbete och kapital samt en skildring av hur detta återspeglats i den ekonomiska teoriens uppfattning av företagarlönen. Denna har antingen ansetts vara en ersättning, som företagare kunnat tillgodoräkna sig på grund av särskild duglighet eller lämplighet, eller en ersättning för de risker, han iklätt sig. Barnett anser båda teorierna användbara, den förstnämnda ifråga om smärre företag, den senare däremot i stordrift, i vissa fall kan dock en mellanform av båda med fördel motsvara de faktiska förhållandena. Professor Tuttle uppställer en ny profitteori och framställer företagarens andel som ersättningen för dennes speciella funktion. Avkastningen pr kapitalenhet, investerad »in the supra-marginal opportunities for capital», kan differentieras i två delar, och likadant förhåller det sig med enheterna arbete, som tillskjutas under samma förutsättning. En del av avkastningen är ren produkt av tillskottet av kapital eller arbete, under det att resten beror på »the exceptional quality of the investment opportunity». Summan av dessa senare andelar tillhör företagaren och är den inkomst, som rätteligen tillkommer honom som ersättning för hans funktion i samhället.

Det tekniska tillvägagångssättet för genomförandet av ekonomiska, d. v. s. enligt svenskt språkbruk närmast sociala reformer, behandlas av Thomas Nixon Carver, som utgår från statiska samhällsförhållanden. I vad han kallar »congested occupation» ser han den generella orsaken till de låga arbetslönerna, och utan att denna avlägsnas är det meningslöst att medelst blotta lönehöjningar söka åstadkomma en ändring. Hans eget recept kan i korthet sammanfattas i förbättrade utbildningsmöjligheter och begränsning av folkmängden inom arbetarklassen, det sistnämnda genom sena giftermål och immigrationsrestriktioner — vilket ju i U. S. A. har sär-

skild aktualitet — vidare ökad företagsamhet och ökat socialt anseende för dem, som ha ledningen av industriell verksamhet om hand, detta senare för att skapa större efterfrågan på arbetskraft. Som synes är programmet knappast tillfyllest för vårt land, åtminstone beträffande den sistnämnda punkten torde vi icke ha någon anledning att beklaga oss, men därmed är icke sagt, att icke professor Carvers uppslag kunna vara värda beaktande.

En del ekonomiska grundproblem diskuteras också. »The Relation between Statics and Dynamics» behandlas av J. M. Clark, för vilken huvudproblemet är övergången från statisk till dynamisk forskning. Den dynamiska ekonomin befinner sig fortfarande i ett förberedande stadium, men dess uppgift är att bringa national ekonomin i kontakt med verkligheten genom att undersöka även de företeelser, som statiken utelämnar. Under det att statikens nyckel ligger i jämviktslägen, ligger dynamikens i processer, vilka icke synbart tendera till något jämviktsläge. Författaren diskuterar så vissa ekonomiska kategorier och påvisar jämviktslärens och den uteslutande deduktiva forskningens otillräcklighet. Redan den mänskliga naturen är alltför komplicerad för att det statiska schemat skall räcka till, och på samma sätt förhåller det sig med bytesförfarandet, vilket icke kan representeras av statikens »fria byte». Dessutom finnas andra faktorer, som jämviktsekonomin ej räknar med, exempelvis de kollektiva subjekten för det ekonomiska handlandet, legala institutioner, etiska krafter, fasta kostnader, samt det förhållandet, att den »fria konkurrensen» i realiteten alls icke är mäktig att bringa priserna i nivå med de »normala» produktionskostnaderna. Likaså måste kapital- och produktionsbegreppen, som den statiska ekonomin förenklat till nära nog oanvändbarhet, undergå en förändring, som åter gör dem brukbara i studiet av de ekonomiska sammanhangen.

Problemet statik-dynamik behandlas också av B. M. Andersson, som emellertid lägger tonvikten på den statiska lärobyggnadens outhållighet för dynamisk forskning och konjunkturprognos. Den, som har bilden av ett samhälle i jämvikt i minnet, kan med den största säkerheten förutsäga, när en kris är i antågande, förklarar han. Man kan dock icke värja sig från den misstanken att B. M. Andersson väl ensidigt identifierar dynamisk ekonomi med *statistisk* tolkning av ekonomiska serier, något som dock icke kan förmärkas i hans övriga arbeten.

Ett originellt bidrag, som även det berör den ekonomiska vetenskapens grundproblem, är Franklin H. Giddings »Alternatives Seen as Basic Economic Facts». Författaren, förut nationalekonom, numera snarare sociolog, framlägger sex alternativ, vilka han anser att människan i sin strävan efter en bättre existens konfronteras med och som han anser vara de utgångspunkter, på vilka den ekonomiska teorin måste grundas. Dessa primärproblem äro icke av vad man i vedertaget språk kallar ekonomisk natur, men det är icke uteslutet, att de innebära ett uppslag, som är värt att bygga vidare på. För-

fattaren erkänner själv, att de två första alternativen, »Be helped or perish» och »Help, or be thrown out», äro ganska avlägsna från ekonomisk teori. Närmare kommer enligt hans åsikt det tredje alternativet »Think creatively or accept the economics of exploitation», och det fjärde, »Speed up and work overtime or fail to capitalize; fail even to have a stock to capitalize», innebär egentligen intet nytt utöver formen och det sammanhang, vari den erkända sanningen insatts, vilket också kan sägas om de två sista av de sex alternativen. Ur sociologisk synpunkt kan problemställningen dock bli värdefull som ett uppslag, även om man icke känner sig övertygad om att de sex alternativ författaren valt äro de mest typiska av dem, som möta en människa.

Tre författare ha ägnat sin uppmärksamhet åt jordbruksproblemen. Det vidaste perspektivet anlägges av Richard T. Ely, som skriver om »Land Economy», en ny vetenskap, som befinner sig i utveckling. Huvudfrågan är: Hur bör tillgänglig jord (i vidaste bemärkelse) användas, om alla behov skola tillgodoses? Svaret blir att vissa jämviktsförhållanden, nämligen mellan användningen av jord för olika ändamål, mellan nutida och framtida användning samt mellan åkerbruk och annan användning måste upprätthållas. Det är den nya vetenskapens uppgift att undersöka, hur dessa jämviktslägen skola kunna åstadkommas och att förekomma ekonomiskt oriktig användning av jord. Att jordbruket i Amerika har att kämpa med ungefär samma svårigheter, som vi känna till från Sverige, framgår av de två återstående uppsatserna i ämnet. Jordbrukets skuldbörda behandlas av Alvin S. Johnson, vilken rekommenderar ett radikalmedel för att hindra de täta försäljningarna av farmerna, vilka jämte den eviga spekulationen i jord äro roten och upphovet till det nuvarande tillståndet. Vinsten på en jordförsäljning bör helt eller så gott som oavkortad tillfalla det allmänna i form av skatt, och för att förhindra uppkomsten av stora jordegendomar, vilkas ägare från sin lugna tillvaro i Newyork eller Kalifornien endast ägna gården en tanke, då de uppbära arrendet, föreslår han en speciell skatt på den jord, vilken icke brukas av ägaren personligen. På detta sätt skulle uppstå släktgårdar, där ägarna kunde leva under tryggade förhållanden och så småningom få möjligheter till en standard, som icke vore stadsbefolkningens underlägsen. Den temperamentsfulla uppsatsen har ett särskilt intresse därigenom, att det är denna linje — skapandet av släktgårdar — som under de senaste åren tagits upp av den national-socialistiska jordbrukspolitiken, och det har även här hemma ibland förordats, att vi också skulle slå in på den vägen såsom i längden den enda framkomliga.

Lagringen av jordbruksprodukter är föremål för en statistiskt verifierad studie av Jesse E. Pope. Av denna framgår, att vinsten på lagerhållningen är så gott som ingen eller helt obefintlig — i vissa fall innebär den t. o. m. ren förlust — på grund av lagringskostnaderna och den värdeminskning produkterna undergå. Likaså

belysas verkningarna av den prispolitik som tillämpats beträffande kaffe i Brasilien och rörsocker på Cuba, och författarens slutsats är, att »Our distribution system will collapse if we substitute artificial regulation for automatism», en tes mot vars riktighet man nog måste ställa sig avvisande. Åtskilligt beror dock på arten av den konstlade regleringen.

Ett intressant inlägg i den rent teoretiska debatten är Irving Fishers redogörelse för en statistisk metod att mäta gränsnyttan, särskilt som argument för en progressiv inkomstskatt. I vardera av två samhällen, »Oddland» och »Evenland», utväljes en familj med exakt samma förbrukning av exempelvis födoämnen. Familjen i Evenland tages till »måttstock» och i Oddland tänker man sig en annan familj, som har samma bostadsförhållanden som standardfamiljen. På samma sätt utsträcker jämförelsen att omfatta samtliga nyttigheter och medelst ett ekvationssystem kan man principiellt, enligt Fishers mening, få en direkt jämförelse på värdet av en — eller snarare »want-for-one-more» — dollar för vardera av de två familjerna i Oddland.

Slutligen återstå fem uppsatser, som kunna anses mera fristående. Frank A. Fetter behandlar J. B. Clarks kapitalbegrepp och framlägger sin syn på vilka faktorer, som utövat ett stimulerande inflytande på Clark och kommit honom att bryta med den traditionella uppfattningen. Han ger vidare en kort sammanfattning av kapitalbegreppets historia och påvisar slutligen den betydelse Clark haft för det ekonomiska tänkandet i Amerika. H. R. Mussey skriver om 8-timmardagens roll i amerikansk arbetarrörelse och ger en historik av ideerna bakom denna, och Edwin R. A. Seligman behandlar den nationalekonomiska forskningen i Amerika under ett tidigare skede. James Bonar är upphovsmannen till »The Malthusiad: Fantasia Economica», och slutligen skriver den ende utomamerikanske bidragsgivaren, Charles Gide, en socialgeografisk studie över konsumentkooperationen, vars onekligen vid första påseendet lustiga egenhet, att huvudsakligen orientera sig åt norr, noggrant diskuteras. Slutsatsen blir dock, att det ännu är för tidigt att definitivt förklara de sydliga, latinska länderna inkompetenta till konsumentkooperativ organisation, då icke heller de nordliga förgångsstaterna hunnit påfallande långt. En liten anmärkning må dock tillåtas mot den spirituella och säkerligen mycket riktiga argumentationen. Författaren framhåller på tal om de sydamerikanska staterna, att kooperationen för sin trivsel behöver ordnade och lugna förhållanden. Den är en ömtålig planta, som icke frodas bland ständiga revolutioner och inbördeskrig. Men kan icke sydamerikanarnas benägenhet för smärre revolter och ovilja mot organisation i konsumentföreningar vara endast två olika verkningar av samma orsak, nämligen en viss oro i folklynnet, som icke uppskattar stram organisation av något slag. I alla händelser är nog det kausalitetsförhållande Gide finner en produkt av hans egen fantasi.

I en inledande uppsats, »John Bates Clark as an Economist»,

ger Jacob H. Hollander en översikt av Clarks betydelse för den nationalekonomiska forskningen. »No other among American economists has come so near to founding a 'school'», sammanfattar han sitt omdöme, men den som läser den ovan omnämnda festskriften får närmast det intrycket att J. B. Clark verkligen lyckats i att »found a school». Det är ytterst få av bidragsgivarna, som icke mer eller mindre direkt anknyta till de resultat J. B. Clark uppnått.

Som Hollander anmärker i sin översikt över Clarks bidrag till den ekonomiska teorins uppbyggnad har ännu icke tillräcklig tid förflutit för att man skall kunna objektivt och slutgiltigt bedöma betydelsen av hans verk. För sin egen del vill Hollander emellertid lägga tonvikten på två saker. Först nämnes hans klara avgränsning mellan statisk och dynamisk ekonomi, som mer än något annat rensat det ekonomiska tänkandet i hans hemland från »the twin 'idols' of social speculation — varying assumption and unexpressed implication». Hans konstruktion av »the ultimate standard of value» betecknas av Hollander som en intellektuell bedrift, under det att hans utveckling av marginalprincipen och uppbyggnad av fördelningsläran särskilt tycks omfattas med intresse av ett par av dem, som lämnat bidrag till festskriften. Charles A. Tuttle framhåller sålunda Clarks insats för att lösa problemet om företagarens ersättning, och bygger på denna sin egen teori. Intressant är också Fetters påpekande av hur Clarks »Capital and its Earnings» på sin tid utgjorde ett inlägg i den då pågående debatten om en-skatte-systemet. Det kapitalbegrepp, som Clark då framlade, har än i dag icke förkastats, och Clarks uppdelning av det konventionella kapitalbegreppet i »pure capital» och »capital goods», vilka avkasta respektive »interest» och »rents», har utövat stort inflytande på senare amerikansk forskning, liksom också hans av Tuttle påpekade metod, att arbeta med de tre begreppen arbetare, jordägare-kapitalist och företagare i stället för den klassiska ekonomiens arbetare, jordägare och kapitalist-företagare.

En fullständig förteckning över J. B. Clarks skrifter kompletterar verket.

T. H-d.

Sveriges Riksdag. Senare avdelningen. Riksdagen från 1866. Sjuttonde bandet. Riksdagspartierna av Edvard Thermænius. Stockholm 1935.

Docenten Thermænius' utomordentligt solida kunskaper om lantmannapartiets uppkomst och tidigare utveckling och för övrigt om hela vårt politiska liv under samma tid har ånyo dokumenterats i ovanstående arbete. Det är inte tu tal om vilket parti av Thermænius' skildring, som tilldrar sig det största intresset. Det är de första 100 å 150 sidorna, där partiförhållandena och det politiska livet i vårt

land under 1800-talets senare decennier skildras. Här har författarens gedigna kunskaper om även det inre av dagens historia satt sina tydliga spår i en bred skildring, som samtidigt inte försmår de historiska utblickarna och parallellerna.

Med säker hand ger Thermænius i ett inledande kapitel en översikt av det politiska livet i vårt land från representationsreformen till sekelskiftet. Den skiss, som där ges till belysning av det moderna partiväsandets uppkomst, är mycket klargörande. Vi få veta, att omkring år 1870 partiväsendet ännu betraktades som någonting ont och onödigt, att den valde i allo måste uppträda som en svenska folkets representant och inte som någon viss folkgrupps, att offentliga valförberedelser, valmansorganisationer och valtal voro nära nog okända. Trettio år senare ha vi fått inte bara riksdagspartier utan också åtminstone vissa lokala valmansorganisationer, vilka förebåda de landsomfattande föreningar av valmännen, som numera utgöra de politiska partiernas bas.

Man kan ge denna utveckling olika namn. Den mest adekvata beteckningen för den uppfattning, som rådde under det här avsedda äldre skedet, är väl den, som Thermænius själv ger på sid. 14: på 60—70-talen tillämpades »det representativa systemets grundläggande teori nära nog i sin renhet». Thermænius' skildring ger klar belysning åt detta förhållande. Med det representativa systemet menar väl här författaren (vad som är det enda riktiga) den genom medelklassens och liberalismens framträngande alstrade åskådning, enligt vilken riksdagsmannen blev en hela folkets representant — i motsättning till ständerriksdagens ledamöter, vilka fattades som representanter endast för sitt eget stånd. Man vill därför opponera, när förf. på sid. 24 säger, att »det representativa systemet är hävdvunnet» i vårt land. Vår gamla ständerriksdag får väl anses tillhöra en idékrets, som är äldre än den liberala representationstankens. Den teori, som utgör själva kärnan i representationssystemet — hela nationens representation genom var och en av folkrepresentationens ledamöter —, fick visserligen grundlags helgd redan i 1810 års R.O. § 1 (»Rikets ständer äro svenska folkets representanter»), men den förblev ännu länge ett tomt ord för de betydande folkgrupper, som då ännu stodo främmande för den liberala ideologin.

I själva verket tillämpades det representativa systemet »i sin renhet» endast under en mycket kort period, det visar Thermænius' skildring med all tydlighet. Det gör ett nästan vemodigt intryck att läsa om 70-talets andra-kammar-val och konstatera, med vilken moralisk indignation dåtidens riksdagsmän, kanske särskilt stadsrepresentanterna, avböjde allt, som kunde tydas som uttryck för ett speciellt band mellan den valde och hans valkrets: det rent nationella folkrepresentantskapet ansågs komprometterat härav. Man observerar, hur oerhört fjärran hela detta betraktelsesätt ligger från vår tids. Det är inte nog med att det representativa inte

längre tillämpas »i sin renhet». För en stor del av vårt folk torde det numera vara direkt främmande.

En författares disposition av sitt ämne kan nästan alltid bli föremål för diskussion. Docenten Thormænius' disposition är på sitt sätt fullkomligt logisk. Tiden före 1912 uppdelar han i smärre avdelningar, där var och en täcker sitt historiska skede, under det att tiden efter 1912 indelas i kapitel med titlarna »högerpartierna», »arbetarepartierna» o. s. v. De fasta partiorganisationerna i modern mening äro ju en företeelse, som kan dateras från tiden omkring 1912, och det kan förefalla naturligt, att från och med just nämnda årtal varje parti granskas särskilt med hänsyn till organisation, sammansättning, doktrin och politik.

Men denna disposition har fört till, att den historiska, kronologiska skildringsmetod, som sätter sin prägel på de första kapitlen, helt har bannlysts från verkets senare avdelning. Denna disposition verkar först en smula förbryllande på läsaren, men så småningom inser han, att förf. måhända betraktar den tidigare, historiska skildringen som en inledning till det parti, som skall utgöra verkets huvuddel, skildringen av de nuvarande riksdagspartierna. Verkets tidigare, historiska avdelning har emellertid fått ett ojämförligt mycket större intresse än den senare systematiska.

En svaghet, som vidlåder verkets historiska del, är den undanskjutna plats, som de idé- och doktrinhistoriska frågorna där ha fått. Förf. följer den metoden att redogöra för de olika partiernas ståndpunkt endast till centrala, riksdagspolitiska frågor, i allmänhet försvars- och tullfrågor. Dessa frågor stå onekligen nästan oavbrutet i centrum för riksdagens intresse under 1800-talets tre sista decennier. På 90-talet tillkommer rösträttsfrågan. Emellertid måste läsaren gång på gång råka i tvivelsmål om förf:s mening, då han uteslutande med hänvisning till nämnda tre frågor talar om »liberala» och »konservativa», »vänster» och »höger». Sid. 54—55 talas om att lantmannapartiet inte blev något »vänsterparti i modern» mening men däremot ett »demokratiskt» parti. Sid. 60 talas om att lantmannapartiet liksom centern rymde liberala och konservativa element, och senare begagnar förf. ofta samma uttryckssätt. Sid. 100 sägs, att Carl Ifvarsson började som konservativ men avancerade till »en moderat liberal». Sid. 105 berättas, att Carl Herslow efter att ha tillhört centerns höger år 1889 ledde sin center-fraktion i »moderat liberal riktning».

Representationsreformen innebar ju liberalismens seger, och från denna stund och ett par decennier framåt kalla sig alla partiformationer liberala i Sverige. Mellan liberala och konservativa förelåg inte längre någon motsättning, eftersom de senare voro slagna, förintade eller åtminstone »likriktade». De enda som under de första åren efter representationsreformens genomförande sökte upprätthålla motsättningen konservativa-liberala voro de nyliberala, och de torde i begreppet liberalism ha inlagt ett huvudsakligen kulturpolitiskt program. Reformkrav sådana som fullständig reli-

gionsfrihet samt civiläktenskapets införande, ansågs vid ifrågasvarande tid tillsammans med ett ytterligare bevästande av samtliga medborgerliga friheter som för begreppet liberalism konstitutiva element. Det är beklagligt, att Thormænius inte har ansett sig böra beröra denna för 60—70-talets partiliv viktiga faktor. Under socialiståtalsens tid vid 80-talets slut lockades denna kulturpolitiska liberalism till ganska kraftiga manifestationer.

I övrigt begagnades ju ordet liberalism i högst skiftande betydelser under 1800-talets senare årtionden. Tullstriden gav ny aktualitet åt ett efter vad man trodde redan under ståndstiden definitivt löst problem, varför frihandlarna pånytt togo etiketten liberal till heders. Under 90-talet slutligen och även senare har beteckningen liberal begagnats för anhängare av aktuella reformkrav som rösträttsutsträckning och införande av normalarbetsdag. Härmed har man kommit så långt bort från begreppet liberalism i dess ursprungliga betydelse som gärna möjligt. Det är emellertid tydligen en liberalism av detta 90-talsbetonade slag, som Thormænius åsyftar, då han talar om folkpartiets och Olof Jonsson i Hovs liberalism. Särskilt som förf., som redan nämnt, skildrar partiernas ställningstaganden endast till ett fåtal riksdagsfrågor, hade det varit önskvärt, att han hade karakteriserat deras allmänna politiska inriktning med andra termer än de mångtydiga begreppen liberalism, konservatism och demokratism.

På ett par helt obetydliga punkter tillåter jag mig till sist att göra några randanteckningar till Thormænius' skildring. När Adolf Hedin till sist inträdde i liberala samlingspartiet, så innebar detta inte, som förf. på sid. 169 säger, att han övergav »sitt mångåriga vildeliv», ty Hedin infann sig inte till ett enda partimöte och fortfor i realiteten att intill sin död vara samma oförbätterliga vilde som förut.

För min del ställer jag mig tvivlande till förf:s uppgift, att beteckningen intelligens för andra kammarens anti-lantmannapartistiska falang under 60—70-talen uppfattades som ett smädenamn. Jag har fått den uppfattningen, att intelligensens egna medlemmar inte erforo namnet på det sättet.

Sid. 248 gör sig förf. skyldig till ett obetydligt minnesfel. Han talar om Brantings »tredje ministär 1924—1926 med dess fortsättning i Sändlers ministär». I stället för 1926 bör det stå 1925, vilket som bekant var Brantings dödsår.

Åke Thulstrup.

Till red. insända skrifter.

- Ekonomisk Tidskrift.* 1935. H. 3. (Uppsala 1935.)
Ekonomiska Samfundets Tidskrift. Ny serie. H. 33. Hfors 1935.
Ericson Review. 1935. N:o 2. Sthlm 1935.
Finsk Kommunaltidskrift. 1935. Nr 3—5. Hfors 1935.
Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. T. CXVIII. H. VI. Hfors 1935.
Helsingfors stads statistik. V. Stadens räkenskaper och bokslut. 1934. Hfors 1935.
Historisk Tidskrift. 1935. H. 2. Sthlm 1935.
Industria. Årg. XXXI. N:o 12—16. Sthlm 1935.
Institut International d'Agriculture, Rome. Revue Internationale d'Agriculture. 1935. N:o 5—6. Rome 1935.
International labour review. Vol. XXXI. N:o 6. Vol. XXXII. N:o 1. Genève 1935.
Kommersiella Meddelanden. Årg. 22. Nr 11—14. Sthlm 1935.
Kommunalkalender för Helsingfors stad. 1935. Hfors 1935.
Konsumentenbladet. 1935. Nr 24—32. Sthlm 1935.
Meddelanden från Handelskammaren i Gefle. 1934. H. 5 och supplementhäfte. Gefle 1935.
Mercator. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XXX. Nr 23—31. Hfors 1935.
Nationell Socialism. Årg. 1. Nr 6—7. Gtbg 1935.
Nordisk Försäkringstidskrift. 1935. Nr 3. Sthlm 1935.
Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. 1935. H. 4. Sthlm 1935.
Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift. 1935. Nr 3. Sthlm 1935.
Social Tidskrift. 1935. Nr 6—7. Hfors 1935.
Sociala Meddelanden. 1935. Nr 6—7. Sthlm 1935.
Statens Järnvägars publikationer. 1935:3. Järnvägsstyrelsens utlåtande den 2 juli 1935 över 1932 års trafikutredningsbetänkande och förslag. Sthlm 1935.
Statistisk-Maanedsskrift, udg. af Københavns Statistiske Kontor. 1935. N:o 4—6. Kbhvn 1935.
Statistisk Månadsskrift. Årg. 30. Nr 4—5. Sthlm 1935.
Statistisk årsbok för Sverige. 1935. Utg. av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1935.
Statistiska Meddelanden. Ser. A. Band IV:10. 1931 års företagsräkning, verkställd av Kommerskollegium. Sthlm 1935.
Statsøkonomisk Tidsskrift. 1935. H. 2—3. Oslo.
Sunt Förnuft. Årg. XV. Nr 5. Sthlm 1935.
Svensk Finanstidning. Årg. XIII. Nr 17—20. Sthlm 1935.
Svensk Juristtidning. 1935. H. 4. Sthlm 1935.
Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1935. H. 4. Sthlm 1935.
Sveriges officiella statistik. Befolkningsrörelsen år 1932. Av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1935.
Tiden. 1935. Nr 6—7. Sthlm 1935.
Tidskrift utg. av Juridiska föreningen i Finland. 1935. H. 4. Hfors 1935.
Weekly News Sheet. Year I. Nr 23—30. Mexico City 1935.
Weltwirtschaftliches Archiv. Band 42. Heft 1. Jena 1935 (tr. Hamburg).
Årsbok för Sveriges kommuner. 1935. Utg. av Statistiska centralbyrån. Sthlm 1935.
ARRHÉN, ERIK, Pontus Fahlbeck och samhället. Sammanställning och diskussion. (Ung-svenskarnas skriftserie VI). Sthlm 1935.
JAFFIN, GEORGE, Prologue to nomostatistics. (Reprinted from Columbia Law Review. Vol. XXXV, N:o 1.) 1935.
SILBERSCHMIDT, WILHELM, Das schwedische Bergrecht als Prüfstein für das Entstehung der Gewerkschaft. (Särtryck ur »Zeitschrift für Bergrecht. Bd. 75»).
- Sveriges Riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning. Utg. enl. beslut av 1926 års riksdag. Senare avd. Band X. Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866. Av C. A. REUTERSKIÖLD. Sammanjämkning och gemensam votering. Av EINAR J:SON THULIN. — Band XVI. Justitieombudsmannen. Militieombudsmannen. Tryckfrihetskommittén. Av NILS ALEXANDERSON. Riksdagens revisorer. Av GUNNAR HESSLÉN. Sthlm 1935.

Försäkringsaktiebolagen
"Skåne" och "Malmö"

Huvudkontor i Malmö

Brand=
Liv=
Olycksfalls=
Automobil=
och andra
Försäkringar

Den 1 januari 1935 ansvarade »Skåne» för

Brandförsäkringar c:a	2.300.000.000 kronor
Kapitalförsäkringar c:a	225.000.000 kronor
Ränteförsäkringar c:a (ärligen)	1.600.000 kronor

Den 1 januari 1935 utgjorde »Skånes»

Samtliga fonder c:a	90.000.000 kronor
(incl. garantifondförbindelser . . . . .)	9.300.000 kronor)